

Ганна Ожоговська

ГОЛОВА НА ТРАНЗИСТОРАХ

Ганна Ожоговська

ГОЛОВА НА ТРАНЗИСТОРАХ

Повість

Переклад з польської
ОЛЕНИ МЕДУЩЕНКО

Малюнки
ГЕОРГІЯ ЗУБКОВСЬКОГО

ВИДАВНИЦТВО ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ «ВЕСЕЛКА»
КИЇВ 1975

Герой цієї веселої повісті — шести-класник Марцін Бігошевський, кмітливий, непосидючий, дотепний хлопчина. «Голова на транзисторах» — так називають його друзі. Його вигадкам немає кінця. Іноді вони йдуть на добро, але, трапляється, й навпаки... Та Марцін, як кажуть, вчиться на власних помилках і робить з них належні висновки. Автор повісті — одна з найпопулярніших дитячих письменниць сучасної Польщі — Ганна Ожоговська.

Перекладено за виданням:

Hanna Ozogowska. *Głowa na tranzystorach*. «Nasza Księgarnia», Warszawa, 1971.

© Видавництво «Веселка», 1975 р.,
переклад українською мовою,
ілюстрації.

Згодом, коли все вже виявилось, відповідальність за створення «Спілки допомоги жертвам насильства» скинули на Марціна Бігошевського, хоч, на його думку, це була ще одна несправедливість долі.

Скільки-бо разів — аж оському набило — учнів закликали виховувати в собі почуття колективізму! Скільки разів, ухиляючись від участі в якихось шкільних заходах та кампаніях, Марцін чув про егоїзм і себелюбство — найтяжчі, просто-таки ганебні вади!

А коли він, нарешті, придумав таке, що справді було на користь класному колективові, ну, хай навіть і не всьому, але, в усякому разі, широкому колу, — його, як говорилося в давнину, позбавили честі та гідності і знеславили, осоромивши перед усією школою.

Втім, неслава була не така вже й прикра, бо, зрештою, вона принесла з собою і славу. Учні з інших класів, навіть старших, показували на Марціна пальцями, дивились на нього з цікавістю, і в їх лаконічному «Ну-ну!» чулося не тільки здивування, а й шана.

Зате всі вчителі — адже мовчання викладачки біології Сьмонткевич навряд чи можна було розуміти інакше, як мовчазну згоду з усіма педагогами, — одностайно засудили Марцінову затію.

— Це щось неймовірне! — сказала висока ставна вчителька історії Скочельова, докірливо дивлячись на Бігошевського, який стояв у кабінеті директора з виглядом невинної жертви.

— Та-а-ак... щоб таке вигадати, треба... — суворо мовив директор, — треба... просто слів не добору. Як ти до цього додумався?

— Такого ще не бувало! — озвався географ Томашевський. Він стояв біля вікна, заклавши руки за спину, і похитувався на ступнях, переносючи вагу свого огрядного тіла то на п'яти, то на пальці. — Про таке, мабуть, не чули в жодній школі на жодній географічній широті й довготі!

— Як ти до цього додумався, Бігошевський? — знову запитав директор, але це було питання скоріш риторичне, поставлене лише для того, щоб приховати, як спантеличила його несподівана поява Скочельової з учнем шостого «А» класу в кабінеті, де він обговорював важливу справу з учителем географії.

— І дивись у вічі директорові! — наказала історичка.— Зава-
рив кашу, то май сміливість признатись, як мужчина!

Марцін підвів голову і глянув своїми великими темними очима
в вічі директорові. В чому ж іще йому признаватися? Адже про
все, що «викрилося», Скочельова папевно доповіла ще вчора,
а щойно коротко розказала ще раз.

У кабінеті директора Марцін бував рідко і без усякого задо-
волення, але цим разом він справді не почував ні страху, ні со-
рому. Він особисто зі спілчанських грошей скористався лише ра-
зів зо два, це можна перевірити, а коли говорити про саму спілку,
то вона мала благородну мету. Це треба підкреслити. І Марцін
почав:

— Пане директор, слово честі, я не знаю... чому... такий гар-
мидер...

— Мені не причулося?! — скрикнула вчителька історії, аж
чорна гривка тріснулася в неї на лобі.— Він це називає гар-
мидером!

— ...бо наша спілка мала благородну мету...

— Благородну мету! — знов перебила обурена вкрай історич-
ка.— Ти смієш говорити тут про благородну мету! Та ще й з
піднесеною головою! Хоч би очі опустив з сорому!

Марцін, звівши гарні рівні брови, глянув на вчительку, а по-
тім на директора, ніби питаючи: що йому, власне, робити?

Директор вийняв носовик і приклав його до обличчя, що якомсь
чудно затіпалось. Географ швидко повернувся до дверей, пробель-
котів:

— Я... пізніше...— і зник.

— Хвилинку, гм... хвилинку...— відкашлявшись, проказав ди-
ректор,— я бачу, це довга історія. Підійди-но ближче, щоб я тебе
краще чув. А вам, колего, щиро дякую і більше вас не затримую.
Тільки зробіть мені таку ласку, нагадайте в канцелярії про мі-
сячні трамвайні квитки. Дякую, до побачення.

Історичка, міцно стуливши губи, вийшла з кабінету, а дирек-
тор звернувся до Марціна:

— Слухай, Бігошевський, я тебе знаю не перший день, ти
переді мною свого красномовства не демонструй, а кажи коротко
і ясно: за що ви так налушили Маколайтишевича?

— А хіба ми його лупили? Ми хотіли відлущувати Соберай-
ського, а не його.

— Ну-ну, без викрутів. Хлопець весь у синцях, його мати
була в мене, ви йому начебто куртку геть порвали...

— Тому що він видався, пане директор. А за оті двадцять
трубочок з кремем хлопці розізлились на Соберая. І коли поча-
лася бійка...

— Не розумію, які ще там трубочки?

— Ну... ви ж чули...— неохоче став пояснювати Марцін,— кожен член нашої спілки, схопивши двійку, одержував з каси п'ять золотих. Коли спілка тільки виникла, ще було морозиво. За п'ять золотих — велика порція. А взимку — жувальна гумка або трубочки, щб кому до вподоби. Все-таки якась утіха перед тим, як прийдеш додому з двійкою, правда ж? А Соберай, тобто Соберайський, за цими трубочками у пекло б полів, тож він навмисне хапав двійки. Недавно, ви ж знаєте, пане директор, була олімпіада, всі зайняті, всім у голові тільки олімпіада. І Соберай враз проїв усі гроші. Вчора Макака... тобто Маколайтишевич схопив двійку з географії, іде до скарбника, а той каже: «Можеш тільки облизатись! У касі ані гроша». То Макака на нього: «Ти, розтратнику!» А Костек, касир, значить, образився і скликав хлопців, і показав касову книгу, а там підписів Соберайського аж на сорок золотих! Такого, пане директор, ви б теж не стерпіли. Як, за п'ять днів сорок золотих?! Басинський сказав: «Оддай гроші!» — а Соберай на те: «Відчепись!» Ну, то хлопці... і я теж всипали йому, бо що ж це таке — всі громадські гроші на трубочки з кремом?! Сам один?! Ну, а далі зробилась мала куча, це правда. Макака опинився всередині, а товариші, які прибігли пізніше, подумали, що винен Макака, бо в нього апетит теж нівроку. Та й почали Макаку...

— І так усі на одного?

— На двох, пане директор, Собераю теж добре перепало, але він знав, за що, і тому мовчав. А Макаку, справді, скривджено: і грошей за двійку не одержав, та ще й... тес...

— І давно існує ваша спілка?

— З осені.

— А які були внески?

— Невеликі, п'ятдесят грошів на тиждень, але охочих ставало все більше. Інші класи теж хотіли, ми збиралися відкрити філії в усіх класах. Ця громадська робота так успішно розгорталась...

— Ти, звичайно, був головою.

— Мене обрали, пане директор,— скромно відказав Марцін,— я не міг відмовитись.

— Скажи, як тобі прийшла така «геніальна» ідея? — Директор крутив головою — може, від захвату?

— Життя підказало, пане директор. Якось Шруба з нашого класу одержав двійку і йшов додому зовсім прибитий. На нього жаль було дивитись, бо Шрубку за двійки батько шмагає. То Немек Баторович купив йому велику порцію морозива. І Шруба враз підбадьорився. Тоді вперше мені сягнула думка: от якби

завжди так! Коли хтось занепаде духом, якось підтримати його, по-дружньому подати руку...

— З морозивом... Ах ти, голово з вухами,— зітхнув директор,— подати руку... Авжеж, це звучить дуже гарно: «Допомога жертвам насильства». Які гучні слова! Але тепер ти, мабуть, розумієш, що це не допомога, а скоріш підвіжка. Поміркуй над цим.

— Ну, хто б міг припустити, що він так любить ці трубочки?

— А як тепер зі спілкою?

— Від неї лишилася тільки касова книга... І все через одного ненажеру!

— Ох, біда мені з вами!

— А мені! Хлопці кажуть, що це підлота, шахрайство, що вдруге вони на цей гачок не піймаються. А що я можу зробити? Було сказано: за двійку — п'ять злотих. Костек виплачував і брав розписки. Зверху — все гаразд. А всередині — наче мила наївся. Та ще й історичка на мене напустилася, ви самі чули: «Підведи очі!», «Опусти очі!» Мені вже в глобусі крутиться!

— Ну-ну, не розпускай язика. Гляди, Бігошевський! Репутація в тебе й так не дуже... Завжди в тебе отой глобус крутиться не так, як треба. Подумай про це на довіллі. А цю справу треба залагодити. Отже, так: піти до матері потерпілого, все пояснити і попросити вибачення. З товаришем помиритися. Завтра мені доповісти. Зрозумів? У мене все. Кругом марш!

— Єсть, пане директор! — Марцін цокнув підборами, чітко повернувся кругом і карбованим кроком вийшов з кабінету.

Вся школа знала, що директор, колишній офіцер, любить часом згадати давні військові звички.

Марцінові наче камінь з плечей спав, і за дверима він перш за все послинив пальці й старанно пригладив проділ. Ну от, розмова з директором уже позаду. Директор не може без напучень: «Подумай на довіллі!» Та про що тут думати? З Костеком вони вчора порозумілися з півслова: ідея була добра, але як слід не продумана. Треба було краще дивитись, кого приймати до спілки. Ось, наприклад, Немек: ніколи не мав жодної двійки, а внески платив акуратно. З такими членами каса розбухала б, у кінці року можна б щось організувати для всіх...

«На другий раз передусім добре обміркуємо статут», — сказав учора Костек, але з Марціна було вже доволі отих спілок. Гарно ж йому подякували за ініціативу! І що він мав з цього? Двічі по великій порції морозива. І ще мусить просити проба-

чення в матері Макаки! А хіба тільки він один скубся з Макакою? Куртку подерли! І ніяка це не куртка, а поганенький джемпер, чи не гірший від того, який Марцін доношує після Вацека, один рукав одразу сам розлізся.

— Ну що? — запитав Костек, який чекав біля дверей класу.

— Треба помиритися з Макакою і попросити пробачення.

— Мені не причулося? — скрикнув Костек, точнісінько як учителька історії.— Хтось повинен просити в нього пробачення за те, що він поліз у бійку і його під гарячу руку натовкли? Тільки не я!

— Попросити пробачення треба в його матері і пояснити, як це сталося. Наш директор дивак: йому здається, ніби дорослим можна щось пояснити! Але ніде дітись, ми мусимо це зробити.

— Хто це — ми? — допитувався Костек по дорозі до роздягальні, передчуваючи щось неприємне.

— Ми — це я і ти. Нічого не вдієш, правління мусить розплачуватися за всіх. Оце дяка за всі наші турботи,— додав гірко Марцін.

— Отакої! — зітхнув Костек і почухав потилицю, запустивши пальці в русяву чуприну, щойно коротко острижену з наказу матері.— Аби тільки моя мама не довідалася! І хто все це роздзвонив?

— Сьогодні в школі була мати Макаки. Про бійку директор знає від неї, але звідки історичці відомі подробиці про спілку? Може, від дівчат?

— Вчора під час отої чубанини дівчата верещали, мов недоρίζані,— може, вони про щось здогадалися? А найдужче Ева Ягода. Слухай,— Костек раптом спинився,— в неї, мабуть, сумління нечисте, бо сьогодні вона щось цокотала до Ірени і раз у раз поглядала на нас.

— Все ясно. Пам'ятаєш, як восени вона намагалася будь-що пролізти до нас?

— Пам'ятаю. Хотіла у спілку, тільки не знала, що це за спілка. Думала, як вона така гарна, то всюди може влізти.

— Пхе! Яка там гарна! — заперечив Марцін, але в голосі його чулася фальшива нотка.

— Усі так кажуть,— стояв на своєму Костек.— Чи урочисте засідання, чи якась делегація — всюди вона. Чому? Може, за її коси?

— А пам'ятаєш, як я обсміяв її коси й довгий язик? Враз приишкла.

— Але відтоді дражнить тебе за великі вуха.

— Я їй за ці вуха ще дам! — пригрозив Марцін. — Але... знаєш... директор сказав мені: «Голова з вухами». Як ти гадаєш, що він мав на думці?

— Нічого особливого. Директор теж може часом щось таке сказати, коли йому забракне слів, еге ж? А ти, Марціне, про свої вуха надто багато не думай, а то в тебе з'явиться... зараз, зараз... щось схоже на компот... Ага, згадав — комплекс!

— Тобто?

— Тобто хтось скаже: «Йде дощ», — а ти подумаєш, що це про твої вуха.

Обидва засміялися і в цю мить побачили Немека, що стояв перед якоюсь вітриною.

— Немеку, чого ти так плентаєшся? — спитав Костек. — Ти ж уже давно вийшов зі школи.

— Так собі йду помаленьку, — спокійно озвався Немек, — у нас обід о четвертій, нікуди поспішати.

— В тебе райське життя! — з заздрістю зітхнув Костек, подумавши, скільки роботи чекає на нього вдома. А Немек не знає ніяких турбот.

Немек не питав, що сталося в кабінеті директора. Такий уже він був: спокійний, неговіркий, стриманий. Але бистрі погляди, які він раз по раз кидав скося на Марціна, свідчили, що його цікавить розвиток подій, тож Марцін переказав свою розмову з директором і навіть попросив у Немека поради:

— Скажи, як мені говорити з його матір'ю?

Немек усміхнувся.

— Почни так: «Даруйте, будь ласка», а далі піде як по маслу, от побачиш. Та поговорити ти зумієш, я певен.

Марцін ледве зміг приховати, які приємні йому ці слова.

2

Томек Маколайтишевич жив на вулиці Новгородській, у старому, ще довоєнному будинку, що якимсь дивом уцілів серед пожеару війни.

Хлопці зупинилися посеред невеликого двору й позадирали голови.

Вже сутеніло; в одному з вікон у квартирі Маколайтишевичів на третьому поверсі засвітилося світло.

— Спершу владнаємо з Макакою, — вирішив Марцін, — йому теж треба пояснити. Нехай затамить: хто б'ється, тому дістається, так буває на всякій географічній широті й довготі, — не без приємності повторив він слова вчителя географії. — А потім будемо

просити прощення в матері. Нічого не вдієш, директор звелів — тут уже не викрутишся.

— Покличмо його,— запропонував Костек,— у дворі зручніше.

— Гаразд,— згодився Марцін і голосно гукнув у бік вікон на третьому поверсі: — Макако!

Вікна були зачинені, але в закритому звідусіль дворі-колодязі голос розлігся лунко.

— Макако! — ще голосніше крикнув Костек.

Зненацька за спиною в хлопців виріс якийсь чоловік, може, двірник.

— Чого галасуєте?

— Та хіба ж ми галасуємо? — здивувався Марцін.— Просто товариша кличемо.

— Або йдіть у квартиру, або забирайтеся звідси! — розсердився чоловік.— Ще буде мені казати, що вони не галасують! Ану!

Довелось зайти в парадне. На третьому поверсі натиснули кнопку, дзвінок задзеленчав гучно, мов на сполох.

Двері відчинила жінка. Голова в неї була зав'язана кольоровим рушником, з-під якого вибивалися мокрі темні пасма.

— Чого вам треба? — спитала вона, не звернувши уваги на уклони хлопців.

— Ми до Макаки...— сказав Марцін.

— До кого? — перепитала жінка, зсунувши рушник з вуха.

— До Макаки! — крикнув Марцін, подумавши, що вона недочуває.

— Ви помилились! — буркнула жінка і вже хотіла зачинити двері перед носом у хлопців, та в цю мить позад неї в передпокої вони вгледіли Томека.

— Макако! Ми до тебе! — загорлали обидва, аж жінка з рушником на голові злякано відступила від порога, а хлопці зрозуміли це, як запрошення ввійти, і негайно з цього скористалися.

— Макако! Ми хочемо тобі все пояснити. Але, може... Може б, ти з нами вийшов?

У цю мить відчинилися двері з кімнати, і в них з'явився високий огрядний чоловік, на якого Томек був дуже схожий,— певне, його батько.

— Та-а-ак,— ображено озвався Томек,— сьогодні будете пояснювати, а вчора синців наставили.

— Томечеку! — зойкнула дама в рушнику.— То це вони тебе побили?! Хто вони такі?

— Це Бігос, а це Пшегонь,— показав пальцем Томек,— кажуть, що прийшли пояснити.

— Даруйте,— чемно мовив Марцін, звертаючись до жіпки,— ви мати Макаки?

— Я? Санта мадонна! Я?! — жінці аж подих перехопило з обурення.— Чия мати?!

— Що це за театр, під три катапульти! — гримнув чоловік і з грюком захряснув двері в парадне, відрізавши шлях до відступу тепер уже не на жарт переляканим хлопцям.— Що це за хлопчаки? Кажі зараз же, а то мене тут грець ухопить!

— Ну, я ж ка-кажу,— занікувався, мабуть, зі страху Томек,— хлопці з нашого класу.

— Це вони вчора побили тебе?

— Вони. Одей, Бігос, був головою спілки.

— Вони подерли тобі джемпер? — грізно запитала Томекова мати.

— Вони. Цей, Костек, збирав внески.

— Макако! Кажі правду! — заволав Костек, побачивши, що становище стає загрозливим.— Тебе бив добрий десяток хлопців, а не тільки ми.

— Що за макака?! Кажіть мені зараз же, що це за макака! — роздратовано вимагала пані Маколайтишевич.— Санта мадонна! Я збожеволію!

— Макака... це я...— нерішуче пояснив Томек,— так мене називають у школі.

— Бо, розумієте, пані... розумієте, пане...— вихопився Марцін,— Маколайтишевич — це занадто довго, незручно — поки його вимовиш, ну, так ми коротко: Макака, і все. Мене теж...

— Санта мадонна! З ким ти водишся, Томечку! І побили тебе, і образили! А тепер ще й додому прийшли! Глумитися з товариша! З його батьків! Нечуване нахабство!

— Занадто довго? Незручно, кажеш? — хрипів Томеків батько, розглядаючись довкола. Нарешті вихопив з-за радіатора вибивачку і грізно замахав нею.— А затягати невинну дитину до якоїсь дурної спілки, на розвагу... чи то пак, на зневагу, внески виманювати — це вам не було незручно, га?! Ось я вас зараз найкоротшою дорогою спущу з третього поверху! Марш!!!

Останнє слово супроводив стук розчахнених дверей і свист розтятого вибивачкою повітря.

Дорога з третього поверху на вулицю була справді на диво коротка. Костек з Марціном летіли вперед, наче пан Маколайтишевич гнався за ними з вибивачкою. Опам'яталися аж на площі Трьох Хрестів і тільки тоді помітили, що побігли в протилежний бік.

— Ну, тепер ми з Макакою квит,— заявив Костек.— Це він усе розляпав.

— Я його не винувачу,— озвався Марцін.— Ти бачив, як його батько вимахував вибивачкою? Такий хоч що з людини витресе!..

— Стій, навіжений! Просто під автобус лізеш! — скрикнув Костек.

— Бо в мене вже глобус іде обертом... Що я скажу директорові? — бідкався Марцін.

Як було домовлено, Марцін з самого ранку, ще до уроків, в'явився до директора.

— Залагоджено?

— Залагоджено, пане директор. Вибивачкою.

— Що це значить?

Марцін коротко, наскільки на це був здатен такий базіка, як він, розповів про те, що сталося вдома у Томека, прикрасивши тільки фінал: вони з Костоком нібито «з гідністю залишили квартиру».

— Що ж,— задумано поскріб підборіддя директор,— батьки Маколайтишевича ще дуже схвильовані цією історією. Може, слід було кілька днів зачекати?.. В кожному разі, ти зробив усе, що треба. На цьому поставимо крапку. Можеш іти. Тільки, будь ласка, Бігошевський, надалі стався вимогливіше до своїх задумів. Гарзд?..

Та в наступні дні на вимогливе ставлення до себе не було часу. В шостий «А» прийшла нова вчителька, а разом і класна вихователька — пані Пуцек, яку одразу прозвали «Пуцею». Вона мала заступити викладачку польської літератури Богданську, що поїхала в Лілль — гірничий центр Франції — навчати там дітей польських шахтарів.

Невисоку, худеньку пані Пуцек на перервах важко було помітити серед рослявих учениць старших класів. У школі вона працювала перший рік, але, викладаючи в старших класах, уже встигла здобути міцний авторитет.

— Вона хороша, тільки трохи непрактична,— відповів на питання Басинського один учень з восьмого «Б».

— Непрактична? — розмірковували шестикласники.— А що це значить?

— Це для нас краще чи гірше? — допитувався обачливий Казік Піонтковський.

— Богданська була до нас така добра! — зітхали дівчатка.— Яка ж то ця буде?

Перша виховавча година випала наприкінці тижня.

Всі сподівалися якоїсь лекції про одну з учнівських чеснот, «нудоти», як казав Марцін, котрий у суботу останню годину звичайно не міг усидіти за партою.

Але було зовсім інше.

— Чи є у вас якесь хобі? — запитала вчителька, присівши на краєчок свого столу, ніби підкреслюючи цим, що першу бесіду з класом хоче провести в неофіційній, невимушеній обстановці.

— Хобі? Починає з хобі? — здивовано зашепотіли у різних кінцях класу.

— Костек уже два роки збирає марки, а також відомості про зниклі скарби, — вихватився Марцін. — Ну, Костеку, скажи сам. Я повинен за тебе говорити?..

Та Костек не квапився відповідати. Він ніколи з цим не поспішав, а надто не хотів вискакувати перед новою вчителькою; правда, вигляд у неї такий, ніби вона ще нікому не вліпила пари, але це нічого не значить, може, вона така само безжальна, як географ чи історичка... Краще не вилазити першим.

Побачивши, що всі, крім Марціна, мовчать, учителька сказала:

— Ну, то, може, спочатку я вам розповім про своє хобі?

— Добре! Так! Так! — захищали дівчатка.

А Басило, що сидів з Піонтковським на останній парті, пошепки запитав:

— Пограємо? Буде балаканина. Давай карти!

— Зажди, — нетерпляче шепнув Піонтковський, — може, щось цікаве?

— Е-е-е, — зневажливо скривився Басило, — тоді я беруся за детектив.

— Моє хобі — ключі, — розповідала вчителька. — Все почалося кілька років тому, коли я одержала квартиру. У передпокої між двома дверима був простінок, де я хотіла щось повісити, якимось оздобити його, бо, коли входиш до передпокою, погляд падає саме на це місце. І тоді я згадала, що в моєї бабусі є гарний кований ключ ручної роботи. Давно вже немає ані тих дверей, які відмикалися цим ключем, ані того будинку, де були ці двері. Ключ лишився як пам'ятка. Хоч це було й нелегко, але я таки випросила в бабусі ключа і почепила його в простінку. Потім подруга принесла мені ще один ключ, теж дуже оригінальний. У крамниці залізних виробів я випукала третій, і от тепер їх у мене вже сім. Усі вони дуже гарні.

— У нас вдома, — озвався Соберайський, — купа ключів, але вони ні до чого не підходять. Мама сердиться, що жодної шухляди не можна замкнути, і давно хоче ці ключі викинути... Може, принести їх вам?

— Широ дякую,— засміялася вчителька,— але я збираю лише старовинні ключі, такі, яких уже ніде немає.

— Якщо їх ніде немає, то, напевно, не можна їх і знайти,— глибокодумно мовив Костек, і вчителька знов засміялася.

— П'ятірка з логіки! Ти маєш рацію, треба було сказати: якими вже не користуються.

Тепер Костек розповів про свої марки. Він збирає тільки європейські і тільки штемпельовані. Спочатку збирав усі підряд, але на це було б потрібно багато класерів. Тому він обмежився Європою.

— Пані Богданська обіцяла написати мені листа,— сказала вчителька,— якщо на ньому буде цікава марка, я тобі її віддам.

— Добре,— зрадів Костек.— А якщо я десь побачу такий ключ, то випрошу його для вас.

Ніхто вже тепер не соромився говорити про своє хобі. Виявилось, що хлопці збирали наліпки з сірників, цигаркові коробки, камінці; дівчатка — фотографії артистів та артисток, гербарії, автографи. Немец Баторович збирав відомості про різні «най». Уже другий зошит почав. Учителючі його хобі дуже сподобалось, і вона обіцяла запам'ятати, коли десь прочитає або почує про щось «най».

— Мені здається, що я з вами вже ближче познайомилася,— сказала вчителька.— Адже знати, хто чим цікавиться, хто що любить,— це немало. Але один з вас не сказав ні слова — той, що так тихо сидить на останній парті. Як твоє прізвище?

— Це Василю! Басинський! Василю! — загукали з усіх боків.

— Басинський! А в тебе є хобі? Розкажи нам про те, чим ти цікавишся поза школою, що любиш.

Почувши своє прізвище, Басинський мимохить устав. Його несподівано відірвали від моторошної «Таємниці чорної валізки» саме в ту мить, коли Рудий Джо пробував відкрити валізку, приміряючи до замка ключик за ключиком. Хлопець водив довкола непритомним поглядом, не розуміючи, як він опинився в класі, коли хвилину тому сидів у купе експреса, що мчав через вересові пустища Шотландії.

— Ну, Василю,— підказав хтось збоку,— скажи, що ти любиш! Що любиш, ну?..

— Я... — опам'ятався нарешті Басинський,— я найбільш люблю... томатну юшку з галушками.

Сміялися з Басинського довго, разом з учителькою. Сміявся й сам Басинський, коли второпав, про що йшлося. Але про своє справжнє хобі розповісти вже не встиг. Перешкодив дзвоник.

Коли вчителька вийшла і учні, нашвидку склавши портфелі, вийшли з класу, Ева Ягода значливо мовила до Немека, який ще сидів за партою:

— Немеку! Якщо ти схочеш записати у свій зошит «найбільші і найгірші відстовбурчені вуха», я тобі назву прізвище їх власника. Відомості певні, можуть бути потверджені фотографією.

Ті, хто це чув, одразу зрозуміли, про кого мова. Казік Піонтовський гукнув:

— Бігосе! Ти таке дозволиш!..

Марцін уже мчав до Еви, але вона передбачливо стояла на порозі і вмить зникла. Гнатися за нею було безглуздо.

В роздягальні хлопці застали Томека Маколайтишевича, він зашнуровував черевики.

— Ей, Макако,— сказав Марцін,— вважай, що з тобою порядок: відлупцювали тебе ненароком, ти видирався, то в тебе щось там розірвалось, нічого дивного. Ми на тебе зла не маємо. Батькам твоїм усе пояснили. Отже, повний порядок.

— Ей, Бігосе, мама сказала, щоб ви мене більш так не називали,— відповів Томек.— Бо макака — це мавпа, а я не мавпа.

— Авжеж. Кожен, хто має очі, бачить, що ти, Макако,— зовсім інша істота. І не ображайся. Ми будемо тебе так називати, бо інакше вже не зможемо. Розумієш, Макако? Ти ж Макака з першого класу. Як же від цього відвикнути? Подумай сам!

— Та мені байдуже, це мама...

— О, так! Ми тебе розумієм. Життя в тебе нелегке.

— А мама сьогодні знов була в директора,— несподівано кинув Маколайтишевич.

— Невже?! Ну і що? — жваво запитали Костек і Марцін.

— Не знаю, вийшла незадоволена. Сказала, що забере мене з цієї школи.

— Не згоджуйся, Макако. В інших школах ще гірше. А ти хлопець хоч куди! Ну, не хнюп носа! Ідеш?

— Добре вам говорити,— понуро відповів Макако,— а мені батько на цілий тиждень заборонив дивитись телек. За цю «Спілку допомоги». Сказав, що буде мені «допомога» на цілий тиждень.

— А коли його нема вдома?

— Мама стежить.

— Цілий тиждень без телека! Це жорстоко! — зітхнув Марцін.

Пані Пуцек дописала на дошці назву твору, поклала крейду і обернулася до класу, обтріпуючи з рук крейдяний пил. Побачила, що Піонтковський висолопив язика в бік Марціна, і засміялася:

— Ви й досі показуєте один одному язика?

Назва твору була така: «Якби я мав шапку-невидимку...»

Дівчатка, зрадівши, запевняли вчительку, що страшенно люблять такі теми, бо можна написати, що хочеш.

— Не підлещуйтеся! — гукнув Басинський і звернувся до вчительки: — Не вірте їм — така тема всім до вподоби просто тому, що вона легша... а то заливають...

— Чи справді легша? — ніби сама себе запитала вчителька. — В такому творі має вагу не тільки правопис. Постарайтеся гарно висловити свої думки. І найважливіше: поміркуйте, для чого ви скористалися б чарівною шапкою...

Але Марцін, цей гарячий Марцін, довго не розмірковував.

«Якби я мав шапку-невидимку, то найперше надавав би Ягоді за те, що вона весь час про мої вуха... Це було б справедливо».

Тут він спинився, перечитав написане і закусив зубами авторучку.

«Справедливо, — думав він, — але безглуздо, надавати їй я можу і без шапки-невидимки...»

На новій сторінці неквапно і старанно вивів назву. За кілька хвилин почав:

«Якби я мав шапку-невидимку, то найперше пішов би до директора тресту, де працює мій тато. Став би за його стільцем і говорив би, а директор, який, звичайно, в духів не вірить, подумав би, що це його сумління:

«Інженер Бігошевський — працівник на вагу золота. Як він дбає про буряки, про їх заготівлю! Сім'я його майже не бачить, діти знудьгувалися, дружина ледве дає собі раду з хлопцями, а він тільки про буряки й думає, бо буряки — то цукор. Треба нагородити його золотим Хрестом Заслуги!»

Потім я пішов би до маминого директора, і, наче сумління, шепнув би:

«Бігошевська — неоціненна секретарка. Ніколи не спізнюється, ніколи ні про що не забуває. Без неї я б пропав, потонув би в нерозібраних паперах. Пора дати їй премію».

А побувавши у цих двох директорів, я ввійшов би до директора нашої школи і сказав би, теж наче сумління, але коротко:

«Бігошевський з шостого «А» — хлопець меткий на вигадки. Хоч він і не завжди влучає в десятку, але видно, що це голова на транзисторах».

Про людство я тепер взагалі не став би дбати, навіть у шапці-невидимці. Бо недавно спробував подбати, та нічого не вийшло».

Марцін з Казіком вийшли з Саського парку, де на загад історички оглядали пам'ятник Марії Конопницькій, і простували Крулевською вулицею, коли повз них, мабуть, з недозволеною швидкістю, промчав новий блискучий автомобіль.

— «Шевроле!» Бачив? — скрикнув Казік. — От жене!

— Не «шевроле», а «кадилак», — Марцін дивився вслід машині.

— Дуля!

— Хочеш — закладемося? На п'ять гумок, згода?

— П'ять? Ні, десять!

— Гаразд, нехай буде десять, — розпалився Марцін. — Ідеш у заклад?

— Іду, але спершу злови машину. Як її доженеш?

— Не хвилюйся. Он вона гальмує біля «Європейського».

Гайда!

Справді, автомобіль зупинився біля входу в готель.

Коли підбігли ближче, Марціна взяла досада на себе.

«Нащо я закладався на десять гумок, досить було і п'ятьох», — подумав він, розуміючи, що доведеться платити.

— Ну, хто виграв? — запитав Казік, ледве приховуючи радість.

— Добре, за мною десять гумок, — безтурботним тоном відповів Марцін.

— Коли?

— Що — коли? — Марцін дуже уважно розглядав «шевроле», що стояв поряд «шкоди».

— Не прикидайся дурником! Коли віддаси гумки?

— Віддаси, віддаси! — передражнив Марцін з насмішкою, кризь яку прозирала злість. — Так, наче я їх у тебе відняв або позичив!

— Позичив чи не позичив, а сплатити програш — справа честі! Було б не закладатися.

— Ну, добре! Ось тобі дві, — Марцін витяг з внутрішньої кишені останні, що їх йому мало б вистачити до кінця тижня. — Решту одержиш з неділі. Ну, я вертаюсь.

— Як? І не підемо подивитися, що йде в кінотеатрі «Культура»?

— Хочеш довідатись, то купи «Експрес» або «Жице Варшави». Я черевиків не виграв у лотерею. Ну, я пішов.

— Не виграв, але гляди, щоб, бува, не програв. Ти, Марціне, любиш грати, ой, любиш!

— Не турбуйся за мене. Бувай! — і Марцін швидко звернув у бік Маршалковської¹.

«Йолоп я, йолоп у квадраті! — сердито ляв себе. — Позавтра неділя, і мама дасть кишенькові на тиждень. Їх вистачить на чотири гумки, а де взяти решту? А так звані щоденні витрати? А Казік — свиня! Добре розглядив марку машини, от і підбив мене на подвійну ставку. Знав, що не програє. Так мені й треба! Навіщо я з ним зв'язався? А мама на людях не розуміється. Коли Казік прийде і тягне мене на вулицю, вона пускає. А коли Костек, то зразу: «З ким ти водишся?» А Костек у сто разів кращий за Казіка. Костек... словом, Костек хлопець хоч куди, і все. А Казік... е, що той Казік!.. Де я йому візьму ще вісім гумок? Ото не щастить! І звідки взялася ця машина на мою голову? Тьху! Годі вже. Краще віддати всі зразу. І здихатись, бо він мені проходу не дасть, щоразу нагадуватиме. О, такий не подарує!.. Стрижень для кулькової ручки, може, мені дасть Вацек, а кілька грошів випрошу в Піотруся. Аби дотягти до тої суботи. Нічого, якось викручуся. Головне — не хнюпитись!»

Хлопець глибоко зігхнув. Йому здавалося, ніби стало легше, але то був самообман. Десь глибоко в грудях причаївся неспокій, але він щохвилини міг розростися і стати нестерпним.

Марцін старанно, як загадувала мама, витирив ноги об кокову матку під дверима.

Не встиг витерти й простягти руку до дзвоника, аж двері розчинились, і в сутіні передпокою показалося кругле личко меншого брата Піотруся.

— Що таке? Щось сталося? — здивувався Марцін.

— Ні, нічого, тільки я вже так давно тебе чекаю, а в мамі зараз пані Шелесціна. І весь час говорить...

Відвідини пані Шелесціни вимагали від мамі безмежного терпіння, бо весь тягар їх лягав на неї. Батько серед тижня часто їздив по селах, а в неділю пані Шелесціна ніколи не приходила. «Неділя, — день для сім'ї, — казала вона, — непрохані гості не повинні його псувати». Слово «непрохані» вимовляла з притиском і на хвилину замовкала, немов чекаючи, що її запросять, проте ніхто не наважувався це зробити, навіть мама, котру пані Шелесціна називала «занадто доброю».

¹ Центральна вулиця Варшави. (Гут і дяді — примітки перекладача).

Себе пані Шелесціна залічувала до людей, тяжко скривджених долею. Справді, чоловік її помер, син, не послухавшись материних порад, невдало одружився, жив у місті Ольштині, зрідка присилав трохи грошей, а приїздив ще рідше. Красуні дочці «не таланило». Вона дуже часто мінjala роботу, бо хоч, на думку матері, була напрочуд здібна, розумна і працьовита, але заробляла копійки, яких їй ледве вистачало на одeжу,— а вдягатися на роботу треба було пристойно.

Отож утримування сім'ї лежало цілком на плечах пані Шелесціни. Чим вона перебувала? Стерегла квартири, власники яких поїхали на відпочинок, поливала квіти, наглядала за малими дітьми і навіть брала додому собак чи котів, коли їхні хазяї ненадовго виїздили. І лише в ті дні, коли нічого не наверталось, вона забігала на хвилинку до когось, хто знав її за кращих часів.

Хвилинка звичайно тяглася без кінця-краю. Але ж кожен мав свої клопоти, роботу, якої не можна було відкласти на завтра, а також право на кілька хвилин спокою, що для мами означало послухати радіо з голкою в руках. Тому недавно (це придумав Вацек) було домовлено: якщо візит пані Шелесціни надто затягнеться, вступить у дію «швидка допомога» — хтось сповістить, що маму нібито кудись терміново викликають.

Але зараз не було ні Вацека, ні багька.

— Бідна мама! Вона вже не обзивається, а тільки слуха. І в неї таке обличчя,— мабуть, зуби заболіли...

Крізь прочинені двері в кімнату хлопців виразно доливає:

— ...і, уявіть собі, я казала Зосі, що цей колір їй не до лица, що вона цієї сукні не носитиме,— де там, хіба ж вона мене послухав! Стільки грошей викинула на вітер! А тепер сукня висить у шафі, жодного разу не вдягла її. Такі гроші! Скільки за них можна було б купити цук...— Тут пані Шелесціна раптом урвала мову, і мама запитливо глянула на неї.— Ну... хоч би цукру...— ніяково договорила старенька,— чи масла... чи й м'яса на обід... Але на харчі Зося не дає і гроша, що ні, то ні...— мовила з гіркою, а це з нею траплялося рідко.

— Мене завжди захоплює ваша енергія, ваше вміння зводити кінці з кінцями,— мовила мама.

— Ах, та що там, справді! Роблю, що можу. І син коли-неколи децицю присилає. Небагато, ви розумієте, бо невістка... Діти в мене хороші, дуже хороші. Тільки характер в обох якийсь... трудний...

Пані Шелесціна глибоко зітхнула і, ніби відганяючи надокучливі неприємні думки, звернулася до господині:

— У вас діти хороші! Яке це щастя!

— Так! — Марцін обережно підійшов до дверей, побачив

кривь щілину, як мама підвела голову від шитва, і в голосі її забриніла гордість: — Вацек справді зразковий хлопець. Вчиться чудово. Багато читає і тільки серйозні книжки. Дурощі йому і не в голові. А в такому віці... ви розумієте...

— О! Ще б пак! Навколо стільки спокус!

— А мій Вацек знає тільки школу і домівку. Іноді я навіть сама умовляю його піти до театру чи кіно... А Піотрусь — справжнє ангелятко. Так мені помагає, так старається!

Марцін високо звів брови і глинув на меншого брата, виявляючи цим свій сумнів щодо маминої характеристики.

Піотрусь не міг приховати радості.

— А середній? — запитала пані Шелесціна. Навіть вона помітила, що мама проминула середульшого.

— Марцін? — Мама зітхнула. — Хороший хлопець, але... на жаль... трудний...

— Трудний характер? — покванно підказала гостя, і в голосі її можна було вловити навіть нотку втіхи.

— Я б скоріш сказала, — задумливо промовила мама, — що це брак характеру. Пообіцяє щось, та й забуде, не думає про інших, не може привчитися до систематичної праці, до порядку, завжди все робить в останню хвилину, на галай-балай...

— Достоту, достоту як мій Юзек у цьому віці! — співчутливо зауважила пані Шелесціна. — Точнісінько. Мені не хочеться засмучувати вас, пані Маріє, але він таким і лишився. На все життя...

— Ну що ви, я не думаю, щоб з Марціном було так погано. От упораюся з невідкладною роботою і приділятиму йому більше уваги, послідкую за ним.

Марціп мало зубами не скреготнув. Бракувало тільки, щоб мама за ним слідкувала. Ніби досі не робила цього більш ніж треба! І що йому закидають? Що він не думає про інших? Неправда! Зараз він це доведе.

— Може, ще чаю? — спитала мама.

— Дякую, чудовий чай, але, вже, далєбі, досить, — не дуже рішуче відмовлялася пані Шелесціна, і мама напевно принесла б ще склянку, якби до кімнати не вступив Марцін.

— Добрий вечір, — шаркнув ногою перед гостею. — Мамо, вибач, будь ласка, але кербуд зустрів мене на сходах і сказав, щоб ти зараз же прийшла, бо вирішуватимуть питання про волейбольний майданчик! І що це пильна справа.

— Що ти кажеш? Уже сьогодні? — здивувалась мама. — О, новий кербуд — енергійна людина! Пані Людвіко, — звернулася до Шелесціни, яка підвелася і стала збирати свої окуляри та торбинку, — ви на мене не образитесь?..

Коли за гостею зачинилися двері й мама почала складати шитво, Марцін гордо сказав:

— Ніякого кербуда я не зустрів. Це, мамусю, «швидка допомога»... бо мені вже здавалося...

Він сподівався подяки, але його спіткало розчарування.

— Я тебе дуже прошу,— суворо сказала мама,— більш ніколи — чуєш? — ніколи так не роби!

— Але ж... — белькотів збентежений Марцін,— але ж Вацевкові ти...

— Вацек — інша річ! — мама все ще була сердита. — Ти собі надто багато дозволяєш. Ой, доведеться мені за тебе взятися! Чому ти так пізно прийшов? Знов не встигнеш зробити уроки. Зараз же сідай за підручники!

— Я їсти хочу.

— То налий собі чаю. В холодильнику котлети, що лишилися від обіду.

Слідом за Марціном у кухню ввійшов Піотрусь. Мовчки дивився, як брат їсть. Він бачив — Марцін злий, і з обережності не заводив розмови, щоб не роздратувати його ще більше. Адже Піотрусь так терпляче ждав Марціна не тільки з братніх почуттів. Завтра він повинен принести до школи малюнок: «Весна в парку». А малювання давалося йому дуже важко. Він сподівався на братову допомогу.

І Марцін справді допоміг, може, навіть більше, ніж хотіла б Піотрусева вчителька. Але цей шедевр, на якому була і свіжа весняна зелень, і безліч пташок, що вертаються з вирію, і фіалки серед густої трави, коштував... аж чотири золотих.

Коли вражений братовою вимогою Піотрусь скрикнув:

— Ще ніколи...

Марцін перебив:

— Ще ніколи я не був у такій скруті.

Піотрусь стривожено глянув на брата і, згнітивши серце, дістав з шухляди бляшанку з-під розчинної кави — то була його домашня ошадкаса. Церемонії відкривання бляшанки Марцін не бачив. Брат, ревниво оберігаючи свої скарби, повернувся до нього спиною. Але бразкіт вселяв надію.

Марцін хвалив себе за винахідливість. Таким чином він матиме ще дві гумки. Сумління його не гризло — адже це просто плата за чесно виконану роботу. Піотрусь завтра одержить за малюнок п'ятірку, а за п'ятірку кожен охоче дав би чотири золотих.

Марцін поробив уроки, вимив руки, повечеряв, не забув навіть викинути сміття у сміттєпровід і саме заходився укладати портфель: вранці він завжди квапився і половину речей забував.

Усе це він робив на зло мамі, щоб довести — вона даремно отудила його перед пані Шелесціною. Мама час від часу поглядала на Марціна, але чи звернула увагу на його незвичайну поведінку? Вона була зайнята якимись підрахунками, видно, щось у неї не сходилося, бо перелічила гроші в гаманці, потім повиймала все з торбинки, шукаючи дрібних. Раптом гукнула:

— Піотрусь! Ходи-но сюди на хвилинку.

Піотрусь вийшов із ванної кімнати з зубною щіткою в руках і білими вусами на щоках.

— Добре, кінчай митися,— сказала мама,— а потім розміняєш мені десять злотих.

— Десять? — протяг Піотрусь.— У мене є тільки вісім.

— Як? Ти ж наскладав дванадцять злотих. Де ж вони поділись?

— Так... але... але...— Піотрусь став червоний як рак, смужки пасти здавалися ще білішими.

Марцін за спиною в матері розпачливо робив йому знаки, наказуючи мовчати. Та Вацек кинув коротко з-за столу:

— Марцін у нього видурив.

— Чому ти мовчиш? Піотрусь, скажи мені зараз же: хто взяв у тебе чотири злотих? Марцін? — у маминому голосі чувся стримуваний гнів.

Піотрусь мовчки кивнув головою.

— Я ж казав — видурив!

— Тільки не «видурив», тільки не «видурив»! — боронився розлючений Марцін.— Коли не знаєш, за що я їх узяв, то не втручайся!

— А за що ти їх узяв? — спитала мама.

Лише тепер Марцін похопився, що ляпнув дурницю. І до того ж засипав меншого брата.

Заплаканий Піотрусь сидів над малюнком, за який, напевно, вже не одержить п'ятірки. Мама випида серцевих крапель. Їх різкий запах розносився по хаті. Вацек вряди-годи підводив голову від книжки і кидав на молодшого брата повний презирства погляд.

Марцін мовчав, зціпивши зуби. Де взяти грошей? Як позбутися цього проклятого боргу? Проте заснув він швидко, і остання його думка була: «Якби з ким-небудь побитись об заклад і виграти хоч десять злотих, все було б гаразд. Але з ким? І за що?..»

Пам'ятник Конопницькій оглянули всі, крім Ірени, в якій заворіла мати, тож треба було і в аптеку збігати, і вдома поратись.

Та вчительку історії не вдовольнило це досягнення, хоч воно й свідчило про зміцнення дисципліни в класі; вона ще зажадала, щоб кожний «висловився».

— Ой лихо! Ото нудота! Домашні завдання зробив? Покажи! — прошепотів Костек і, взявши в Марціна зошит з математики, почав скатувати. Робив він це вміло: лівою рукою притримував Марцінового зошита на сидінні парти і водив по ньому пальцем, а правою переписував завдання у розкладений на колінах власний зошит. І водночас своїми сірими очима з величезним зацікавленням невинно позирав то на вчительку, то на однокласника, що саме відповідав. Це справляло дуже добре враження, й історичка раз у раз схвально поглядала на старанного учня.

Клас відповідав якось мляво, хоч видно було, що всі хочуть догодити вчительці. Вже було сказано, що на пам'ятнику Конопницька схожа на себе, хоч він і сучасний, шкода тільки, що невеликий, і що найкраще школі імені Конопницької, бо вона міститься біля Саського парку і від неї близько до пам'ятника, і що він завжди нагадуватиме людям про письменницю, яка так глибоко співчувала знедоленому селянству.

Ні, все це було не те, що хотіла почути вчителька. Нарешті піднесла руку Ірена.

— Мені здається, що кожен, хто огляне цей пам'ятник, побачить, що він побудований на кошти, зібрані дітьми...

— Атож! Атож! — вигукнула вчителька, і лице її проясніло, а Ірена закінчила:

— ...і діти з усієї Польщі, оглядаючи цей пам'ятник, думають: «Тут є і наша частка», — і їм приємно.

— Добре, дуже добре, Іренко, — сказала історичка. — Бачте, мої любі, я хочу поділитися з вами однією думкою, що спала мені недавно... — вчителька на хвилюк замовкла, ніби добираючи слова, щоб краще викласти свою думку. Клас з цікавістю чекав продовження, прикипівши очима до її вуст.

А Марціна в цю мить неначе вдарило електричним струмом. Напевно, зараз вони почують пропозицію закласти інший пам'ятник! Сенкевичу! Адже Марцін чув уривки розмови між Скочельвою і Пуцею, коли відносив до учительської великий глобус. Знову внески! Знову збирання коштів! Значить, він ніколи не вилізе з боргів, не кажучи вже про те, щоб мати якусь копійчину для себе?

— Можна мені? — Марцін зірвався з місця. — Я б хотів до сказаного про пам'ятник Марії Конопницькій дещо додати — мені це щойно пригадалося.

— Шкода, що ти не сказав цього зразу, — в голосі вчительки чулося невдоволення. — Це щось важливе?

— Дуже, дуже важливе. Це спаде на думку багатьом дітям, а може, й дорослим. Я лише зараз про це згадав, а раніш воно якось вилетіло мені з голови.

— Ну, говори, Бігошевський, тільки, будь ласка, коротко.

— Добре. Так от, коли я вчора підійшов до цього пам'ятника, коли подивився на граніт, з якого скульптор вирізьбив постать письменниці, що поринула в глибоку задуму...

— Бігошевський, я ж просила...

— ...то подумав: яке щастя, що оте збирання коштів уже скінчилось!..

— Бігошевський! Мені не причулося?

— Ні, зовсім ні. Адже більш уже не можна було витримати: і макулатура, і пляшки, і хтозна-що іще! А батьки! Скільки було нарікань! «Вічно ці внески, коли цьому буде край?» Отже, батьки теж з задоволенням дивляться на пам'ятник, бо він нарешті стоїть, і все це кінчилось.

— Бігошевський, досить! Сідай!

Марцін сів і з тріумфом обвів очима клас. Та якщо він сподівався оплесків, то його спіткало гірке розчарування. Вже підіймалися руки, вже лунали голоси, що нічого схожого, навпаки, діти і батьки залюбки платили внески, адже вони були невеликі, та оскільки надходили з усієї Польщі, то потроху й набиралися...

Вчителька мовчала. Міцно стулені вузькі губи свідчили, як боляче вразило її те, що вона почула. Вернувшись до столу, важко опустилася на стілець і стала вдивлятися в обличчя учнів, що сиділи за партами.

— Дурень, — шепнув Марціну Костек, — завжди вискочиш, як Пилип з конопель! Навіщо?..

— Бігосе! — гукнув Максьо Патерек. — Скільки ти дав на Конопницьку? Ми можемо тобі повернути. Купиш собі за ці гроші жувальної гумки!

На Марціна наче окропом хлюпнули. Он як? Він іде на самопожертву заради всіх — адже не раз чув нарікання на внески, — і за це така дяка? І навіть Костек? Ні, з нього доволі!

Марцін глянув на вчительку, яка все ще мовчки сиділа за столом, і йому раптом стало жаль її. Напевно, цей пам'ятник був для неї чимось дуже важливим. Могла ж якась сільська школа виступити з закликом спорудити пам'ятник Конопницькій, тепер

варшавська може подбати про Сенкевича. В газеті написали б, що «зачинателем цієї благородної справи стала школа № 407 міста Варшави». Може, приїхали б з телебачення. Його і Костека напевно було б видно: вони сидять у другому ряду...

— Вибачте,— знов схопився він, піднявши руку,— я не кажу, що Сенкевичу не треба... навпаки, я теж дам, хоч, може, ви не знаєте, що часом... важко... Я тільки тому, що біля пам'ятника Кюнопіцькій... справді так подумав... Не вірите?

— Ні, чого ж, вірю,— сухо відповіла вчителька, встала з-за столу і взяла журнал, бо саме пролунав давник.— Це на тебе дуже схоже.

— Бігосе! Оце так устругнув! Тепер жди від неї пари! — гукали звідусіль.

Тільки Ева з удаваною серйозністю повернулася до нього.

— А я Марціна розумію. Він правильно сказав про ці внески. На його місці я б складала гроші на щось інше. Скажімо, на спеціальну пов'язку — прив'язувати на ніч вуха. Може, вони б тоді не так стирчали?

5

Казік уже на першій перерві причепився до Марціна, як реп'ях. Демонстративно розгорнув одну з виграних учора гумок і поклав до рота. Це було проти заведених у класі правил. Гумку жували звичайно лише після великої перерви.

— З тебе ще вісім, не забув? — кинув ніби між іншим, а сам нетерпляче ждав, що йому відповідь Марцін.

— Не забув! — буркнув той.— І забирайся, в мене є діло до Костека.

— До Костека? — зацікавився Казік.— Що це ти весь час з Костеком?

— Забирайся! А то так стукну, що тобі волосся у вухах зачучерявиться!

— Ова, який Кулей¹ знайшовся! — пробелькотів Казік, перевертаючи в роті гумку. Проте відійшов. Кулак у Марціна міцний.

З Костеком Пшегонем Марцін потоваришував на початку цього року.

В якійсь випадковій сутичці у школі обидва виявилися серед переможців і дістали за це гірші оцінки з поведінки. Потім на них за щось увівся викладач фізкультури. Це зближує.

¹ Кулей, Єжи — відомий польський боксер.

Костек, худий, цибатий, на перший погляд справляв не вельми приємне враження. В нього було бліде, обсіпане ластовинням обличчя, тонка шия і завжди злегка розтулений рот. А до того — довжелезні руки й ноги.

Але треба було бачити Костека в дії! Його довгі руки обвивали супротивника, мов скруті удава, довгі ноги кóпали здалеку, голова на довгій шиї високо здіймалася над бойовищем, і він завжди міг вчасно помітити наближення ворога.

Нові вчителі, а надто вчительки завжди непокоїлись за Костека, їм здавалося, що він голодує. З вигляду хлопець був геть захарчований. Але той, хто бачив, якими очима він дивився на сущницю в шкільній їдальні, як миттю спорожняв тарілку і просив добавки, з яким смаком уминав молочну затірку або шпинат чи бурячки, — за Костеків апетит міг не турбуватися. Просто Костеків шлунок потребував величезної кількості їжі, але ця кількість не переходила в якість.

Костек називав себе невдахою. Хоч би як він старався зробити якнайкраще, завжди все оберталось проти нього. Материною улюбленицею була дочка, вродлива дівчина, з якою мати пов'язувала всі свої надії на майбутнє. Костек залишався на другому плані. А скільки через нього було неприємностей! Як не в школі, то в дворі. Доводилося ходити, виправдуватися, перепрошувати, залагоджувати. А кінчалося завжди однаково:

— Візьмися за розум! Ти ж повинен стати людиною! Бери приклад з сестри!

Якось у тяжку хвилину, коли обидва хлопці були пригнічені жорстокістю долі і їх потягло на відвертість, вони вилили один одному свої жалі й погодили погляди на життя:

Домівка — страшне місце. Родина — жахлива вигадка. Брати приклад з братів чи сестер — огидна річ! «Стати людиною» не треба старатися, бо ти нею народився. А репутація — це те, що повинно цікавити менш за все. Що таке репутація? Та начхати їм на якусь там репутацію!

Так казали вони у хвилини тяжкої скрути, коли серця їх сповнювала гіркота. Але насправді було трохи інакше.

Хіба ж Марціна так гнівив би його програш, якби йому було байдуже, що думатиме про нього Казік, що скаже однокласникам і що подумають вони?

Коли він розповів, в яку халепу вскочив, Костек коротко вирік:

— Бовдур!

— Казік?

— Казік, напевно, ні. Ручуся, що він бачив, якої марки ця машина. А то чого б йому збільшувати заклад? Ти бовдур, що дав себе обдурити. Десять гумок — це багатство!

— Від твоїх слів мені не легше. Я тобі сказав, аби ти щось порадив.

— Треба було радитись, як закладався,— буркнув Костек.

— Що ж робити?

— Отож-бо — що?

— Може, закластися з ким-небудь, але щоб без ризику. Клин клином!

— То закладайся на шість гумок.

— Чому на шість? Мені треба вісім.

— Дві я тобі роздобуду, а на шість треба грати без ризику. А то погориш остаточно.

— Еге! Але з ким? — Марцін безпорадно розглядався по залу.

Біля вікна стояло кілька хлопців. Всі слухали Віпуся Басинського, прозваного Басилом, що, як і Піонтковський, сидів у шостому класі другий рік. Вчився він сяк-так, але мав здоровенні кулаки і гострий язик. Він безперестанку базікав, рот у нього не стулявся ні на хвилину, а що Віпусь належав до «жуйних», то його важкі щелепи рухалися з подвійною швидкістю: він жував гуму і разом торохтів, як кулемет.

І враз Марціну сійнула думка. Він підійшов до гурту, потягнувши за собою й Костека.

— Басило, ти в нас найперший базіка! — сказав захоплено.

— А що ж! — з гордістю озвався той.

— Але... бач... ти не зміг би грати того... ну, того, що виступав проти Карфагена... ох, вилетіло з голови...

— Катона,— підказав Костек.

— Атож, я саме це й хотів сказати: Катона. Адже Катон говорив, коли хотів. А ти мусиш увесь час.

— Як це? Що за дурниця?

— Ніяка не дурниця, це в тебе хвороба: не можеш замовкнути. Навіть на уроках без упину балакаєш, тільки тихо. І навіть коли зостаєшся сам, теж говориш. Раз, я бачив, ти йшов по вулиці і говорив сам до себе. Щоб я так жив — на власні очі бачив. Я зчудувався, але тепер знаю, що це таке, нам пояснила Костєкова сестра, вона буде лікаркою. Це називається якимось так... забув.

— По-нашому — сипословоматизм,— цілком серйозно озвався Костек.— Аліція казала і по-латині, але це важко запам'ятати.

— Так, так, тепер я пригадав: сипослово...

— А по шиї хочеш? — брутально перебив Басинський.

— Відусю, золотко мое,— лагідно вів далі Марцін,— я тебе розумію, це неприємно, але що правда, то правда. Бо коли б не цей сипо-теє, ти міг би замовкнути, еге ж?

— Можу, як захочу, і качай звідси.

— Не можеш, Відусю, сипо-теє сильніший.

— Можу.

— На півхвилини?

— На скільки схочу.

— Невже?.. А на цілий урок?

— Пхе! Від дзвоника до дзвоника!

— Іду в заклад, що ні!

Басинський простяг руку.

— На що?

— На дванадцять, ні, на шість гумок, бо мені тебе жаль.

— Можу закластися й на двадцять шість, бо платитимеш ти, Бігосе. Хлопці, перебивайте! Ніякого сипо-того в мене нема. Я тобі як покажу, то побачиш потрійне сальто-мортале... з піруетом!

Костек квапливо перебив руки. Всі з удаваним співчуттям хитали головами, переконані, що Басинський програє.

Пролунав дзвоник — перерва скінчилась.

— Басило! Сипо-теє — і шість гумок вилетіло з кишені!..

— Сипо-теє! Увага! — крикнув хтось. Басинський затис рот рукою і, люто блимаючи очима, пішов разом з усіма в клас.

— Басило, гляди ж, тепер до дзвоника — ні пари з уст, еге? — заціпав його Костек, прагнучи допомогти Марціну.

Басинський замість відповіді тицьнув йому під ніс стиснутим кулаком.

Спершу однокласники з цікавістю оглядалися на нього: витримає чи ні? Та коли вчителька історії оголосила, що нового матеріалу сьогодні не буде, а тільки повторення пройденого, заклад Басинського з Бігошевським одразу вилетів усім з голови.

Басило штурхнув Костека і, дивлячись на нього розпачливо-запитливим поглядом, але не розтуляючи рота, став крадькома показувати то на себе, то на вчительку. Костек удавав, що не розуміє.

— Чого ти хочеш? — спитав пошепки.

Басинський на обгортці зошита написав: «А як вона мене ви-кличе?»

Костек на тій самій обгортці начеркав: «Могила — від дзвоника до дзвоника, бо програєш!»

Віпек кивнув на знак того, що зрозумів, але його обійняла тривога. Історії він не боявся. Він був другорічник, і дещо зосталося йому в голові з минулого року. Басинський уважав, що старанно готувати уроки — нижче його гідності, але боявся двій-

ки, бо тремтів перед батьком, який надто серйозно ставився до синового навчання. Сам він освіти не мав. «За моїх часів це було не так легко, як тепер»,— казав частенько. Коли Відек залишився на другий рік, батько тільки похитав головою і рішуче попередив сина, що віднині за кожну двійку лупитиме його як сидорову козу. Якщо зараз історичка запитає Відека, а він стоятиме мов стовп, двійки не минути.

І навіть він згодився на цей безглуздий заклад? Усе через Бігоса! Треба йому добре дати при першій нагоді! І Басинський рвучко повернувся до Марціна, щоб спопелити його поглядом.

Вчителька це помітила.

— Басинський, ти знов заводиш розмови?

«Я?» — мало не скрикнув обурений Відек, схопившись з місця, але вчасно згадав про заклад, затис рот долонею і сів, низько схиливши голову.

— А може, коли вже тобі так хочеться поговорити, ти щось нам розкажеш про іновірців у Польщі в XVI сторіччі?

Відек підвівся, похнюпившись, не дивлячись ні на кого.

— Ну, пригадай,— заохочувала історичка,— як вони звалися, які були їх суспільні погляди?

Басинський мовчав.

Серед тиші, що враз залягла в класі, більша частина якого знала про заклад, до слуху вчительки виразно долинув шепіт:

— А... ріа... ні...

— Хто підказує? — розсердилась історичка.— Не знаєш, Басинський? Сідай. Бігошевський, розкажи про іновірців у XVI сторіччі.

Після підказки Бігошевському було вже неважко відповісти.

Оскільки вчителька зразу нічого не поставила в журнал, Відек подумав, що йому на цей раз пощастило. Та, помітивши, що вона по кілька разів викликає одних і тих самих учнів і лише тоді виставляє оцінку, знов захвилювався. Можливо, так буде і з ним!

Справді, питаючи інших, історичка раз у раз поглядала в його бік. Нарешті, до нього долетіло запитання:

— Басинський розкаже нам про війни Польщі з Туреччиною. На цьому полі ти, здається, почувашся впевненіше?

Басинський устав, але мовчав як риба, що аж ніяк не потверджувало припущень вчительки. Цього разу він не опустив голови, а нерухомо втупився в дошку.

— Чому ти мовчиш? Я ж добре пам'ятаю, що війни тебе завжди цікавили. Всілякі війни — і з сусідніми державами, і громадянські, і навіть шкільні,— пробувала вчителька жартом підбадьорити отетерілого учня. Та даремно.

В якусь мить Віцекові скотілося крикнути хоч одне слово на свій захист, але він стримався, тільки в розпачі знов затулив долонею рота.

— В тебе болять зуби?

Хлопець заперечливо мотнув головою й одразу ж пожалкував. Треба було кивнути, застогнати, може, це якось врятувало б його, а після дзвоника він пішов би до вчительки і все пояснив.

Та було вже пізно. Історичка явно втрачала терпець, а побачивши, як повеселіли обличчя всіх учнів, оповіщених класним бездротовим телеграфом, запідозрила якусь витівку. А цього вона пе любила.

— Та видуши ж із себе хоч що-небудь! — І вже взяла в руку кулькову ручку, що не віщувало нічого доброго: на два запитання учень не відповів ані слова!

Басинський вирішив рятуватися. Він мусить мовчати аж до дзвоника? Гаразд. Але жестикулювати йому ніхто не заборонить.

І він став бити себе в груди й притискати до них підручник історії, раз у раз гнівним жестом показуючи на Марціна та Костека.

Зміст цієї пантоміми розуміли, па жаль, лише сам виконавець, Марцін, Костек та кілька свідків закладу. Учительку ж відчайдушна жестикуляція учня спочатку злякала, і смішки в класі видалися їй дуже недоречними. Що сталося з Басинським? Завжди перший балакув, нікому не дасть слова сказати, а сьогодні йому наче відібрало мову! Бігошевський до цього причетний, це ясно, але Пшегонь? Чому обоє аж підскакують з радощів?

— Пшегоню! Що все це значить?

— Я... я не розумію... Басило, мабуть, захворів, що так тіпається. Правда, Марціне?

Марцін квапливо притакнув.

Розлігся дзвоник. І враз наче розвіялися чари. Басинський прийшов до мови.

— О, зрадники! — заволав він. — О, негідники! Жолкевський під Цепорою!¹ Собеський під Хотином!² А про Відень³ знають навіть малі діти, і треба тільки переставити середні цифри року Січневого повстання⁴ — вийде 1683. Які свині! Свині!

¹ Жолкевський, Станіслав (1547—1620) — польський державний діяч і полководець.

² Собеський Ян (1624—1696) — польський полководець, згодом король. 1673 р. під Хогином розгромив турецьке військо.

³ 1683 р. поблизу Відня Я. Собеський на чолі об'єднаного польсько-австрійського війська здобув перемогу над турками.

⁴ Січневе повстання 1863 р. — повстання в Польщі проти соціального та національного гніту царизму.

— Басинський! — обурилася вчителька. — Ти, справді, якийсь несамовитий! Таке казати про національних героїв! Про людей, які торували шлях прогресивній думці, такими словами?.. Як ти смієш?!

Басинський витріщив очі.

— Герої? Я б сказав, що це за герої! Ви ж, мабуть, не знаєте...

— Не знаю і від тебе дізнатись не бажаю! — рішуче перепинила його вчителька і, затиснувши під пахвою журнал, вийшла з класу.

Басинський одразу заспокоївся. Ще раз глянув на Марціна й Костека, які стояли поряд нього з кислою міною, хоч увесь клас щиро потішався. Віцек сказав:

— Я не мовив ані слова від дзвоника до дзвоника. Так?

Марцін і Костек кивнули мовчки.

— Шість гумок мої! — з триумфом заявив Басило і зайшовся голосним, але трохи робленим сміхом.

Марцін був у цілковитому розпачі. Вісім і шість — це чотирнадцять! Де він візьме грошей на стільки гумок? Хто йому допоможе, хто порятує?..

Костек, як обіцяв, приніс дві гумки. Їх одразу було віддано Басинському; той, ще лютий за несправедливо одержану двійку, гаркнув:

— А решта?

— Не бійся, твоє не пропаде! — теж не дуже чемно відповів Марцін. — Ти що думаєш — гумки з неба падають?

Костек бачив, який пригнічений Марцін, і теж був у невеселому настрої, тим більше, що сам підтримав ідею іти в заклад з Басинським. «Але хто б міг сподіватися, що Басило так затнеться? Як складно влаштований світ, — думав він, ідучи з товаришем додому. — Ні за що не можна ручитися».

— Знаєш, Костеку, — говорив тим часом Марцін, гияючи ногою безневинний уламок цеглини, — життя іноді просто нестерпне...

— Гм!..

— І знаєш, іноді здається — пішов би світ за очі, далі від людей, бо мені на них і дивитися гидко...

— Так, але спершу ти мусив би віддати їм гумки. — Костек розумів, про кого йдеться.

— Становище в мене — гірш не буває, — вів далі Марцін. — І ніякого...

— Ет, лихом об землю, — перебив Костек. — Приходь сьогодні до мене, разом зробимо математику. Щось придумаєм, от побачиш. Інколи здається — безвихідь, а потім диви — вихід знайшовся.

І справді.

За вечерею мати сказала Аліції:

— Люба моя, завтра треба познмати білизну з горища. Вона вже, напевно, посохла. Будь ласка, зроби це, як тільки прийдеш з роботи. Я вернуся пізно, у нас збори. І зразу віднеси її на качальню. В суботу, як поприбираємо в хаті, я все попракую.

— А Костек не може? — Аліція була явно невдоволена.

— Костек нехай допоможе тобі нести, — відповіла мама, — але краще, щоб ви це зробили удвох. А то я не буду спокійна.

— Даремно, — надула губи Аліція. — Костек уже великий, і пора ставитися до нього, як до повноцінної людини.

— Нічого не маю проти, — втрутився Костек, — мене тільки дивує, що мова про мою повноцінність і самостійність заходить звичайно тоді, коли треба віднести білизну на качальню, купити картоплі або збігати на пошту, щоб заплатити за радіо.

— А ти б що хотів?.. — уїдливо запитала Аліція.

— Я б хотів не доповідати щоразу, куди я йду, з ким іду, чого йду. І ще хотів би мати трохи більше кишенькових грошей. Мамо, повір, п'ять злотих на тиждень — це замало!

— Замало? Я в твоєму віці...

Костек не слухав. Він знав це напам'ять і даремно колись пробував пояснити мамі, що тепер інші часи. Хіба її переконаєш? Краще мовчати.

Ранком, коли мама пішла на роботу, Аліція з підозрілою улесливістю звернулася до нього:

— Костеку, тобі сутужно з грішми?

— А що? — Костек пильно подивився на сестру: мабуть, глузує з нього. Але ні, обличчя в неї на диво ласкаве.

— Та нічого, просто так... Але, знаєш, я сьогодні не можу нести білизну на качальню.

— Було б зразу сказати мамі.

— Ах, ти ж знаєш маму: як щось надумає... Прийде зі зборів стомлена, побачить, що білизна не викачана, то ще сама з нею піде.

— Ти як у воду дивилася. Ну так що?

— Ну то я подумала, що, коли вернуся, ми з тобою швиденько сходимо на горище, поскладаємо білизну, а качати ти вже сам понесеш.

— Я? До мене сьогодні прийде товариш готувати математику.

— Це нічого. Товариш тобі допоможе. А я вам дам на кіно. Згода?

Пропозиція була спокуслива, але чи серйозна? На всяк випадок Костек висловив сумнів:

— Це зараз ти обіцяєш, а потім почнеш крутити, і я цих двадцятьох злотих і на очі не побачу.

— Чому двадцятьох? — злякалась Аліція. — На два квитки доволі десяти.

— Аж ніяк! — до Костека верталася самовпевненість. — «Дозволено з дванадцяти років» — це здебільшого фільми про ковбоїв, кольорові й широкоекранні. По десять або й по дванадцять злотих.

— Ну, добре, — неохоче згодилась Аліція, заглядаючи в свою торбинку. — Одержипш за качання двадцять злотих, але я теж хочу бути певна, що все буде гаразд. І пам'ятай: мамі не кажи, що качав сам.

— Чому?

— Тому. Не барися, бо спізнишся на уроки. І замкни як слід двері! До побачення!

Костек летів до школи, мов на крилах.

6

Рівно о третій годині Марцін подзвонив біля Костекових дверей. Вони разом приготували математику і з тривогою позирали на годинника, що стояв на буфеті. Аліція запізнювалась.

Нарешті вона прибігла, захекана, розчервоніла. Зраділа, побачивши Марціна, хоч звичайно, коли Костека навідував хтось із товаришів, надувалась і демонстративно виходила з кімнати. Аліція швиденько пообідала, потім у себе перевдяглася в новий сірий костюм, прищипила до вилоги білу квітку і так напихалась одеколоном, що хлопцям аж у носі закрутило. Костек не міг приховати здивування.

— Це ти так вичепурилася на горище?

— Ну що ти, Костеку! — удавано засміялася сестра. — Я так поспішаю! Прошу тебе, прошу вас, дорогі, сходіть самі на горище. Костеку, пам'ятай: наша білизна висить праворуч. Тоді ще хтось брав ключа і повісив свою. Нашої небагато. Як познімаєте, повітайте простирала та скатерки. Ти ж знаєш, Костеку, як це робиться. А це тобі на качання і на кіно, — вона вийняла з торбинки папірець у п'ятдесят злотих, — решту віддаси мені ввечері. І не гайтесь! Костеку, любий, мама так зрадіє! Прошу тебе! — І гайнула.

— В тебе добра сестра, — зітхнув з заздрістю Марцін. — Вадек мені зроду не дав ані гроша. Ще й у мене видурював, коли я був менший. Але тепер вже дзуськи!

— Добра, як спить, — пробурчав Костек, — або як їй чогось треба. Завжди все, що тільки може, скидає на мене. Бачиш, як

з качанням? А мама завжди на її боці. Аліція, бач, працює. А я хіба не працюю? Хіба навчання взагалі — не надсильна робота для юнацтва? Кого хоч запитай. Скільки разів я чув, що дорослим усе життя сняться контрольні та іспити, і вони, прокинувшись, радіють, що це тільки сон.

— А я часто чую від батька, що це була найкраща пора в його житті і що він мені задрить.

— Тринди-ринди! Це тільки балачки. Що тут хорошого? Вічно тремтиш. Ну, ходім на горище. Це в нашому парадному, тільки візьму свічку й сірники, бо там світло часто псується.

Свічка, справді, згодилася. Хлопці поставили її на ящик з піском і в півтемряві нашвидку постягали білизну з вірвовок.

— Скільки її! — бурчав Костек. — А вона сказала: «Небагато!» Добре мені небагато! Зачекай тут на мене. Я занесу оде і вернуся, бо з повними руками ми не зможемо забрати свічку й замкнути.

Вдома поскладали кожну річ окремо для качання. Костек умів це робити, він часто помагав матері або сестрі. У Марціна вдома білизну віддавали до пральні, і він уперше витягав навскіс і вздовж простирала та скатерки. Його аж сміх брав. Чиста тобі гімнастика! Рівенько складену білизну загорнули в полотнину й понесли на качальню.

Марцін з пошаною дивився на товариша. Як ловко в нього все виходить! Щоправда, качальниця кропила білизну і накручувала на качалки, але Костек так вправно підкладав їх під рубель.

Аж ось качальниця пильно поглянула на Костека і спитала:

— Ти живеш на нашій вулиці, правда?

— Еге. В дев'ятнадцятому номері.

— А як твоє прізвище?

— Моє? — Костек збентежився. — А хіба що? Скільки було качалок? Три? Дайте, будь ласка, квитанцію, бо сестра мені не повірить. Ви знаєте, старші сестри такі, — він засміявся. — Правда, Марціне? Ну, будьте здорові, родичі гарбузові, спасибі і не згадуйте лихом!

— Чого це ти так викомарював? — спитав на вулиці Марцін. — Не міг відповісти по-людськи?

— А яке їй діло до мого прізвища? Вона ж не раз мене тут бачила і з Аліцією, і з мамою. Нащо воно їй? Дасть оголошення в газету?

Білизни після качання ніби поменшало, але вона зробилася неначе ще важча. Хлопці аж засапалися, поки принесли її в квартиру і поклали на канапі біля вікна.

— Ну, з цим упоралися. Ідем в кіно? — Костек тримав у руці новеньку банкноту.

Марцін знизав плечима.

— Чого ти в мене питаєш? Чи це мої гроші? Роби з ними, що хочеш.

— Аліція дала на два квитки. Ти ж помагав чи ні?

— Ну то й що, як помагав? Я це робив не за гроші. Що я, наймит?

— Гаразд, гаразд,— кивав Костек головою на довгій шиї.— Ти не наймит, але десять злотих твої. Можна або в кіно майнути, або...

— Або?..

— Який же ти бевзь. Ти програв шістнадцять гумок, так? Мусиш їх оддати, так?

— Чотири вже віддав,— зітхнув Марцін.— Але ще... От біда! Ще дванадцять! А Казік вреднючий. Дихати мені не дасть...

— А Басило ні? За сьогоднішню двійку батько йому вчистить таке сальто-мортале, ого-го!

— Потрійне і з піруетом! — невесело всміхнувшись, докинув Марцін.

— Ой Бігосе, наварив ти каші, що й казати, але сміглити нема чого.

— Тобі легко говорити!

— Що говорити, треба діяти. Твої десять злотих — це десяток гумок. Можеш купити вітчизняні. Адже не було умови, щоб конче закордонні? Я теж можу обійтися без кіно. Позичу тобі два злотих — і ти повіддаєш борги.

— Костеку... ти... на правду?

— Ну-ну! — скрикнув Костек, ніби боронячись.— Тільки не розпускай рюми, бо схопиш по шиї і враз заспокоїшся! Ох, як їсти хочеться! З обіду дещо лишилось, я розігрію. Хочеш?

Марцін відмовився. Він був не голодний. Йому кортіло упевнитися, що він зможе віддати програні гумки і не буде змушений всіляко викручуватись перед Казіком та Басилом, які вміли дуже нетактовно нагадувати про борг.

Костек сьогодні вразив Марціна. Вони зблизилися лише цього року, хоч з самого початку вчилися в одній школі. Костек страшенно любив ковбойські фільми, але в кіно бував не так часто, як Марцін. Зате коли на перервах товариші обмінювались думками про фільми, акторів та кінотеатри — а вони на цьому розумілися чудово,— в Костека аж вуха горіли з цікавості. Він не признавався, що не має грошей, але з різних дрібниць — наприклад, з того, як акуратно він ховав кулькову ручку в пенал, боячись її загубити, як ніколи не наважувався вирвати листок із зошита, нарешті, з того, як рідко згоджувався піти разом у кіно, щоразу посилаючись на якусь невідкладну домашню роботу,—

Марцін здогадувався, що кишенькових грошей Костек одержує дуже мало, а може, й зовсім не одержує.

І ось тепер: «Бери, я обійдусь»,— ніби це звичайнісінька річ! Оце характер!

Марціна раптом кидає в жар: яким правом він узяв у товариша ці гроші? Ну, нехай навіть у друга. Невже мама слушно сказала, що в нього нема характеру? А як і є, то дуже слабкий? Неправда. В Марціна є характер, ну, просто, він почуває, що має характер, та й край! І зовсім не слабкий. Зараз він узяв у Костека ці гроші, бо потрапив у скруту. Але віддасть їх. Якби не віддав, то був би остання... ну, шкода говорити. А свій характер можна поліпшити,— ні, це не те слово, хіба в нього поганий характер? — можна загартувати або вдосконалити. Марцін за це візьметься. Насамперед, як щось надумає, то це вже залізно. Наприклад, більш не буде закладатися. Ніколи! Годі вже з нього закладів! З головою! І завжди все готуватиме собі з вечора, щоб уранці не забути і вчасно прийти до школи. І...

Але ось уже кіоск поблизу його будинку — тут він завжди купує гумки.

— Будь ласка, дванадцять жувальних гумок,— і Марцін з задоволенням кладе на стіс газет нову, чистеньку двадцятку.

— Тільки дванадцять? — сміється продавщиця. Марцінові здається, що вона з нього глузує.

— Хай буде п'ятнадцять, для рівної лічби,— кидає він недбало і, беручи гумки, каже, як дорослий: — Дякую. Моє шанування.

— Ой-ой-ой! — чує раптом Піотрусів голос. — Скільки грошви! Скільки гумок! Марціне, дай одну!

— Я тобі дам, але по глобусу.

— Марціне! Який-бо ти! Справді, дай... Звідки в тебе стільки грошей?

— З машини. Бачив, які новенькі? Клац-клац — так і летять з-під машини, розумієш? І котися звідси колесом! Щоб я тебе не чув і не бачив!

— Не буду котитись ніяким колесом,— огризнувся розчарований малюк,— мама казала взяти наш «Експрес», я по нього прийшов.

— Гаразд. Бери «Експрес» і не плутайся під ногами! Ангелятко! — додав ущипливо і повторив ще раз: — Ангелятко!..

По вечері настрої у Марціна був чудовий: він приготував на завтра всі уроки, прибрав у шухляді, в школі віддасть борги — одне слово, вже почав гартувати свій характер. Він сидів за обіднім столом, заглиблений у книжку. У другій кімнаті Вацек слухав

пластинку. Піотрусь щось канючив у мами, а вона, записуючи в зошит сьогоднішні витрати, боронилася:

— Піотруню, прошу тебе, хоч ти мене не муч!

— Але, мамунцю, тоді в мене буде вже цілих чотирнадцять злотих...

— Ніяк не можу. Сама не знаю, як ми дотягнем до кінця місяця. На неділю приїде тато, треба зварити крапий обід, не завадило б спекти пирога з присипкою. Та ще обов'язково треба підбити нові підметки до Марцінових черевиків.

— Так,— мовив скрушно Піотрусь,— ще й Марцінові черевики... хай він собі на машинці клац-клац — і зробить.

— Гай-гай! Якби ж то ми мали таку машинку, щоб лагодити взуття,— всміхнулася мати.

— Не лагодити взуття, а робити гроші,— поправив Піотрусь.— Я бачив: він зробив такі гарні блакитні двадцять злотих...

Мама звела голову і поклала олівець.

— Це якесь божевілья! Про що ти, Піотрусю? — запитала вона стривожено, побачивши, як спаленів середній син.— Марціне, чого ти йому знов наплів?

— Знов, знов! — огризнувся Марцін, дивуючись, що в голові може бути така пуста, як оце зараз у нього.— Патякає це патякало казна-що, а ти, мамо, його слухавш.

— Іч який — патякало! — образився Піотрусь.— В тебе ж була новенька двадцятка, еге? А коли я спитав...

— Е-е-е...— Марцін силувано всміхнувся і спробував зам'яти розмову: — Ти ще дитина! Жартів не розумієш? Мамусю, нічого я йому не наплів! І взагалі, навіщо ця балачка, мені треба до завтра дочитати книжку, бо це обов'язкова література...— слова ринули нестримним потоком, неначе в голові у хлопця відкрився якийсь клапан.— У бібліотеці лише три примірники на весь клас, а це ж он яка груба книжка, я так довго на неї чекав, ледве дочекався, а за мною ще черга — ого-го! Ти ж знаєш, яка наша історичка, як вліпить мені двійку, то я знов буду винен, а хіба я можу спокійно почитати, коли в цьому домі взагалі...

Марцін раптом замовкає, побачивши, що на дверях другої кімнати стоїть старший брат і дивиться на нього з глузливою усмішкою. Чи давно він там стоїть? Що встиг почути?

Мама ніби трошки зблідла, але, може, це тільки відблиск лампи? І чому в неї такі злякані очі? Що сталося?

— Покажи мені ці двадцять злотих,— каже вона спокійно, але Марцін знає — цей спокій удаваний.— Покажи!

— Не можу,— лунає коротка відповідь. Марцін зрозумів, що заговорити матір не вдасться.

— Це правда, мамуню, він не може,— підтримує брата Піо-

трусь, відчуваючи, що назріває якась неприємність.— Адже він купив п'ятнадцять гумок.

— П'ятнадцять гумок?! — скрикує мама.

— Нічого собі апетит! — каже Вацек.— Звідки в тебе гроші?

— Не твоє діло! — зухвало відрубав Марцін.— Ти мені їх не давав!

— Треба зовсім не мати розуму, щоб кидати гроші на вітер. Навіщо жувати гумку?..— Вацек уже приготувався виголосити довгу промову про те, яке пусте діло — жувати гумку, а це Марцін чув уже не раз, але без жодних наслідків. На щастя, мама перепинила його:

— Де ти взяв гроші на гумки?

— В мене були,— ухильно відповів Марцін.

— Ще вчора не було, бо ти видурив чотири злотих у Піотрусь,— кинув Вацек.

— Боже, боже! Ти мене на той світ заженеш! — волає мама.— Я з ним збожеволію! Ні, нехай батько візьметься за цього хлопчиська! Кажі мені зараз же, звідки в тебе гроші?

— Товариш дав...— Якщо це дійде до батька, буде зовсім кепсько.

— Товариш? — глузливо перепитав Вацек.— Мамо, ти чула про такого товариша, що роздає двадцятки? Я щось таких не зустрічав.

— Я теж ні,— з неприхованим жалем тихо зітхнув Піотрусь.

— Який товариш? Як його звуть? — допитувалася мама.

— Костек Пшегонь. Може, і адресу дати? Вулиця Вільча, будинок дев'ятнадцять.

— Отой худочий, що колись сюди приходив? Цікаво, звідки в нього гроші. В самого вигляд такий, ніби їсть тільки раз на день, та й то не досита, а диви, який щедрий.

— Не твої гроші, і не втручайся!

Марцін почував, що, якби міг, то зараз старшого брата відшмагав би, зв'язав і кинув у темницю — аж зуби зціпив на саму думку про це, аж жовна випулилася на щоках.

— Навіщо тобі стільки гумок? — далі допитувала мама, хрустятчи по черзі всіма пальцями, як робила завжди, коли була дуже знервована.

Марцін мовчав.

— Навіщо, я питаю? Ти ж не станеш запевняти, що тобі було потрібно зразу п'ятнадцять штук цієї гидоти!

Гидота!

Хіба мама знає, яка насолода жувати? Куштувала? Так до чого ця балачка? Ні, взагалі не варт нічого їй пояснювати. Та ще й при Вацеку, який кожне слово поверне проти Марціна. А мама

повірять усьому, що він скаже. Тому Марцін зважується лише на одне:

— Не можу сказати.

— Чому? — мамин голос звучить майже трагічно.

— Коли не можу сказати, значить, не можу сказати і чому. Адже в кожного можуть бути свої таємниці? — він значливо поглядає на старшого брата. — Якби мене навіть колесували й розривали кіньми — не скажу!

— Уявляю собі цих баских коней, що, замість тебе розривати, падають зо сміху, — кепкує Вацек. — Батько потягне тебе паском раз-другий, то зразу заговориш!

— О боже, — підводиться мама, — в мене вже печінка болить. Справді, нехай батько наведе тут лад. І в кого ти такий вродився? — це вже до Марціна. — Чому не думаш про навчання, як Вацек? Про те, щоб допомогти мені в господарстві, як Піотрусь? Вічно тебе десь носить, невідомо де і з ким. Схаменися, ким ти виростеш? Скільки разів просила, умовляла: виплюнь цю гумку, шкода грошей. Де там!

— Він уже піднав під владу цієї поганої звички, — докидає Вацек. — Далі нікуди! А щоб позбутись її, треба мати характер!

— Атож, характер, — притакує мама і хапається за бік. — Вже коле. На роботі з самого ранку чула, що буде погано. Директор став такий нервовий! А тут іще Марцін! Я звалюсь, от побачите...

— Мамусю, тобі треба лягти, — каже Вацек, — зараз я наллю гарячої води в грілку. І запарю зілля.

— Я принесу грілку, — кидається до ванної Піотрусь.

Марцін лишається сам. Він почуває себе, як злочинець, котрому винесено надто суворий вирок.

Хіба він винен, що мамин директор нервовий? А про навчання він думас. Ось же сидить над цією нещасною обов'язковою літературою, а вона зовсім не така цікава. До «Острова скарбів» або «Томек іде по сліду еті» їй далеко!..

— ...не схоже, — чути з другої кімнати Вацеків голос, — худий, як тріска, неохайний, кручений, а може, навіть має якісь погані звички і втягне Марціна.

— Атож, — каже мама. — Все це через погане товариство.

Марцін стискає і зуби, і кулаки. Ну, тепер би він уже задушив Вацека. Коли б не мама, коли б її не схопила печінка...

Хай буде, що буде, в неділю Марцін все скаже батькові! І свій характер теж покаже. Одвигне від гумки. Велике діло! Ці три шматочки будуть вже останні, найостанніші. Потім — крапка.

Марцін дістає з кишені й розгортає гумку, переконаний, що має право на цю маленьку втіху, аби скрасити своє тяжке життя. Знов береться за книжку, та чи легко забути про те, що сталося?

Чого мамі треба від Костека? «Погане товариство!» А Костек — найпорядніший хлопець! Якби мама краще його знала, він би їй напевно сподобався: гумки не жує, вдома допомагає і вчиться добре. Навіть історичка раз про нього сказала: «Мислячий хлопець». А який вірний товариш! Справжній друг, не з тих, що тільки на словах: «Дружба, дружба». А скільки таких...

Марцін в думці перебирає своїх однокласників: може, тільки Немец Баторович, єдиний, якщо в нього попросити, позичив би і не квапив з віддачею. Але з Немеком стосунки тепер стали холодніші. Здається, відтоді, як його батьки розійшлися. Тепер у нього двоє татків: новий і старий. І грошей завжди багато, бо обидва йому дають. Але Немец зробився мовчуном і зубрилом. Самі п'ятірки гребе. Чого ця гумка так швидко втратила смак? Чиста тобі замавка.

Марцін витягає гумову нитку на півметра і знов пхає її до рота.

Піотрусь, що в цей час вернувся до столу, спостерігає цю маніпуляцію з нездоровим інтересом і просить брата:

— Марціне, дай одну.

— Дам не одну, а цілих дві, як не стане волосся на голові,— і Марцін з задоволенням розчісує гребінцем свою густу чуприну, дивлячись у вийняте з шухляди люстерко. Він може забути найпотрібнішу річ, але з гребінцем не розстається ніколи.

— Дай... ну, хоч половинку — я покуштую, чи добра.

— Коти експресом, сказано тобі!

— Правда, що в тебе немає характеру,— каже Піотрусь, про всякий випадок уже на дверях.— Скупердяй! Повні кишені гумок, а жалкує навіть половинки... Скупердяй...

— Лупки хочеш?

І Піотрусь зникає за дверима, побоюючись важкої книжки у братовій піднятій руці.

«І зовсім я не скупердяй,— виправдується перед собою Марцін,— ці дві зайві гумки потрібні мені, щоб виробляти характер. Не штука витримати, коли не маєш ані шматочка гумки. А от носити її з собою в кишені і не дістати, не розгорнути, не покласти до рота — о, для цього треба мати характер! Твердий, як криця... От схочу і стану таким, як мамин прадід, «найшляхетніша людина з залізною волею...» — і Марцін позирає на стару фотографію, яка висить у простінку між вікнами. Шкода, що прадід у конфедератці — не видно, яка в нього зачіска...

У Костека так витяглося обличчя, коли друг оддав йому п'ять злотих, що Марцін ладен був крізь землю піти.

— Решту віддам у понеділок, — зніяковівши, запевнив він, — бо... бачиш, у нашому кіоску є тільки пачки по п'ять штук... — збрехав, не моргнувши оком, бо знав, що Костек гумок не купує. — Ой, знаєш, Казік аж остовпів, коли я йому віддав гумки. Не сподівався так швидко! А Басило взяв та ще й нахвалявся, що поквитасться зі мною. Сміхота, еге?

— А що ти зробиш з трьома зайвими? — спитав Костек, забувши, що Марцін не тільки програє гумки, а й сам жує.

— Та... ще не знаю...

— Чи не можна їх комусь збути?

— А що, гроші тобі потрібні сьогодні?

— Та ні... просто... сам знаєш, якась копійка завжди згодиться. — Костек не хотів казати, що ці три злотих йому б дуже придалися: він випросив би в матері ще два і пішов у кіно.

Субота — найприємніший день тижня. Вже з самого ранку нетерпляче очікуєш пообідньої пори — адже це єдиний із семи днів, коли можеш сказати собі: «Завтра немає занять!» Здається, що доля подарувала тобі силу-силенну часу на всякі розваги. Уроки, природно, відкладаються на потім, хоч батьки звичайно з цим не згодні. Але хто не відкрутиться від цього в суботу! Лише у неділю ввечері, коли вже конче мусиш сісти за домашні завдання, а тебе вабить цікава книжка, починаєш жалкувати, що не послухався батьків.

Марцін з Костеком уважно оглянули вітрини харцерського універмагу, а потім подалися на Центральний вокзал. Костек все частіше питав, котра година: боявся прийти додому надто пізно.

— Котра година, котра година! — розсердився нарешті Марцін. — Сьогодні субота! Ти забув?

— У суботу мама завжди прибирає в хаті і варить обід на неділю, — пояснив Костек.

— Ну то й що? У нас теж, але я в це не втручаюсь. Давно вже навчився відкараскуватись. І ти не давайся, бо тебе геть заїздять. У тебе ж є старша сестра. Так що, вона завжди все спихатиме на тебе, як отоді качання білизни? Послухай мене, не давайся! Це несправедливо!

Костек зітхнув.

— Не зітхай, недотепо, ходім краще на перон. Там завжди можна побачити щось цікаве.

— Гаразд, але потім я зразу йду додому, — згодився Костек. — Якщо в Аліції сьогодні побачення, вся робота ляже на маму.

Широкими сходами вони підіймаються в зал, де містяться каси. Яка тут метушня! Двері на перони розчинені навстіж. Пасажири, поспішаючи, раз у раз штовхають хлопців, і вони стають осторож, біля газетного кіоска. Спостерігають, як зачиняються автоматичні двері в електричках. Здається, от-от когось затисне дверима, але щоразу в останню мить натовп, який напивав на двері, відкочується назад, і пасажир, що вже стояв одною ногою на приступці, зникає в тісно набитому людьми вагоні.

— Дивись, Томаш іде, — штурхає Костек Марціна.

Справді, географ Томашевський з валізкою в руці наближається до кіоска, не помічаючи учнів. Раптом його зупиняє якась дама.

— Добридень, пане вчитель! Куди це ви вирушасте з нашої улюбленої столиці?

— Доброго здоров'я. Та от, знаєте, думав, думав і нарешті вирішив, що треба-таки вистромити носа зі свого подвір'я. Іду в Італію, до дочки. Давно з нею не бачився.

Потік пасажирів з прибулого поїзда відтісняє вчителя та його знайому в бік хлопців, ті прожогом шмигають у двері до залу і виходять на вулицю.

— А що, недарма я потяг тебе на вокзал? Бачиш, який у мене пюх! — радів Марцін. — З географією тепер до кінця року ніякої мороки, адже Томаш не так-то швидко повернеться з Італії. Така подорож дорого коштує. А він бач який — ніколи й словечком не натякнув, що їде туди!

— Якби сказав, ніхто б не став повторювати матеріал, — цілком слушно зауважив Костек, — а так він попередив, що в понеділок буде повторення пройденого, і я ручуся, що в неділю всі принаймні півдня просидять над картою.

— Дуля з маком! Я напевно ні! І ти теж. Басило! Басило! — загукав раптом Марцін, побачивши Басинського, що прямував до Палацу культури.

— Чого дерешся, як сорочка на ліктях! — озвався Басило тоном, що аж ніяк не заохочував до розмови, проте спинився.

— Що даси за добру новину?

— Три рази по шій і ще раз на додачу! Ну, кажи швидше, а то я опізнюся в басейн.

— Ф'ю-ю! То ти ходиш плавати до Палацу? — здивувався Марцін.

— Другий рік. Ти б рота роззявив, якби побачив! Що за новина?

— Томаш поїхав. Географії вже не буде до кінця року!

— Звідки ти знаєш?

— Ми з Костеком щойно провели його на поїзд, — одразу

збрехав Марцін,— валізка в нього нічого собі. Мабуть, поїхав на всі канікули. Сказав, до дочки, в Італію.

— Невже? — зрадів Басинський.— А ви не жартуєте? Костеку, це правда?

— Томаш справді так казав.

— Чому ж він нічого не сказав на останньому уроці?

— А навіщо йому говорити? — з запалом пояснив Марцін.— Зараз він теж благав нас до понеділка нікому ні слова, щоб усі як слід підзубрили, розумієш?

— А вам сказав, бо ви вже все визубрили? — ще не зовсім повіривши їм, глузливо мовив Басило.

— Мусив сказати, ми ж побачили його на пероні. Він стояв з якоюсь жінкою і казав, що їде в Італію, до дочки, за якою страшенно скучив, бо давно її не бачив, майже десять років, і можеш собі уявити, прощався зі сльозами на очах, це ж далека подорож, і сльози в нього так...

— Чи ти ба! — здивувався Басило.— Зі сльозами на очах? Скільки років я його знаю, а сліз у нього ніколи не бачив. Здавалося, він твердий, як камінь, і от маєш... Але добре, що я дізнався. Завтра піду на Віслу. Привіт!

— Де ти бачив сльози? — знизав плечима Костек, коли Басинський пішов.— І для чого це тобі?

— Для того, щоб повірити — це по-перше. А по-друге, так цікавіше, хіба ні? Зрештою, я не можу ручитися, що в нього справді не було на очах сліз, коли він розмовляв зі своєю знайомою. Подумай: дочка, єдина, кохана дочка, якої він не бачив стільки років! Може, їх розлучила війна, розумієш? І лише тепер, лише тепер, роками складаючи гріш до гроша, він назбирав на квиток. Знаєш, скільки коштує такий квиток? Важко навіть уявити, як він відривав од рота кожен шматочок...

— ...жувальної гумки,— закінчив Костек.

— Що? Як? Він жує гумку, ти бачив? — Марцін зупинився посеред тротуару, та, побачивши, що Костек постукав себе пальцем по лобі, засміявся.— Але ж усе це могло бути, правда?

В суботу обід у Костековій сім'ї був звичайно скромний: борщ з вареною ковбасою, засмачений покришеним крутим яйцем. З кількома скибками хліба можна було наїстися, і Костек не нарікав, але радів, коли мама мала час зварити до борщу картоплі¹.

¹ У Польщі борщем називається відвар з буряків, картоплю до нього подають окремо.

Сьогодні він одразу зрозумів, що картоплі не буде. Мама мила вікна в кухні. Борщ пахнув часником, мабуть, у ньому плавав чималий шмат ковбаси.

Кинувши портфель на канапу, Костек швидко здіймає покришку з каструлі, що стоїть на малому вогні. Часник справді пахне, але ковбаси нема й знаку!

— Без ковбаси! — в Костековім голосі звучить такий жаль, таке розчарування, що мати сміється, не припиняючи роботи.

— Не бійся, з голоду не умреш. Зате покришиш собі в борщ двое яєць.

— Яйце за ковбасу? — прикидає Костек. — Наче малувато.

— У крамниці була дуже велика черга, я не могла стояти, бо вже раніш запланувала, що сьогодні ми помием вікна.

— Це значить, що я теж? — обережно питає Костек.

— Не бійся, ледащо! Вікна в кімнаті помие Аліція. Ти тільки натреш підлогу і витрусиш доріжки. Але найперш, зразу по обіді, ще збігаєш по м'ясо. Може, щось купиш на вечерю. Мий руки і сідай їсти.

Про їжу Костекові двічі нагадувати не треба. Борщ, густий од вишварок і покришених яєць, хоч і без ковбаси, йому дуже смакує.

Все-таки скільки мама придумує собі зайвої роботи! Вікна ж були майже чисті. Лише місяців зо два, як вимиті. Ну, трошки мухи засиділи, так що? Хто на це дивиться? Або навіщо натирати підлогу щотижня! Кому потрібно, щоб вона так блищала? Однаково її затопчуть, а вікна знов мухи засидять. М'ясо на обід куди важливіше.

Костек виїдає останню ложку саме вчасно, бо в двері хтось дзвонить. Це, напевно, не Аліція, в неї є свій ключ.

— Іди відчини, — каже мати і входить зі стільця з невдоволеним виглядом: ніхто не любить гостей під час прибирання.

За порогом стоїть пані Малиновська, відома на весь будинок безнастанними сварками з сусідами, а за нею, на подив Костекові, качальниця — та, що вчора помагала йому намотувати білизну на качалки.

— Чи є хтось вдома? — спитала пані Малиновська, хоч крізь двері до кухні не могла не бачити мами.

— Двері ж не самі відчинились, — відказав Костек нечемно. А чому на нього не звертають уваги?

— Добре, що й ти вдома, — загадково докинула качальниця.

Тим часом мама, не знімаючи фартуха, підійшла до дверей.

— Слухаю. Чого ви бажаєте?

— Я бажаю забрати назад свою білизну! — рішуче заявила Малиновська. — І не зійду з цього місця, поки її не одержу!

— Це, мабуть, якесь непорозуміння,— спокійно відповідає мама.— Я нічого не знаю про вашу білизну...

— І це мені кажете ви! — кричить Малиновська.— Ви!

— Тихше, тихше,— заспокоює її качальниця.

— Ще раз повторюю: я нічого не знаю.

— Нічого собі — «не знаю»! Три нові скатертини! Чотири простирала! Два мережаних підодіяльники! І сім новеньких, новісеньких кольорових пошивок! Ви, певне, знаєте, що зараз у моді кольорова білизна!

— Мене це не цікавить,— мама, як і раніш, говорила спокійно, але на шиї в неї виступили рожеві плями.— Я не розумію, чому ви вдираєтесь у мою квартиру та ще й підносите голос.

— Як? І я ще не маю права підносити голос?! — вже щосили зарепетувала Малиновська.— Віддайте мені моє добро, так я не буду до вас вдиратись!

— Тихше! Тихше! — даремно втихомирювала її качальниця. У прочинених дверях з'явилася двірничка. Чути було, як виходять зі своїх квартир стривожені галасом сусіди.— Та тихше ж, зараз усе з'ясується. Це, напевно, помилка...

— Нічого собі помилка! Забрати з горища чужу білизну! І таку гарну, нову білизну!

— З горища? — мама провела рукою по лобі.— Так, дочка вчора познімала нашу білизну з горища, ось вона лежить, будь ласка, можете подивитись, чи це ваша білизна.

Мама ввійшла до кімнати, вхопила паку і швидко розгорнула полотнину, в яку була замотана білизна. Плями на шиї в неї були вже червоні.

З розгорнутого стосу Малиновська почала вихоплювати одну річ за другою.

— Ось моя скатертинка! Моє простирало! Мій мережаний підодіяльник! Ось! Пошивки! Мої! Все моє!

— Неймовірно!..— прошепотіла мама і опустила на канапу, підім'явши одне з простирал. Малиновська безцеремонно висмикнула його з-під неї.

Качальниця розповідала, як учора звернула увагу на мережаних підодіяльники та кольорові пошивки, бо пам'ятала, що такі є в пані Малиновської, як це її насторожило і як сьогодні вона сказала про це Малиновській, зустрівши її в магазині самообслуговування.

— Мене зразу кольнуло ось тут! — тицяла Малиновська в туго напнуту на грудях блузку.— Я навіть забула, за чим прийшла в магазин. Біжу на горище — мою білизну мов лизень злизав! А замість неї висить якесь шмаття, старе, запряне, латка на латці...

— Тихше, тихше,— знов спробувала вгамувати її качальниця.— Я сказала пані Малиновській, що цей хлопець, який приносив білизну,— вона показала на Костека,— не схотів назвати свого прізвища, але товариш кликав його «Костек». Двірничка сказала, що Костек — син Пшегонів. От ми й прийшли.

Костек уже кілька хвилин тому все зрозумів. Фатальна помилка! Все пропало...

— Ти сам ходив на горище? — через силу спитала мама.

— З товаришем...— неохоче, спроквола відповів хлопець.— Свічку брали, бо світло зіпсувалося. Прошу пробачення за помилку.

— Помилка! — пирхнула Малиновська, беручи вже загорнуту білизну під пахву і прямуючи до дверей.— Чому це я ніколи не помиляюсь?

— Нашу полотнину ви теж забираєте? — спинив її Костек. Тепер спаленіла Малиновська.

— Ах, справді. Я так рознервувалася. Від усього цього можна зовсім втратити голову! — Вона таким рвучким рухом розгорнула полотнину, що деякі речі попадали на підлогу, і Костек мусив раз у раз нахилиятися, щоб підняти то модну пошивку, то мережаний підодіяльник. Мама ледве трималась на ногах, аж сперлася на шафу.

В цю мить увійшла Аліція. Побачивши, що на мамі лица нема, скрикнула:

— Що сталося, мамуню?

— А те сталося,— обернулася вже на сходах Малиновська,— що через ваші «помилки» мені доведеться викликати швидко допомогу!

Замикаючи двері за непроханими гостями, Костек мовив:

— Було три великі качалки, качальниця потвердить, я заплатив тридцять злотих, та ще робота, але це вже нехай буде відшкодування того... ну... моральних утрат.

— Неймовірно! — зітхнула мама, обіруч хапаючись за голову.— Бачиш, Алісю, що через тебе зчинилось?

— Через мене? При чому тут я, мамо?

— Ти скинула білизну на Костека — і от маєш: він забрав з горища чужу білизну! Та ще й треба ж було, щоб саме Малиновської. Вона ж тепер півроку язиком плескатиме!

— Костеку! — сказала Аліція.— Де були твої очі?! Що ти накоїв зі своїм Марціном? Це все через цього товариша, мамо, Костек через нього зовсім стуманів. От і сьогодні я бачила їх обох на вокзалі.

— А ти що там робила?

— Не твоє діло. Скільки разів мама тобі казала, щоб після уроків ти зараз же йшов додому? Підлогу натер?

— Де там! Оце тільки пообідав. Що це за товариш? — спитала мама.

— Нормальний. З нашого класу.

— Сама знаю, що не ненормальний! Як ти розмовляєш з матір'ю?

— Нормально. Ти питаєш, я відповідаю.

— Якщо ти ще раз скажеш мені «нормально», начувайся! Як його прізвище?

— Ну... Бігос.

— Бігос? Це прізвище? А може, ім'я?

— Ой, ти скажеш, мамо, справді! Його ім'я Марцін.

— Ага, — пригадує мама, — про цього Марціна, здається, щось говорили на батьківських зборах. Чи то порушник дисципліни, чи то двічник...

— Нормально, як всі.

— Ти чуєш, мамо, що каже наш Костек? Двійки — це в нього нормально. Покажи-но краще свого щоденника.

— Мамусю, я побіжу по м'ясо, — пробує врятуватися Костек, — а то люди все розхапають.

— Ну, добре. Біжи хутчій, потім поговоримо.

— А мастика є?

— Є, є. Тільки щоб тобі не надавали абичого, дивись, що купиєш...

Костек вийшов ображений: завжди одне й те саме. Хіба він мала дитина? Але добре, що не показав щоденника. Поки він вернеться, мама забуде. В щоденнику історичка записала: «Розмовляв на уроці» — знов були б нотації! А тепер він купить м'яса і подивиться на афішах, де які фільми йдуть. Завтра над географією сидіти не треба — розкіш!

8

Батько приїхав рано-вранці. Марцін вискочив у передпокій привітатися з ним. Неголені щоки кололись, батько всміхався, але видно було, що він стомлений.

— Марціне, сину, зразу готуй ванну. Тільки не дуже гарячу. Скупаюсь — і в ліжку, хоч на кілька годин. Знаєш, Марисю, всюди добре, але вдома...

Напускаючи воду в ванну, Марцін чув, як батько відразу заговорив про свої буряки.

— Ти голодний? — спитала мама.

— Чаю б випив, але вже після ванни.

Мама звеліла хлопцям полягати в ліжка. Піотрусь неодмінно хотів лягти з батьком. Пахло свіжозапареним чаєм, на тарілочки золотилися шматочки пирога з присипкою.

Батько з блаженним виглядом зліг на подушки.

— Як хороше,— промовив він.— Вдома найкраще...

Марціну вже не хотілося спати. Він узяв книжку, та раптом до нього долинули слова:

— ...не дам ради. Ти мусиш взятися за нього по-чоловічому... погане товариство... Гроші невідомо звідки... може, вдався до якогось шахрайства? Знаєш, до чого це може довести... характер у нього слабкий, податливий...

— Е, мабуть, нічого серйозного,— з сумнівом мовив батько.

— Як це «нічого серйозного»? Тебе не цікавить доля власної дитини? То що, ждати, поки прийде міліція? Вацек теж підозрює щось недобре. Ти чув про хлопчаків, які грабували кіоски? Такого ж віку, як Марцін. Дозрівання — найтрудніший період. Хлопцеві потрібна батьківська рука, а тебе ніколи немає вдома!

— Марисю! Змилуйся! — благально мовив батько.— Хіба ж я їжджу задля власної втіхи? Підвищення я дістав саме тому, що вмію організувати роботу на периферії. Але ця праця — не мед. Завжди, як собака, по готелях, по їдальнях. А коли, нарешті, радієш, що опинився вдома, у своєму ліжку, ти мені...

— Ох, Юзеку, мені так важко. Все ж на моїх руках! Ну, гаразд, вибачай, спи.

— Коли висплюся, поговорю з хлопцем, але дайте мені відсапнути...

Мама обережно зачинила двері. Чути було: пішла в кухню. Вона завжди встає перша. Хатньої роботи ніколи не переробиш.

Марціна починає гризти сумління, але це триває лише хвилину. «Вацек теж не дуже-то помагає, тільки бідкається, що мама все сама... Піотрусь справді старається, але що той Піотрусь може?.. І навіщо мама розказує татові якісь небиліці? Або ж про характер! І до чого якесь там «дозрівання», «трудний період»? Хіба не можна сказати просто, що шостий клас найважчий? Це ж, мабуть, кожному зрозуміло...»

Понеділок серед днів тижня — справжній рекордсмен: жоден з них так не поспішає на зміну попередньому, як він.

У понеділок вранці учні йдуть до школи розчаровані: неділя обіцяла так багато, але не дала й половини і, замість обдарувати самими втіхами, несподівано підсунула всякі неприємності.

Марцін і Костек зустрілися в роздягальні, вигляд в обох був невеселий.

— Ледве на ногах стою! — поскаржився Костек. — Цілу неділю ішачили, як перед великим святом! — І, перейнявши здивований погляд товариша, пояснив: — У суботу був скандал, бо виявилось, що та білизна, яку ми викачали, зовсім не наша. Мама рознервувалася, а моя мама, як рознервується, то бере книжку й читає. Почитає годин зо дві й заспокоїться, зате потім навальить роботи — страх!

— А ти не можеш дати драла або щоб... сестра?

— Спробуй! Це не так-то легко. Та' ще через оту помилку довелося в Аліцією вдруге нести білизну на качальню. І заплатити треба було, а мама сказала, що все вирахує з моїх кишенькових, аби другий раз дивився, що роблю.

— В кіно був?

— В кіно! — з гіркотою повторив Костек. — За що?

— Я тобі зараз оддам, — Марцін почав шарити по кишнях. — Мені дали кишенькові на тиждень, але що таке десять злотих? Я думав, батько щось підкине, — дуля з маком! Мені теж влаштували судилище. Тільки й того, що до обіду був у парку, Соберая зустрів, а по обіді тато як узяв мене в роботу! А мама ще додавала гарту! Ну, та якось викрутився. З татом можна порозумітися, не те що з мамою.

— Хто-хто, а я це знаю! — кинув Костек.

— Тата підкупило те, що товариші мені довіряють, раз оддали в мої руки гроші на подарунок учителеві...

— Подарунок? Який подарунок?

— Та наш Піотрек бачив, як я купував жувальні гумки. Не міг же я признатися, що програв, бо тоді вже дістав би прочуханку, як двічі по два — чотири, і з кишеньковими теж довелося б розпрощатися. Ну то я сказав, що географ їхав до Італії, і ми вирішили подарувати йому щось на дорогу, а оскільки Томаш жує гумку...

— Томаш? Жує гумку?..

— Тато теж здивувався, але мама зауважила, що серед учителів є всякі диваки, ну то тато сказав тільки, що подарунок був не дуже вдалий, краще б якусь дрібничку для дочки, щось на спомин, але я йому — ми ж нічого про дочку не знаємо, маленька вона чи доросла...

— Ну й понабріхував! — чудувався Костек. — А як батько з Томашем зустрінуться?

— Ніколи! Де Крим, де Рим, а де люблінські буряки! А щодо брехні, то пам'ятай: «Не брехатимеш — спокою не матимеш». Якби мама довідалася, що я закладаюся і програю чи виграю,

то я б, брате, повік не мав спокою. Тому що в нашому роду був дід, який геть усе програв у карти. Отоді б то я наслухався! Костеку, математику зробив?

— Ой, ні! В суботу стояв у черві по м'ясо, потім качали білизну, потім вечеря... А в неділю зранку мама так розворушилася, що ганяла мене цілісінький день, я намазав мастикою і натер підлогу в усій квартирі.

— А сестра? Ой Костеку, та ти вдома за попихача!

— Не бійсь. Аліція всю неділю прасувала. І білизну не треба було кропити, бо сестра плакала, як від цибулі. Страждає...

— Що це значить?

— А я знаю? Мама їй сказала: «Розумію, що ти страждаєш, але краще поплач тепер, ніж плакати все життя з безхарактерним чоловіком».

— О, знов те саме! Що таке — людина без характеру чи з характером?

— Я й сам хотів би знати. Той, що з ним ходила Аліція, помоєму, зовсім не поганий. Але мамі він не подобався, бо кури́в сигарети. Як тільки прийде до нас, мама повідчиняє вікна, мовляв, задихнутись можна. А як піде, щоразу каже про нього Аліції: «В самого одні штани, а він все прокурює». Ну, і Аліція з ним розірвала чи порвала,— не знаю, як це говориться.

— Наш Вадек теж курить, але тільки в шкільній убиральні, я бачив його ще з одним десятикласником.

— Хай-но їх сторож застукає! Буде їм на горіхи!

Перший урок пройшов як звичайно, але на другому — за розкладом це мала бути історія — Скочельова заглянула до класу й оголосила:

— Я мушу зараз іти у восьмий клас, ви ж знаєте, завтра в них починаються іспити. А до вас прийде пан Томашевський.

— Пан Томашевський?! — вражено скрикнули кілька учнів. — Який пан Томашевський?

— Ви, мабуть, від цієї спеки почманіли,— сказала вчителька. — В нашій школі лише один пан Томашевський. Ось він іде.

Марцін кліпав очима, йому здавалося, що це сон.

Географ чемно пропустив у дверях Скочельову і ввійшов до класу — у світлому літньому костюмі, посвіжілий, напахчений, засмаглий, відпочилий.

— Ну, постривай! Буде тобі космічний політ з приземленням! — просичав до Марціна Басило з другої парти, насваряючись обома кулаками, а бідолаха Соберай, що сидів далі, аж побілів з люті.

На додаток до всього вчитель це помітив.

— Що, Басинський, тобі ще мало було перерви? Так, може, даси вихід своїй енергії біля карти? Будь ласка,— і галантним жестом запросив на середину класу, до підставки з картою.

Басило вернувся з двійкою. Здавалося, вчитель якимсь неблагородним способом довідався, хто в неділю мав далеко важливіші справи, ніж сліпання над картою, кого більш цікавили нові фільми, аніж височини й низовини Польщі, її адміністративний поділ, розвиток промисловості, а головне — сільського господарства.

Жертвою фатального непорозуміння стали і Басило, і Макака, і Костек, а під кінець уроку, коли в Марціна прокинулася слабенька надія, що йому цього разу минеться, він почув і своє призвище.

Ухилившись від питання про природні багатства Келецько-Сандомирської височини, він спритно перемахнув через Віслу і почав розводитися про вирощування цукрових буряків, їх заготівлю, турботу землеробів про мінеральні добрива — про все те, що знав з батькових розповідей і про що міг торочити цілу годину. Та дарма.

Географ рішуче перепинив його і звелів повернутися до заданого питання.

Упевнившись, що забити баки вчителеві не вдасться, Марцін розгубився, з голови йому вилетіло навіть те, що він перед тим знав, і хлопець замовк.

— Гм, Бігошевський,— сказав географ,— ти не повторив матеріалу? Навіть не заглянув у підручник? Та чи є він у тебе взагалі?

Якби Марцін хотів сказати правду, він признався б, що з його підручником географії безжалюбно розправився Бобик, чудовий, прерозумний пес, якого інколи приводив з собою їхній далекий родич Стефек Дзевалтовський,— пес, що, очевидно, теж не вельми любляв географію. Але, знаючи, який нещадний географ, і розуміючи, що так чи інакше одержить двійку, Марцін утримався. Від нього вимагають, щоб він сказав правду, а з якої речі він стане це робити, коли той, хто на цьому наполягає, здатний на таку підступну неправду?! Адже в суботу на вокзалі Марцін добре чув (і не тільки Марцін, Костек теж не глухий), як учитель казав, що їде в Італію, до дочки, якої давно не бачив. І що? Виходить, дорослим можна так безсоромно брехати? А він повинен говорити правду? Ні, скоріш язика проковтне, а правди не скаже!

— Я... я всю неділю сидів над географією. Як прокинувся, тільки випив молока — і зразу за підручник,— торохтів Марцін,—

читав, повторював, але не вголос, бо мій батько вранці повернувся з-під Любліна, він перевіряв, чи добре ростуть буряки, тому що незабаром почнеться кампанія...

Аж ось коли вчитель зрозумів, звідки в його учня такі ґрунтовні знання про вирощування буряків, і кивнув головою.

— ...і повторював розділ за розділом, а потім, коли батько вже встав, то почав умовляти мене піти з ними, тобто з ним та моїм молодшим братом, до зоопарку, але хіба я не розумію, що навчання важливіше? І до самого обіду над географією, а по обіді...

— Дивно,— мовив учитель,— дуже дивно.

Марцін подумав, що він теж міг би навести один дивний випадок. Адже Томаш зараз повинен бути у дочки в далекій Італії.

— Так, може, це й дивно, але на світі діються всякі дива. І навіть коли моя мама сказала, щоб я погуляв трохи на свіжому повітрі або пішов у кіно...

— Він каже правду! — вигукнула Ягода.— Я вчора бачила його в кіно «Аврора»!

— ...але після кіно я відразу знову сів за географію, навіть не приготував завдань з інших предметів. Математики не приготував, ось, будь ласка, перевірте зошит, і тільки географію, але, видно... видно... переробився.

Учитель з загадковим виглядом покивав головою і вивів у блокноті чітку кругленьку двійку.

Після дзвоника дівчатка, як звичайно, побігли до дверей, але не всі встигли вийти. В класі почалася бійка.

Дебелий, натоптаний Басило перший кинувся на Марціна. За ним у бійку встрия Соберайський, теж не здохляк. Але Марціна не вдалося заскочити, а Костек ані хвилини не розмірковував, де його місце. Вже злетіла в повітря чиясь сандалета, вже тріщав рукав чийєсь сорочки, і до всього домішувалися глухі удари та вигуки:

— За Італію! І ще за Італію! І це теж за Італію, куди поїхав Томаш!

Все швидше перекочувався по класу клубок сплених рук та ніг, з нього раз у раз витикалися спина, плечі і знову зникали під невідомо чіми ногами. І в одній, і в другій сторони були друзі, які, навіть не знаючи, в чім річ, у разі потреби кидались на підмогу.

Раптом з-під сплутаних у химерний вузол тіл долинув гучний голос Соберайського:

— Басило! Мир! Я згадав! Мир!

І це було якраз вчасно — до класу бігли дівчатка, а за ними поспішала вихователька.

— Б'ються! — пищали дівчатка.— Хлопці б'ються! Ось тут, у нашому класі! Сюди, будь ласка!

Хлопці вмиць посхоплювалися на ноги. Костек, що згубив сандалету, хутенько шмигнув за парту. В Марціна було підбите око, в Басинського розкраяна губа, він злизував з неї кров.

— Що тут таке? Ви що витворяєте? — стурбовано запитала історичка.— І на кілька хвилин вас не можна спустити з ока! Кажіть, за що ви завели бійку?

— Ми? — здивувався Басило, прикладаючи до губи хусточку не першої свіжості.— Яку бійку? Ми просто боролися.

— І в тебе око підбите теж під час цієї боротьби? — звернулася вчителька до Марціна.

— Так, це я наткнувся на лікоть.

— Власний! — з іронією додала вчителька.

— Він хотів сказати — на кулак,— втрутився Макака,— лікоть чи кулак — все одно, і те й те рука. Ви можете легко переконатись.

— Я б воліла вас переконати, що зараз у школі гарячі дні, ви повинні це зрозуміти,— похитала головою вчителька.— Незабаром ви теж будете у восьмому класі. Ви теж будете хвилюватись.

— Вас кличе директор! Вас кличе директор! — гукала якась учениця, проштовхуючись крізь гурт шестикласників, що оточував учительку.

Коли історичка вийшла, Ірена Голомбек презирливо накопила губи.

— Самі чубляться, мало зубів не повибивали один одному, а вчительці кажуть: «боролися». Брехуни! А Бігос бреше, аж тиньк зі стелі сиплеться! «З ранку і до обіду сидів над географією! — передражнила вона Марціна.— Не їв, не пив, а весь час учився!» Аякже! Ганяли удвох із Собераєм по Уяздовському парку, аж земля стугоніла, і люди оглядалися, чи це, бува, не бегемоти біжать. Що, може, неправда?

— Не твоє бабське діло! — відрубав Басинський.— Панове, пропоную очистити територію!

Дівчатка одразу зрозуміли, що це значить.

— Панове,— підхопив Соберайський,— мені здається, сталося невеличке непорозуміння. Бігос не збрехав!

— Як?! Хіба він не сказав, що Томаш їде в Італію? Що географії не буде? Брехав як собака! Добре хоч, що сам попався.

— Томаш їхав в Італію. І вже не вперше,— пояснив Собе-

райський.— Я згадав, що торік, коли я ще жив у Прушкові і їздив до школи електричкою, Томаш у понеділок завжди вертався з Італії — містечка під Варшавою.

Марцін і Костек були дуже засмучені двійками з географії.

— Як ти гадаєш,— запитав Костек,— ця пара не вплине на оцінку з географії в табелі?

— Тьху! Таке вигидає! — схвилювався Марцін.— Нам ще тільки бракувало переекзаменовки. Це вже був би кінець світу. Томаш повинен нас ще спитати.

— Я зараз же беруся за географію і сам попрошу мене викликати, а то можна вскочити в халепу.

— Можна, але не обов'язково. Такий чудовий день! Ходім на Беяни¹,— спокушав Марцін.

— Іди, іди, навіжений! Наступного тижня педрада, як дадуть тобі зо дві переекзаменовки, то й захряснеш.

— Звідки ти знаєш про педраду? — занепокоївся Марцін.

— Відносив карту до учительської і бачив припшилене на дошці біля дверей оголошення.

— От лихо! — Марціна пройняв дроз.— Томаш сердитий, історичка за Сенкевича ладна мене з'їсти...

— Мене теж,— зітхнув Костек.— Що його придумати, аби роздобути грохи грошей?.. От якби десь викопати скарб...

— Чудило! Де ти будеш копати? На Маршалковській? Тут все перекопано вздовж і впоперек. Вже краще поїхати на таксі і знайти в ньому забутий портфель, напханий грішми, скажімо, п'ять тисяч злотих. Ми приходимо віддати його власникові, бо він же, мабуть, заявить у міліцію, а він каже: «Хлопці, ви врятували мою честь! Це гроші бідної старої жінки, її син, вмираючи на чужині, доручив мені передати їх його матері. Ось вам по сто злотих».

— Чудило! — Костек, у свою чергу, взяв на сміх Марцінову ідею.— Де в тебе гроші, щоб їхати на таксі?

Вони розійшлися з твердим наміром щось придумати, аби збільшити свій «капітал». Віддавши борги, обидва були, можна сказати, без гроша. Марцін машинально сягнув у кишеню по гумку. Зрештою, краще думається, коли жуєш, а для гартування характеру цілком досить і однієї гумки. Та що вже тут говорити про виховання характеру, коли життя школяра і так тяжке...

¹ Улюблене місце відпочинку варшав'ян.

А проте і в тяжкому школярському житті трапляються світлі хвилини. Костек Пшегонь виграв намет.

Коли Немец Баторович прибіг до нього з номером газети «Свят молодих»¹ і показав надруковане Костекове прізвище та присуджену нагороду, щасливець не йняв віри своїм очам. Він одразу покликав Марціна, і той у першу хвилину пожалкував, що не взяв участі в конкурсі. Адже і він міг би щось виграти, але йому просто не хотілося засісти за роботу. Треба було не тільки прочитати скількись там книжок — це б він ще витримав, — а й написати, які вони викликали в нього думки. Така забарна справа! Він волів гайнути в парк або до Вісли чи знічев'я тинятися по вулицях. А Костек зовсім іншої вдачі. Добре, що хоч він виграв.

Новина блискавично облетіла увесь клас. Газету виривали один в одного з рук, не питаючи, чия вона. Врешті її роздерли навпіл, і по класу мандрувала тільки сторінка з хвилюючим повідомленням.

І раптом усі занепокоїлися, коли Костек одержить нагороду, бо в газеті було написано: «Переможців просимо якнайшвидше з'явитися до редакції по нагороді».

— Може, вже запізно? — хвилювався Соберай. — Адже газета вийшла вчора. Може, інші забрали свої нагороди, а твоя, Костеку, вже пропала? Оце було б!

— Попроси Томаша, щоб відпустив тебе, — радив Басинський, — покажи надруковане чорним по білому: «якнайшвидше», а це значить — скільки духу, бо й справді можеш розпрощатися з цим наметом.

— Що ти вигадуєш, — заперечив Немец, — це ж поважна редакція, а не якісь дурисвіти.

— Але може ж хтось узяти помилково? Виграв рюкзак, а візьме намет. Ну, і що тоді?

Стривожений Костек показав «Свят молодих» географові, той прочитав повідомлення, поздоровив Костека і звелів йому сісти на місце, а на чийсь несміливе зауваження, що Костек може спізнитися по нагороду, спокійно відповів:

— Нагорода — не заєць, не втече, а хвилини уроку, хоч вони теж не зайці, тікають одна за одною. — І викликав Еву до карти.

Ох, як далеко до кінця занять! Після географії були ще два уроки. Але це навіть пішло на користь, бо ошелешений Костек

¹ «Світ молодих».

зміг трохи отямитись і відкараскатися від однокласників, що неодмінно всі хотіли бути при врученні нагороди. Може, треба прийти з кимось із дорослих? Він спершу порадиться вдома.

Хлопці і навіть дівчатка були розчаровані. Хтось ущипливо зауважив, що сумнівається, чи Костек взагалі дозволить хоч здалеку глянути на свій намет.

— Егоїст! Напевно нікому не дозволить!

— У кращому разі — другому егоїстові, Марціну.

— Таж вони обидва для загального добра ніколи нічого сінько... — розумувала Ева. — Це видно на кожнім кроці... Себелюби.

Таке звинувачення було особливо прикре тому, що несправедливе. Хіба ж учителька біології Сміонткевич не похвалила їх при всіх за збирання опалого листа для компостової купи? Щодня вони бігали до Уяздовського парку. Ніхто стільки не натягав. Так Марцін з Костеком здобули прихильність учительки, яка в цій компостовій купі, закладеній рік тому і ще кілька місяців старанно перемішуваній, бачила не тільки наочну ілюстрацію до одного з розділів навчальної програми, а й втілення своєї потаємної мрії: маленького квітничка в кутку спортмайданчика, де досі, на жаль, жовтів тільки чистий пісок.

Вчителька біології була немолода, у великих рогових окулярах, завжди з чималою коробкою в руках, де лежала якась «чудесна» знахідка: корінь химерної форми, обсіпана квітами чи плодами гілочка, рідкісний зразок наросту на дереві або ж намисто чи брошка, дотепно зроблені з плодкових кісточок, насіння та сушених ягід горобини.

Школярі любили її і не боялися поганих оцінок, бо навіть з найтупішого учня вона вміла видобути відповідь, що заслуговувала на трійку.

Вона була справедлива, і якби Костек з Марціном на це не заслуговували, ніколи б не сказала, що в них... зараз, як це?.. Ага — висока громадянська свідомість.

А тут раптом — «егоїсти».

Підійшовши до будинку, де містилася редакція газети «Свят млодих», друзі несподівано побачили Басинського та ще двох своїх однокласників. Оце так! То вони даремно подалися зі школи у протилежний бік, удаючи, ніби зовсім не поспішають по нагороду? Даремно дали такого гака, щоб без свідків оглянути намет?

— І не шкода вам калорій та часу? — насмішкувато спитав Басило. — Ми чесали навпростець. Уже давно ждемо вас. Ну, Костеку, не гайся!

Пакунок з наметом був чималенький. Несли його по черві, аж поки притягли на Костекове подвір'я. Тут помічники рішуче зажадали, щоб Костек розіп'яв намет.

На асфальтованому подвір'ї не було куди забити й кілка. Та даремно Костек умовляв зачекати до неділі й вибратися з наметом в якесь інше місце. Басило стояв на своєму:

— Де ще та неділя! Ось як скаже твоя мати, що пральна машина потрібніша, не бачити тобі намета. Я цих дорослих знаю! Напинай.

Намет був гарний, салативо-жовтий, він розкинувся на асфальті, мов якась екзотична квітка. До нього позбігалася дівтора з усього двору, кожен хотів роздивитись, доторкнутися, підержатися за мотузок. Тичка посередині стояла рівно. Дашок над входом захищав од дощу. Всередині — двос маленьких поліетиленових віконець, які запиналися справжніми завісочками. І по боках — кишені для всяких дрібничок, і підлога дебела, вологи не пропустить. Оглядини тривали довго.

Коли, нарешті, товариші пішли, Костек з Марціном згорнули намет і занесли в квартиру. Сховати його було ніде, довелося покласти під вішалкою в передпокої, і Костек занепокоєно сказав:

— Марціне, я скажу, що намет ми виграли удвох з тобою, добре?

— Навіщо? — здивувався Марцін.

— Та, знаєш... Басило правду каже. Колись я виграв маленький патефон, за кросворд, то Аліція сказала, що він вікудишний, і обміняла його в магазині на більший. Хоча й трохи доплатила, але тепер вважається, що патефон її, розумієш?

— Розумію. Згода! Слухай, напнімо його тут, добре? Можна прив'язати до шафи, до канапи...— роздивлявся по кімнаті Марцін.

Довелося повиносити стільці й відсунути стіл, і аж тоді напнули намет, поприв'язувавши мотузки до чого тільки було можна: до віжок шафи, канапи, столика з радіоприймачем та патефоном і стелажа з книжками. Нарешті намет розкинувся в усій своїй красі.

Він був високий, розложистий і дбайливо прикривав собою обох друзів, що розляглися в ньому на подушках з канапи.

Що таке дискусія? Це обмін думками, які іноді збігаються, іноді різняться. Різниця думок навіть корисна, бо поживляє цей обмін. Дискусії звичайно відбуваються в залі, кімнаті, часом на свіжому повітрі. Гірше, коли жвава дискусія точиться в такому тісному закутку, як одномісний намет, куди забралися двоє хлопців.

Ішлося про гартування характеру — за це друзі мали взятися з понеділка. Вони перелічували різні форми того гартування, і саме тут виявилася принципова різниця в поглядах.

Костек уважав, що неодмінна умова — старанно виконувати домашні обов'язки. Марцін рішуче заперечував:

— Громадська робота — так, але вдома слід всіма засобами боротися проти експлуатації людини родиною. Уміти відкручуватись — це теж доказ сили характеру.

— Так, — глузливо притакнув Костек, — але якого?

Невідомо, хто з них так незграбно ворухнув рукою, що зацідив товариша по щелепі, достоту мов боксер правим боковим. Далі події розгорталися блискавично, і перед очима в хлопців у зелено-жовтому наметі замиготіли червоні кола. Вони не чули, як перекинувся столик, як брязнула об підлогу ваза з квітами і попадали зі стелажа книжки. Борюкаючись, хлопці завзято молотили один одного кулаками. Опам'ятались вони від окрику:

— Що тут діється?! — То був голос Аліції.

— Хто це зробив?! — суворо запитала розгнівана мати, показуючи на перевернуті меблі, розкидані книжки та розбиту вазу в калюжі води.

Хлопці злякано озиралися довкола, ніби шукаючи винуватця. Тичка звалилася, намет осів і відразу втратив свій пишній вигляд.

— Ма... мамусю, — белькотав Костек, — це намет... харцерський намет...

— Зараз мені все поприбирайте! І щоб цього намету й близько не було! Ходім, Алісю, в кухню. Не можу дивитись на цих нищителів! Харцерський намет! Харцерські екскурсії! Ой, як я за тебе, Костеку, візьмуся, то ці харцерські забави вилетять тобі з голови!

— Моя улюблена вазочка... — бідкалась Аліція, підіймаючи з підлоги гілку бузку. — Почекай, ти мені за неї заплатиш!

Коли все було прибрано, Марціна виставили за двері разом з наметом. І при цьому попередили, щоб він до Костека більш не потикався, бо якби не він, до «такого» ніколи б не дійшло!..

Про спорудження пам'ятника Сенкевичу заговорили знов, але вже з іншого приводу.

Вечірня газета «Експрес» повідомила, що Г. З., учень десятого класу однієї з варшавських шкіл, вигравши сто п'ятдесят злотих, жертвує цю суму на спорудження пам'ятника своєму улюбленому письменникові Генрику Сенкевичу і закликає громадськість підтримати його почин. Редакція додала, що ім'я та прізвище учня їй відомі, але він просив їх не розголошувати.

Коли Ева Ягода показала повідомлення в класі, а Ірена Голмбек прочитала вголос, Піонтковський вигукнув:

— Чудій! Я б...

— Ти б хотів усе — на гумку? — перепинила його Ева.

— Дай людині договорити! — розсердивсь Басило.— Ягодо, тобі справді не зашкодило б потрійне сальто-мортале... Говори, Казіку!

— ...якби я вже був таким героєм, то не став би ховатися, хай би вся Варшава, вся Польща знала, хто цей хлопець, з якої школи. А так, може, це взагалі обман, і дуля з маком?

Відповісти ніхто не встиг — Скочельова сідала за вчительський стіл.

Ева кинулась до неї.

— Ви бачили?

— Так, бачила,— дуже холодно відказала вчителька.— Але вас, учнів шостого «А», це начебто не стосується?

— Чому? — закричав Макака.— Ми ж можемо приєднатися! Мій тато, як тільки прочитав, зразу сказав, що дасть мені на Сенкевича, бо соромно, щоб у Варшаві досі не було пам'ятника такому письменникові.

— Мені не причулося? — все ще холодно спитала історичка.— Хіба не у вашому класі було сказано, що батькам це «вилазить боком»?

— Е-е,— озвався Казік Піонтковський,— Бігос — це ж не увесь клас, та й тоді в нього просто шайба не туди заскочила.

— Піонтковський! Що це за вирази? Який бігос? Про що ти говориш? Яка шайба?

— Е-е... розумієте... Бігос — це Бігошевський, а «шайба не туди заскочила» означає, що... гм... що він йолоп, але якби я сказав «йолоп», було б негарно,— не розгубившись, виправдувався Казік.

— Піонтковський, ти вже досить давно в нашій школі, щоб навчитися правильно висловлюватись. І, будь ласка, говори полюдськи. А тепер візьмося за історію. Про Сенкевича, скільки пам'ятаю, я не задавала.

— Ця тобі не подарує! — шепнув другові Костек, але Марцін і сам добре розумів, як настроїв проти себе вчительку. Він вирішив за всяку ціну довести, що вона даремно занесла його в чорний список. І треба бути завжди готовим до відповіді. Історія загалом давалася йому неважко, а про Скочельову школярі казали: «Вона не така вже погана». До того ж незабаром канікули!..

Немек розповідав про цирк. Його слухали, пороззявлявши роти, навіть трохи заздро.

Квиток у цирк коштував дорого. Звісно, якби із знижкою, на спеціальну виставу для школярів, усі б побігли. Але двадцять злотих тепер, коли батькам доводилося добре мізкувати, щоб вистачило на всі сезонні потреби... Сорочки, шорти, сандалі, куртки, а батьківський комітет уже нагадував про гроші на літні табори...

— Марціне, ти тільки подумай,— скаржився Костек,— мама перешиває на мене блузки Аліції. Жіночі блузки! Розумієш? Одна чорна в зелені листочки, а друга рожева в шоколадну кратку, і в кожній кратці біла горошина! Уявляєш, на кого я в ній буду схожий? На мавпу!

— Зелене, шоколадне, рожеве...— прикидав Марціп,— ні, це не так страшно, скидатимешся на бітла. Якби ще гітара!..

— Еге! З гітарою — згода. Але поясни це мамі!

— Може, вона тобі хоч модний кашкет докупить?

— Де там! Вже третій рік тягаю в таборі темно-синій берет. По гриби з ним ходити — саме враз.

— І все-таки тобі краще, ніж мені,— зітхав Марціп.— Мені завжди дістаються Вацеківі недоноски. А гарної речі він не віддасть, не жди! І мама навіть не переробляє. Каже: «Трохи великувате, але ти за канікули витягнешся». А як я за канікули витягнуся, то все вже розлазиться, розумієш? Це ж старизна. Та ще й докоряють, що на мені все горить і після мене нічого не лишається для Піотруся. А як воно може лишитись, коли до мене потрапляє вже зношене? І от така справедливість: Вацеківі нове, Піотрусеві нове, а я завжди в лахманах. Нема гірш, як середньому братові.

— Але сандалети в тебе нові, гарні,— зауважив Костек.

— Еге, хоч із взуттям мені пощастило! В мене нога більша, ніж у Вацка,— задоволено сказав Марціп.— Але скільки було наряд, підрахунків! Мама, тато і Вацек, навіть Піотрек докинув слівце... але сандалети таки купили. Міцні, на літо, мабуть, вистачить...

— Знаєш, Марціне, мене часом завидки беруть,— признався Костек.— Немек, наприклад, має гроші на все, про одяг я вже не кажу, але чи складаємось на щось, чи от хоча б цирк...

— І Ягода теж, і Макака. Але ти помітив — Немек не хвалиться, як інші. І сьогодні начебто навіть пожалкував, що завіз мову про цирк. На кінець так якось... ніби виправдувався, мовляв, тварини, звичайно, цікаві, але їх можна побачити і в зоо-

парку, а різні фокуси — це тільки спритність рук. Як це зветься? Прести...

— Престидижитатор¹.

— Ой! Можна язика поламати. Та-а-ак. От якби ми так могли. Намет маємо... Костеку! — зненацька вереснув Марцін, аж люди, що гуляли в парку, оглянулися на лаву, де сиділи двоє друзів. — Є ідея! Ідея на вагу золота!

— Кажі! — запалився Костек.

Увечері мама з Вацеком на люб'язне запрошення сусідки пішли дивитися телевіставу. В кухні Марцін витирав помиті після вечері чашки й тарілки. Та ось він покликав молодшого брата, що читав у кімнаті свіжий номер журналу «Цвіркунчик»:

— Піотреку! Піотреку! Йди сюди!

— Зараз, ось тільки дочитаю до кінця, це дуже цікаво, — озвався Піотрусь.

— Пхе, цікаво! Хіба, може, про цирк?

— Ні, про цирк тут нема. А що?

— Хочеш піти в цирк?

— Марціне! — в Піотруся заблищали очі. — Ой, як хочу!..

— А ти знаєш, скільки коштує квиток у справжній цирк?

— Не знаю. Один хлопчик з нашого класу ходив. Інші кажуть, що теж підуть.

— Аякже, жди! Казати все можна. А мій товариш, Костек, — той, що раз приходив до нас, пам'ятасп? — має намет. Ну, що правда, не такий великий, як у справжньому цирку, але гарний, новий. І він хоче показувати в цьому наметі різні фокуси. А я йому допомагатиму.

— Марціне, — з надією запитав Піотрусь, — а я... а мені можна буде побачити ці фокуси?

— Мабуть, можна, — витираючи салатницю, Марцін критично подивився на молодшого брата. — Але я не певен.

— Чому? Марціне, чому?

— Ну, а що ти думаєш, Костек так усіх підряд пускатиме до свого цирку? Квитки будуть недорогі, але як усіх пускати, то зчиниться штовханина й гвалт і взагалі казна-що.

— А чому будуть квитки? — спитав ошадливий Піотрусь.

— По п'ятдесят грошів.

— Стільки мама мені дасть.

— Бачиш, у тім-то й штука, що Костек пустить до цирку тільки того, хто вже має свої п'ятдесят грошів. Ми не хочемо,

¹ Фокусник.

щоб дорослі знали про наш цирк. Це буде такий... таємний цирк, розумієш?

— Розумію,— Піотрусь заговорив пошепки,— таємний, щоб ніхто не знав. А що там буде? Дресировані собаки будуть? А леви чи тигри?

— Ой Піотрусю, за якісь там п'ятдесят грошів ти хочеш мати цілий звіринець? Я ж тобі сказав: намет невеличкий, отже, програма мусить бути обмежена. Одна дресирована тварина буде напевно, один лев також, тільки ще не знаю, який. Крім того, будуть фокуси і один сильний номер: керована на відстані людина.

— Як це?

— Ну, просто ти нічого не говориш, а вона робить усе, що ти їй наказуєш.

— За це варто дати п'ятдесят грошів,— подумавши хвилю, сказав Піотрусь.

— Ще б пак! Багато хто дав би і цілого златого, та йому зась. А ти, Піотрусю, заплатиш половину, а може, й зовсім не платитимеш, як допоможеш нам.

— Допоможу. А що треба робити?

— Завтра в школі скажеш своїм однокласникам,— але, знаєш, вибирай надійних, дівчиськам краще не треба,— що за шкільним спортмайданчиком о п'ятій годині буде цирк. Кожен повинен мати в жмені п'ятдесят грошів. Без цього не побачить ні тварин, ні фокусів. Ну і, сам розумієш, ніяких дресированих коней чи жираф. Попереджаємо! Бо і намет, і плата теж невеликі.

— І коли я їм усе це скажу, то не платитиму за квиток? — перепитав Піотрусь.

— Так. Коли, по-перше, скажеш їм потаємно, по-друге, вони придуть потаємно, і по-третьє, взагалі ні до того, ні потім не будуть ляпати язиком про цей таємний цирк. Тоді ти без квитка подивився фокуси.

— І дресировану тварину теж?

— Так. Дресировану тварину теж.

За спортивним майданчиком, поблизу того місця, де рябіла шкаралушками з яєць надія вчительки біології на майбутній квітник, розкинувся кольоровий намет. Марцін та Костек поставили його там з самого ранку, розуміючи, що до кінця занять усі охочі його оглянуть, а потім ніхто вже не буде ним цікавитись. Так і сталося.

На перервах учні з різних класів, учителі і навіть сторож захоплено оглядали виграний Костеком намет. Деякі з першокласників при цьому значливо й таємниче ззиралися з Піотрусем.

— Намет можна тут залишити,— вирішив після занять Марцін.— Місце обгороджене, безпечне, а як виходитимем зі школи, скажемо вахтерці, що по обіді ще повернемося — показати намет малюкам з першого. Гаразд?

Костек згодився.

Нічого не скажеш, організаційний бік справи було добре продумано. Заплативши п'ятдесят грошів, майбутній глядач одержував вхідний квиток з номером своєї черги. Оскільки артистів було двоє, в цирку міг уміститися лише один глядач. Решта з квитками в руках ганяла по спортмайданчику.

Кожного, хто виходив після вистави, Марцін особисто проводжав аж за ворота школи. Малюки з трохи розгубленим виглядом незмінно питали:

— І це все?

— А чого ти ще хочеш за оті мізерні п'ятдесят грошів? — так само незмінно відповідав Марцін.— Фокуси були? Були. Дресирована тварина була? Була. Керовану на відстані людину бачив? Ну то забирайся і не писни! А то дам такої добавки, що півдня збиратимеш руки, а ще півдня — ноги. Повідриваю!

Тим часом Піотрек за номером квитка викликав нового глядача, терпляче очікуючи тієї хвилини, коли сам, зберігши схований у бляшанці капітал, побачить виступи артистів.

Нарешті його терплячість винагороджено. Він увійшов до намету і сів навпочіпки при вході. В другому кінці побачив Костека з неприродно чорними та широкими бровами і круглими темно-червоними плямами на щоках.

— Перший номер програми! — оголосив Марцін, що теж сидів біля дверей.— Людина стоїть на морі!

Костек витяг з кутка великий аркуш картону з чітким написом «Море». Поклав його на підлогу, з хвилину постояв на ньому, потім уклонився Піотрусеві і засунув картон у куток.

— Другий номер програми! Людина сидить на Місяці!

І Костек сів на вирізаний з золотого паперу місяць.

— Третій номер програми! Безстрашний дресирувальник тягне лева за хвіст!

Намальований лев, завбільшки з чималого kota, був прикріплений до шматка дикту на коліщатах. Левова грива трохи нагадувала мамину хутряну шапку, а замість хвоста висів шерстяний шнурок з китицею від домашнього халата. Безстрашний дресирувальник тричі смикнув лева за хвіст — тричі розляглося гурчання схованого в мішок старого млинка для кави, що його крутив Марцін.

— Четвертий номер програми! Прісноводний мікрокрокодил у хвилях Вісли.

«Хвилями» була налита в широку банку вода, а за мікрокрокодила правив великий жук-плавунець, що кумедно ганявся за настромленим на дротину шматочком м'яса, а коли його торкали, перевертався на спину і, згорнувши лапки, прикидався неживим. Піотрусь бачив плавунця вперше і дивився на нього з величезною цікавістю.

— Ну, доброго потрошку! — вже звичайним голосом сказав Марцін. — Не встигну уроків приготувати.

— Що, вже кінець? — розчаровано скрикнув Піотрусь. — А ота... ну... керована на відстані людина?

— Ох, лихо моє! Ото вже причепа! І на дурничку, і все йому покажи. Ну, давай, Костеку!

Марцін біля входу в намет двома пальцями вхопив себе за носа й потяг його вгору, і тоді Костек, стоячи за три кроки від нього, висолопив язика. Марцін потяг себе за підборіддя — Костек сховав язика. Вони повторили це тричі.

— Е-е... — почав Піотрусь, зрозумівши, що його пошили в дурні, — це ж...

— Не балакай, а допоможи нам згорнути намет! — урвав дискусію Марцін. — В касі у нас п'ять з половиною злотих. Якби й ти заплатив, було б рівно шість. А може, все-таки?.. Ти ж такого мікрокрокодила зроду не бачив, еге? Давай гроші!

— Не дам. Хіба такий маленький жучок — це тварина? І взагалі... мені здається...

— Забирайся! — Марціна не цікавило, що здається Піотрусеві. Удвох з Костеком вони похапцем згортали намет.

— Знаєш, — сказав Костек, — я геть ухекався. Ніби й пусте діло, а проте...

— Тому що це творчі зусилля, — відповів Марцін, — я чув, як один актор розповідав про це по радіо.

— І до того, — вів далі Костек, — я весь час боявся, що хтось прийде, розумієш?..

— Розумію. Я теж. Це зветься нервова напруга. Я теж часом її відчував. Ходім.

11

Наступного ранку Ірена Голомбек, насилу приховуючи здивування, внесла у список по два злотих сімдесят п'ять грошів од Костека й Марціна. І зразу побігла сповістити Ягоду.

— Сумління в них заговорило, — сказала Ева так, щоб вони почули, але обидва з гордим презирством промовчали.

— «Сумління!» — вже на уроці сказав Марцін, закопилівши губи.— До чого тут сумління? Голова... голови,— швидко поправився він,— є на в'язах. І не абиякі, а на транзисторах...

Костек заперечив:

— Задум твій. У тебе бувають такі ідеї, Марціне, що мені часом аж дух перехоплює!

— Тепер уже, мабуть, перестануть називати нас егоїстами,— з надією мовив Марцін.

Друзі підбадьорилися.

Перед історією дівчата підбігли до вчительки і щось їй півголосом доповіли. Мабуть, це було щось приємне, бо вона проказала своє «Мені не причулося?» з усмішкою, а потім, обводячи очима учнів, затримала погляд на обличчі «найгіршого з усього класу», і Марцін міг би присягтися, що в цім погляді не було й сліду звичайного арктичного холоду. Майбутнє вже малювалося обом у рожевому світлі.

Тільки коли пролунав дзвоник на останню перерву і сторож, просунувши голову в двері, викликав Бігошевського та Пшегоня до директора, їх огорнуло недобре передчуття.

Хлопці стояли під стіною в канцелярії, через яку проходили до директорського кабінету. Звідти крізь зачинені двері чулися голоси, але слів не можна було розібрати, тим більше, що секретарка кладала на машинці і раз у раз на столі в неї дзвонив телефон.

Ручка на дверях ворухнулась, і вони прочинилися. Хлопці почули:

— ...далі терпіти не можна! — Знов хтось щільно причинив двері. Але тепер уже було виразно чути роздратований голос. Кричав директор:

— Найгірший чи не найгірший!..— Подальші слова заглушив телефон. І потім знов крізь ледь прочинені двері: — ...ні бажання, ні сили... Нехай пані Пуцек як класний вихователь... Я скінчив Дякую.

І відразу з кабінету вийшла Пуця з червоними плямами на обличчі й, побачивши хлопців, махнула рукою, запрошуючи до учительської, яка містилася навпроти директорського кабінету; туди заходили теж з канцелярії. Розікладені на великому столі книжки, стоси зошитів, склянки з недопитим чаєм — все свідчило про те, що вчителі тільки-но вийшли і незабаром сюди повернуться.

Розпочався п'ятий урок, і з сусіднього залу долинав хоровий спів. Це шостий «А» готувався до виступу на концерті з нагоди закінчення навчального року.

— Хлопці,— почала вчителька, силкуючись говорити невиму-

шено,— хлопці, це, мабуть, якийсь прикре непорозуміння... мені просто важко повірити...— І пильно вдивлялася своїми темними очима то в одного, то в другого.

— Коли — «найгірший», значить, ішлося про мене,— понуро сказав Марцін.

— Ти чув? — стурбувалася вихователька.

— Директор кричав, і дещо було чути. А в чім річ?

— Це... це правда,— Пуця насилу добирала слова,— що ви... видурюєте гроші?

— Можу присягтися,— врочисто промовив Марцін і навіть приклав руку до кишеньки на сорочці,— що я ніколи ні в кого не видурював грошей. І за Костека теж можу ручитися.

— Я так і думала,— Пуця полегшено зітхнула й повеселіла.— Ця жінка, напевно, помилилася... Не можу зрозуміти...

— А що сталося? Так попотруситись, то треба хоч знати, чого.

— Якась жінка зателефонувала до директора і сказала, що хлопці з нашої школи, з шостого класу,— назвала навіть прізвища, тільки трохи перекручені,— вчора видурювали в малюків гроші... ніби за цирк.

Костек, почувши «вчора» і «в малюків», ураз похолов. Марцін — лише після слова «цирк».

— А-а-а! — Це «а» було страшенно довге.— Якщо цирк, то... так...

— Це ми,— признався Костек, очима шукаючи чогось під шафою.

— Хлопці! — заламала руки Пуця.— Виходить, це все-таки ви?!

За стіною гриміли зовсім недоречні слова: «Як чудово, як чудово!...»

— Ні, ви послухайте! — пробував боронитися Марцін.— Ми влаштували цирк для малюків, це правда. Але ніхто в них грошей не видурював. Вони самі прийшли і добровільно заплатили за квитки.

— Значить, ви брали гроші! — Пуця так ламала пальці, аж хрустіло.— Гроші!..

Марцін пригадав, як хтось колись сказав про неї «непрактична». І зараз йому майнуло в голові, що це таки правда, і він з усією терплячістю, на яку був здатний, почав пояснювати:

— Але ж ми влаштували цей цирк тільки тому, що нам потрібні були гроші!

— Гроші? Діти! Навіщо вам гроші?!

— Діти? — високо звівши брови, Марцін міркував, чи варто ображатись. Ні, Пуця рознервувалась і не пам'ять, що каже, тож

він повів далі: — Звичайно, колись кожен з нас був дитиною. І тоді гроші були нам справді непотрібні. Мій брат з першого класу одержує два злотих на тиждень і скоро стане капіталістом. Але я... Але ми... Чи ми винні, що на кожному кроці потрібні гроші? Хіба ні?

Костек вирішив підтримати друга і встряв у дискусію:

— Цукерки — за гроші. Жувальна гумка — за гроші. Кіно — за гроші. Навіть за квиток до зоопарку треба платити, а задарма можна побачити тільки дурних ведмедів. А різні складки: на се, на те, на жирафу, на Сенкевича...

— А ви кажете «навіщо вам гроші!» — скрушно кивав головою Марцін.

— Але ж ви можете попросити в батьків, — заперечила вчителька, відчуваючи, що сама ніби починає виправдуватись.

— Батьків теж шкода. Та й майже кожна мати, кожен батько нагадує: «Гроші не падають з неба». Правда, Костеку?

Костек заповідливо кивав головою.

— Ну, добре, коли не хотіли просити в батьків, то треба було заробити яким-небудь чесним способом.

— А ми хіба нечесним? — здивувався Марцін і почав перелічувати, загинаючи пальці: — Три аркуші картону та фарби. Костек просидів добрих дві години, поки намалював лева і поробив написи. Я вирізав місяць з маминої коробки, в якій був золотий спід. Як мама помітить, ой-ой-ой! Лев'ячий хвіст, чи то шнурок від халата, загубився — за це мені ще влетить! А жук-плавунець? Ми ж його взяли напрокат за один злотий. А взагалі, ви знаєте, такий плавунець у зоомагазині коштує десять злотих! Одно слово, нам самим це коштувало дорожче, ніж оті мізерні п'ять п'ятдесят, і ми їх чесно заробили, а не видурили.

— Хлопці! Так міркувати не можна! — до вчительки повернулася вся її енергія. — Це був не чесний заробіток. Ви цього не розуміли, нехай так, але тепер вже край. Гроші потерпілим треба повернути.

— Повернути? — здивувався Костек.

— Потерпілим? — і собі здивувався Марцін.

— Так. І то негайно. Хіба... хіба що... — в очах вчительки провірала тривога, — ви їх уже... трохи...

— Всі! — розвіяв її сумніви Костек.

— Боже, боже! — бідкалася Пуця. — І видурили, хоч, повторюю, не розуміли цього, і відразу витратили на якусь дурницю...

— Якби це почула пані Скочельова, — значливо мовив Марцін, — вона б запротестувала!

— Чому? — спитала вчителька.

— Тому що ці, як ви кажете, видурені гроші ми сьогодні з самого ранку внесли на пам'ятник Сенкевичу. Можете перевірити.

— Так? — просяяла Пуця.— Тоді не так страшно. Ви підете й заберете назад свої внески.

— Вибачте...— почав Марцін і спершу глянув на Костека, ніби хотів сказати, що пані Пуцек з неба впала, а потім на неї, але швидко відвів очі. Йому було просто ніяково, що вихователька не розуміє, яка дика її пропозиція, і змушує його розтлумачувати такі очевидні речі.— Вибачте,— повторив він,— як це — забрати назад? Щоб нас викреслили із списку? І зробили з нас посміховище на всю школу? Хто дарунок забирає, той у пекло попадає! Тоді вже краще нехай зразу під нами западеться земля і...

Вчителька дивилась на Марціна, а з-за стіни долинав зграйний хорорий спів — три мелодійних голоси, гармонійно сплітаючись, виводили: «Як чудово... Як чудово!..»

— Я розумію, становище у вас тяжке... Наберетесь сорому і обидва...

— Тільки я,— перебив Марцін.— Ідея моя.

— Я теж! — швидко додав Костек.— Намет мій, виступали ми разом, усе було спільне, гроші теж. То хай буде по справедливості...

Педагогічний оптимізм пані Пуцек, кілька хвилин тому захищений таким жорстоким ударом, знову зміцнів.

Вони не погані хлопці! Он як кожен старається вигородити товариша, поділити з ним вину!..

— Слухайте,— несподівано сказала вона, нахилиючись до хлопців і стишуючи голос до шепоту.— Гроші малцям треба віддати! Не можна, щоб вони думали, що старші товариші їх обдурили! Тому... я вам позичу цю суму... Ось п'ять злотих і п'ятдесят грошів,— вона вийняла монети з гаманця,— сьогодні ж віддайте. Але як ви це зробите? — раптом занепокоїлася вчителька.— Ви їх знаєте?

— Мій брат знає,— сказав Марцін.— Сьогодні ж усе буде закладжено. Ми вам дуже вдячні за... за це... довір'я!

— Можете бути спокійні,— додав Костек, і під супровід нескінченного канона хлопці вийшли з учительської, немов з гарячої лазні.

Додому йшли мовчки. Ніби все гаразд: гроші на пам'ятник внесли, малцям по півзлотого повернуть, директор не буде їм моркву скребти, бо Пуця вже зробила це замість нього. А проте вони були з чогось невдоволені, мабуть — із самих себе.

Вже доходили до Костекового будинку, коли Марцін з удаваною байдужістю запитав:

— Гадаєш, вона слушно сказала, що це видур...

— Так,— пролунала швидка відповідь.
— Е-е-е...— І за кілька кроків: — Ну-у-у...
Здавалося, на цьому поставлено крапку.

Вдома Марцін застав червоного й запухлого від плачу Піотруся.

— Що сталося?

— Хлопці... мене наби... били! — Піотрусь не міг до ладу розповісти, бо його душили сльози.

— Оце і все? — зневажливо махнув рукою Марцін.— Бував. Іншим разом ти їх наб'єш. Або покажи мені хто, я йому влаштую таке сальто-мортале з піруетом, що пам'ятатиме до нових вінчиків!

— Це... це... через тебе!

— Через мене? — Марціна ніби щось кольнуло, і він швидко спитав: — Цирк?

Піотрусь лиш кивнув головою, і знов сльози струмками потекли йому по личку.

— Годі ревити! Все буде гаразд. Дивися: ось ці паршиві гроші, бачиш? Ті самі.— Марцін завбачливо розміняв у кіоску п'ятірку на десять монет по п'ятдесят грошів.— Це ж був тільки жарт! Ми хотіли перевірити, чи ви справді телята, яких усякий може обдурити, чи ні. Виявилося, що телята наполовину. Тебе повинні були налушцювати ще вчора ввечері. Добре, що хоч сьогодні подумались. Краще пізно, як ніколи. Ну, а тепер ти мені назвеш прізвиська, я складу список, і ти кожному віддаси його нещасні п'ятдесят грошів, але під розписку, зрозумів?

Як тільки Піотрусь почув, що гроші буде повернуто, та ще й побачив їх у Марціна в руках, сльози в нього вмить висохли. Раніш, захилинаючись від плачу, він не міг пояснити братові, що буча була саме через гроші. Товариші пригрозили, що коли Піотрусь завтра вранці не віддасть кожному по півзлотого, заплаченого за квиток, вони віддухопелять його ще гірше. Але щоб Марцін віддав узяті гроші? Такого ще не бувало. І зараз Піотрусь просто не йняв віри очам та вухам.

Марцін лінійкою переділив уздовж сторінку в зошиті й прономерував рядки по одинадцятій.

— А тепер кажи прізвиська і дивись: сюди я їх впишу, а отут, праворуч, нехай розписуються. Ну, кажи!

— Вишневський...— почав Піотрусь.— Він найдужче кричав, що жук — це не тварина.

— Дурний твій Вишневський! Хто ще?

— Ще Налєпа, Кожонек, Юрек Мончинський...

— Це тільки четверо, а було одинадцять. Хто ще?

— Зараз, зараз. Я через цю колотнечу забув. Вишневський, Налєпа... Налєпа хотів, щоб це була хижка тварина...

— Дурний твій Налєпа! Хто це?

— Марціне, я піду до них. Хлоп'ята згадають, хто там був, добре?

— Добре. Тільки попередь їх: як одержать свої гроші, хай більше про цирк не плещуть, бо я з них зроблю паптет. І дивися, щоб порозписувались!..

— А... а як хтось не вміє? Ім'я можна?

— Можна, і, крім того, ще два хрестики, чуєш? Два! Непи-сьменні шмаркачі! За п'ятдесят грошів подавай їм хижаків!

Піотрусь уже приготувався йти. Гроші зсипав у кишеню, в руці тримав список та олівець. Вже на дверях Марцін спинив його.

— І... значить... Піотреку, сам розумієш: мамі й Вацекові ні слова.

— Вацек уже знає, — сумно відказав Піотрусь. — Він недавно приходив додому і знов пішов.

Марцінові аж в очах потемніло. Ой, як погано! Вацек скаже мамі. Сьогодні субота. Мама в суботу найбільш дратівлива. Тато приїде ввечері або завтра вранці. Знов на покару йому не дадуть кишенькових грошей. А борг Пуці — борг честі! Що робити? Що робити?

Марцін з запалом береться прибирати кухню, хоч сьогодні Вацекова черга, і водночас прислухається, чи брат не відчиняє дверей з парадного. Може, вдасться його задобрити?..

Не вдалося. Ледве переступивши поріг, Вацек заходився вичитувати:

— Гарно, гарно! Ти як той злодій, що почав з дрібнички, а дійшов до телички: спершу видурюєш гроші в меншого брата, потім у цілого класу...

— Слухай, Вацеку, ми пожартували. Малюки вже одержали назад свої гроші. Ми хотіли показати їм ніби справжній цирк...

— За справжні гроші!

— Я ж сказав: гроші вже повернуто!

— Повернуто! Так я тобі й повірив!

— Вацеку, не в тім річ. Слухай: не кажи мамі.

— Мама про такі речі повинна знати!

— Прошу тебе, не кажи... Нащо її нервувати?

— А коли ти влаштовував цей цирк, то подумав про мамині нерви?

— Вацеку... — Марцін, власне, з першої хвилини відчув, що всі його благання будуть марні, але сподівався на чудо. Даремно! Доведений до відчаю, він вибухнув: — А Костек бачив тебе в кіно з дівчиною! З тою рудою! І очі в неї були підмальовані, отак-о! —

Марцін обмахнув руками півобличчя.— І я мамі нічого не сказав! Але начувайся! Якщо ти скажеш про цирк, знай — я теж розповім усе!

— Дурний твій Костек, ясно? Як схожу, то щодня ходитиму в кіно з дівчиною, ясно? І що ти мені зробиш?

— Балакай! Де ти візьмеш гроші?

— Грошей у мене тепер буде, хоч греблю гати. Одного хлопця з вашого класу треба підтягти з математики. Директор уже сказав мені.

— Кого? — зацікавився Марцін.

— Якогось Мако... Маколайтишевича.

— Макаку?

— В понеділок іду туди перший раз.

— Вацеку, бачиш, як я прибрав кухню,— все блищить. Я аж упрів.

— Ну то й що?

— Сьогодні ж твоя черга, хіба ти забув?.. Я за те...

— Ніхто тебе не просив!

«Не людина — камінь!» — з безмірною гіркотою подумав Марцін. І за що йому попався такий поганий брат? А найгірше, що мама в усьому йому вірить, мов дорослому. Подумаєш, велике діло — десятий клас!

12

Мама повернулася додому з розтягнутою до краю сіткою і незастебнутим, повнісіньким портфелем.

Марцін, відчинивши їй, підхопив сітку і вже в кухні допоміг повикладати покупки на стіл.

— Насилу дотягла,— сідаючи, задоволено мовила мама.— Я дістала гарний шмат корейки, а на вечерю, коли тато приїде, будуть сосиски.

— Чудово! — вигукнув Марцін.

— Тільки нехай хтось із вас збігає по хліб, бо в мене вже не було ні часу, ні сили.

— Я збігаю! — хапливо зголосився Марцін і перейняв братів глузливий погляд.

— Що ж це за свято таке, що тебе не треба умовляти? — Мама була приємно здивована.— Завжди один другого посилає...

— Причина є! Зараз ти довідаєшся, мамо, який у тебе метикований...

Далі Марцін вже не чув. З кошиком у руках він мчав сходами вниз.

«І це зветься старший брат! — гірко думав хлопець.— Старший брат, який повинен допомогти, порадити... Навіть якщо в меншого брата щось вийде не так, старший повинен його захистити, врятувати...»

На подвір'ї він зіткнувся із задиханим, спітнілим, але веселим Піотрусем.

— Ти де ганяв? — суворо гримнув на малого, відразу забувши про те, як повинен ставитися старший брат до меншого.— Скільки годин тебе не було? Постривай, ось скажу мамі, то вона тобі так надає, що ти три дні робитимеш уроки навстоячки!

— Сьогодні ж субота...— виправдувався сторопілий Піотрек.— Хлоп'ята порозбігалися хто куди. Вишневський допоміг мені розшукати їх. Якби не Вишневський, то...

— Розписалися?

— Розписалися і сказали, що більш їх уже не піддуриш, а Вишневський просив тобі переказати, що жук — не тварина. Це точно, він свого батька питає.

— Дурний твій Вишневський разом зі своїм батьком, ясно? А тепер чеши нагору і скажи мамі, що то була безплатна вистава! Адже ж безплатна, правда?

— Ну...

— Ніяких «ну», а зовсім безплатна. Ми брали по п'ятдесят грошів і віддали по п'ятдесят грошів. Що нам лишилось? Самі збитки! Тільки мікрокрокодил коштує аж десять злотих! Уявляєш? А ми все робили від щирого серця. Нехай хлоп'ята з першого класу добре роздивляться, який гарний намет ізсередини. Ви ж це бачили чи ні?

— Бачили. Це справді бачили.

— Так от, Піотрусю: піднімешся нагору і скажеш мамі, що ніяких грошей і взагалі... сам знаєш. А отого ножика з обламаним лезом можеш узяти собі. Він лежить на моєму підвіконні.

— Зараз? — зрадів Піотрек і полетів додому, мов на крилах.

Коли Марцін вернувся з магазину, мама в кухні розкачувала тісто на локшину, але з її обличчя було видно, що вона вже все знає. Тільки цього разу вона гнівалася не «крикливо», а «журливо». Це було ще гірше і вже напевно довше. Гніваючись «журливо», мама не говорила «чисте божевілля», а... Ну от, уже...

— Ти мене в могилу заженеш. Власними руками, пам'ятай: власними! І гірко жалкуватимеш. Але буде вже запізно.

— Мамусю, ну, чого ти?

— Ти добре знаєш чого!

— Це була просто забава...

— Забава! Здирати гроші з малих дітей — це забава?!

— Ох, можна з глузду з'їхати! Про видурювання я вже чув, а тепер ще й «здирство».

— Тобі вже хтось казав про видурювання? Хто?

— Ото лихо! Хто казав, той казав! Чого люди не вигадують!

— Кажі мені зараз же! — мама замірилася качалкою. — Хто?

— Ну... вчителька з нами говорила.

— З тобою і ще з ким?

— З товаришем... Костеком...

— З Костеком... Цей Костек мені все менше подобається.

А де ви взяли намет?

— Ну-у-у... це намет... Костеків.

— Хто його батьки?

— В нього тільки мати, працює в якійсь установі.

— І він може собі дозволити таку дорогу річ?

— Мамо!.. Костек цей намет виграв.

— У карти грав? Ні, це чисте божевілля! — Настрій у мамі змінився. — З ким ти водився? А директор знає, що ви граєте в карти? Дід твого батька теж грав у карти і програв усе своє майно, ти це знаєш? Сім'ю пустив з торбами! — Мама знов замахнулася качалкою.

— Костек виграв на конкурсі. Оголосили конкурс читачів. Треба було написати про книжки. Костек написав і одержав за це нагороду — намет.

— А ти як написав?

— Я зовсім не писав, це було не обов'язково.

— Авжеж. Ось він — наш Марцін. Як щось хороше, але не обов'язкове, то тебе там і з свічкою не знайдеш, зате в усяких дурощах, цирках — перший. І в кого ти такий удався!

Мама спересердя так швидко кришила локшину, що Марцін дивився на неї з острахом, щоб, бува, не врізала собі пальця, але ні, рука в неї вправна.

— Як тільки батько... — почала мама і урвала, бо в двері позвонили. — Батько? Так рано? Марціне, берися до редиски!

Піотрусь одчинив. Але то був не батько. Їхній далекий родич Стефан Дзевалтовський вже з порога став весело, по-приятельськи вітався з Вацеком, хоч був багато старший за нього.

Мама, витираючи руки, вийшла в передпокій і запросила гостя до кімнати. Марцін привітався й вернувся в кухню дочистити редиску, щасливий, що прихід гостя урвав неприємну розмову.

Стефан жив зі старим батьком під Варшавою, в містечку Зелоне Сьодло. У них був просторий будинок з садом, і кілька років тому Бігошевська з дітьми провела там літо. Вацек і батько, що приїздив у суботу після роботи, працювали в садку. Вацекові

це зовсім не подобалось. Він більше не хотів туди їхати, хоч, як казала мама, то був прийнятний і недорогий відпочинок.

Старий пан Дзевалтовський мав семеро дітей, Стефан був наймолодший і один з усіх нежонатий. Старші брати й сестри давно вже одружилися і мали своїх дітей. Отож завдяки цим дітям, тобто онукам пана Дзевалтовського, — а їх було чималенько, декотрі вже такого віку, як Вацек, — уся близька й далека рідня називала його просто дідусем.

Стефан казав, що все було б добре, коли б не батькові очі. І сьогодні він прийшов з проханням прискорити візит до славетного окуліста, з яким Бігошевський колись жив у студентському гуртожитку і досі був у щирих приятельських стосунках.

— Операція на одному оці неминуча, це давно відомо — катаракта, — сказав Стефан. — А хлопці цього року могли б приїхати до нас. Геленка привозить своїх на липень, Марцін мав би товаришів, обидва приблизно його віку. І дідусь був би радий, він нудиться, відколи пішов на пенсію, а тепер ще через очі не може нікуди піти.

— Спасибі, Стефеку, але в нас уже все вирішено. Вацек їде до туристського табору в Закопане, Піотруся я беру з собою в будинок відпочинку нашої установи, а Марцін буде в таборі зі своєю школою.

— Жаль. Я думав, Марцін приїде до нас. Завітайте хоч на тюльпани. Їх сила-силенна, і всі дуже гарні.

— Дякую. А за Марціном не жалкуй. Такий трудний хлопець став, що... Для нього потрібна сильна чоловіча рука. А Юзек завжди в роз'їздах, йому тільки буряки в голові. Боюся, він понав у погану компанію.

— Юзек? — здивувався Стефан.

— Та ні, хіба ж у Юзека є на це час і охота! — засміялась мама. — Марцін. Щодня обіцяю собі, що за нього...

— Бігосе! — крикнув хтось у дворі. — Бігосе!

Марцін кинувся до вікна і відчайдушно замахав руками, підкликаючи ближче Макаку, — то був Макака власною персоною.

— Чого репетуєш?

— Ходім до нас. О п'ятій «Бонанза» ¹!

— Ну? — зрадів Марцін і так вихилився з вікна, що мало не випав. — А... а твої старі?

— Не бійся, все гаразд.

— Почекай. Не знаю, чи мама мене...

Редиску почищено й обмито. Кухню прибрано, хліб принесено. Що це? Газета? По газету може збігати Піотрек.

¹ Багатосерійний пригодницький телефільм.

— Мамусю, вибач, будь ласка... але товариш запрошує мене на телевізор. Буде якийсь повчальний фільм.

— «Бонанза»! Сьогодні о п'ятій! — випалив Піотрусь і зітхнув: — Я б теж пішов...

— А-а, «Бонанза»? Це, по-твоему, повчальний фільм? — іронічно спитала мама.

Виручив Стефан.

— Цей фільм учить, що таке відвага, честь, братня любов. Звичайно, без пригод він не був би такий популярний. Пусти його, Марисю, це йому можна дивитись.

— Якби ти знав, Стефеку... я не повинна...

— Пустп його, Марисю. Це ж раз на тиждень.

— Мамусю! Редиска почищена, а ти помітила, як я сьогодні кухню...

— Ти? Я думала, це Вацек...

— Вацек? Чи Вацек коли прибере в комірчині?.. Мамусю!..

— Гаразд, іди, — поступилася мати, — але вертайся швидше. Хвилинку! Зачекай! — гукнула вона, бо Марцін уже попрощався зі Стефаном, подякувавши йому поглядом, і тримався за ручку відчинених дверей.

— Хто цей товариш?

— Макака.

— Макака?

— Ой! Ну, Маколайтишевич його прізвище. Мамо! Він на мене чекає...

— Це той, з яким Вацек буде займатися? Видно, порядна сім'я — піклуються про дитину. Йди.

Макака вже нетерпеливився. Хлопці швидко пішли в бік Новгородської вулиці.

— Слухай, твоя мама мене не вижене? — спитав Марцін.

— Ні. Вона збирається на іменини у Прушків.

— А батько вдома? — Марціну дуже кортіло подивитися «Бонанзу», але на згадку про могутні руки й гучний голос Томекового батька йому ставало моторошно.

— Вони ідуть удвох. І не бійся, мама вже не гнівається. А наш директор — головатий дядько. Так посадив маму...

— Ну, ну?

— Мама вдруге була в директора. Образилася за «макаку»!.. стільки років не ображаюсь, а вона за один раз. Але директор пояснив.

— Що?

— Його теж у школі всі роки називали Кобилою або Кобилкою, замість Кобилецький. І він нічого не міг вдіяти. З його батьком у школі було те саме. А коли директор вчився в університеті,

то теж був Кобила, та й годі! Якось він іде Маршалковською, а якийсь літній добродій назустріч йому, та як крикне: «Кобило, це ти?» — «Я», — каже наш директор. Люди зупинялись, оглядалися, а той обіймав нашого директора — це був його однокурсник. Ось як! Мама все це розповіла татові.

— Здорово, — Марцін намагався уявити собі цю сцену. — Хотів би я почути, як на нашого директора гукають: «Кобило, це ти?» Здорово!

— Мама сміялась. Тато теж. А ти знаєш, що твій брат даватиме мені уроки математики? Який він?

— Як скеля.

— Такий твердий?

— Незворушний. Його нічим не зворушиш. І не пробуй — скеля. Мені тебе жаль. А Костека ти не покликав на «Бонанзу»?

— Я хотів. Уже стояв у них під дверима, але там була якась колотнеча. Хтось так тоненько верещав на Костека... Я й пішов собі.

— Це сестра його, Аліція. Макако, ти помітив, великі сварки — завжди в суботу. Чому? — Голос у Марціна був сумний — певне, він згадав про майбутню розмову з батьком. — Чому люди самі собі отруюють життя? Краще б уже відкладали на понеділок.

— Ні, в понеділок погано, — заперечив Макака, — тоді сварки триватимуть цілий тиждень. Моя мама каже...

Вони вже входили в квартиру. Зустріли їх слова:

— Санта мадонна! Де могли подітися ці запонки? Томеку, ти не бачив татових запонок? Ми спізнаємось на іменини!

Після «Бонанзи» Макака запропонував Марціну ще лишитись. Батьків немає, можна подивитися фільм для дорослих. Але Марцін боявся мами. Коли б не це, він побіг би до друга. За що була натруска Костекові? Теж за цирк? Якщо з батьком усе владнається, Марцін збігає до Костека завтра вранці. Але батько на покару може наказати йому сидіти вдома весь день. Нічого не відомо. Аби тільки добре росли буряки. Бо коли з буряками погано, батько засмучений і непослупливий.

Вдома Піотрусь доповів братові обстановку: тато вже приїхав. Купається. Мама пішла помити йому спину. Добра вечера готова: до сосисок рис із смачним соусом. Якщо Марцін хоче, можна зараз піти в кухню покуштувати. Пішли, покуштували — соус був чудовий.

— А де Вацек?

— Вацек пішов у кіно. З дівчиною.

— Звідки ти знаєш?

— Він так сказав. Мама дала йому гроші.

— Так і сказав мамі, що йде з дівчиною?

— Та ні. Сказав, що умовився зустрітися з однокласницею і щоб мама йому позичила.

— Та-а-ак, тепер...— почав Марцін, а договорив у думці: «...я розумію, чому Вацек не з'якався, що Костек бачив його в кіно». — А мама що? Про мене він щось казав?

— Мама говорила Стефанові, а Стефан сказав, щоб вона не журилась, і мама перестала журитись. А коли я вернувся, вони пили чай, і прийшла пані Шелесціна, і теж пила чай.

— Ото біда! Мама, певне, змучена?

— Ні, бо зразу приїхав тато, і вони пішли собі. Мама сказала: делікатні. Марціне, вони справді такі делікатні? Я не знаю...

— Тато про буряки щось говорив?

— Мабуть, говорив, але я не чув, бо весь час думав і думав про «Бонанзу», мене сусідка теж запросила! — з тріумфом сказав малий.

Марцін знизав плечима. Що Піотрек може зрозуміти в такому фільмі, як «Бонанза»? Марнування часу.

Мама вийшла з ванної.

— Ти вже тут? — здивовано спитала якимось ласкавим голосом. — Допоможеш мені накрити стіл.

Може, вона ще не встигла нічого сказати і тільки по вечері?.. А може, забула? Бо ж і Стефан, і Шелесціна, і тато...

На всяк випадок Марцін старався все робити так, як любить мама. Склянки поставив на тацю. Кожну протер знятим з кілка рушником «для склянок». Ніби не однаково! Але якщо мама наполягає...

Тато ввійшов порожевілий, принісши з собою запах мила, і спитав, чи можна йому повечеряти в піжамі й халаті. Адже він все одно зараз ляже в постіль, то, може, як виняток, бо він дуже зморений. Але тато не здавався змореним, навпаки, всміхався і тепло привітався з Марціном.

Мама не сказала!

Вносячи полумисок із сосисками та соус, мама відповіла:

— Ну, нехай уже. Як виняток. І з нагоди премії.

— Тато одержав премію? — вигукнув Марцін.

— Ще ні, але за кілька днів одержу. Може, навіть до першого.

— Ой, як це добре, татусю, — зрадів Піотрусь, — бо першого... ти пам'ятаєш? Першого День дитини.

— Що ти кажеш! — прикинувся здивованим батько. — Добре, що ти мені нагадав! Знаменитий соус! Хлоп'ята, бажаю вам, щоб

ваші дружини так куховарили, як мама. Погляньте на цей рис: кожне зернятко окремо. Це мистецтво, це треба вміти!

Виходить, і татів добрий настрій і мамина поблажливість — усе це завдяки премії? Може, мама з радощів забула сказати...

Але коли тато за вечерею спитав його про оцінки, про школу і глянув на нього якимось допитливо, серце в Марціна тьохнуло: мама сказала!

По вечері тато з недопитою склянкою чаю пішов у спальню. Марцін, майже певний, що гроза пройшла стороною, допомагав мамі прибирати зі столу. Раптом до нього долинув батьків голос:

— Марціне, ходи до мене! — А коли син увійшов до спальні: — Причини за собою двері!

З тієї хвилини, коли Піотрусь сказав, що Вацек усе знає, Марцін готувався до розмови з батьком. Відчував, що цього не минути. На Вацєка він міг огризнутися. Мамі найкраще було дати виговоритись і ні в якому разі не перечити. А з батьком справа була серйозніша, бо й сам батько завжди, коли доходило до розмови, говорив з ним серйозно.

Тож Марцін готувався заперечувати, доводити і викручуватись. Подумки провадив з ним розмову: батько — те, а він йому — оте, батько — так, а він йому — отак. Навіть захопившись телепередачею, ловив себе на тому, що шукає відповіді на якесь можливе батькове запитання. Додому вертався занепокоєний, не знаючи, чи батькові вже доповіли, чи, може, якийсь добрий дух перешкодив. Але якщо мама сказала, то на цей випадок він, здавалось йому, підготувався, мов до уроку, — залізко.

Та зараз Марцін стояв перед батьком з порожнісінькою головою. І коли почув: «Навіщо тобі потрібні були гроші?» — не вагаючись, сказав правду. Крок за кроком признався в усьому: як програв раз і вдруге, як заборгував Костєкові, а потім учительці. Одним духом виклав усе чисто. Аж сам здивувався і злякався, коли скінчив. Що скаже батько? Як його покарає?..

— Вчительці віддай одразу. Негайно. Це хороша вчителька, — спроквола говорив батько. — Я її дуже поважаю. Не за те, що позичила гроші, а за те, що хотіла допомогти вам врятувати честь. Розумієш?

Марцін кивнув головою.

— Закладатися на гроші або на якусь річ — дурна забава. Це все одно, що азартна картярська гра. А до чого можуть довести карти, ти, певне, знаєш. Гроші — не найважливіша річ у житті. Ти вже великий — сам бачиш... Не треба ставити людині на карб того, що вона добуває гроші, але з однією умовою — якщо вона добуває їх чесно. Хочеш мати більше — більше працуй. Але

обман, шахрайство, злодійство мені огидні, і я хочу, щоб вони були так само огидні моїм дітям.

Батько хвилину помовчав, потім загадав:

— Дай мені піджак.

Марцін подав. З внутрішньої кишені батько видобув плаский гаманець, а з нього — двадцять злотих.

— Я хотів дати їх тобі на День дитини. Візьми зараз. Залагодь усе по-чесному. І... чи можеш мені пообіцяти, що більш ніколи... в такий «цирк»?..

Марцін кинувся батькові на шию.

13

Вертаючись додому, Костек розважав, чи набере розголосу історія з цирком. Він багато б дав, аби мати певність, що все піде в непам'ять. Малюки, одержавши назад свої гроші, швидко забудуть. А Пуця? Вона напевно нікому не скаже. Ні про те, що позичила їм гроші, це само собою зрозуміло: адже це секрет, їхня спільна таємниця. Ні про цирк. Добре, що в директора не було «ні бажання, ні сили»... З ним вони б так легко не порозумілися.

Вдома Костек застав Аліцію. Вона збиралася на якусь екскурсію на Мазурські озера. Розмови про це точилися вже кілька днів. Сестра прала й прасувала, наче лаштувалася у відпустку. А це ж лише одна неділя. Вийдуть поїздом у суботу ввечері, а в понеділок вранці повернуться до Варшави.

Теж мені подорож!

— Костеку! — налетіла на нього сестра, тільки-но він переступив поріг. — Де мед, що стояв на горішній полиці буфета в кухні?

— Нормально, певне, вийшов.

— Не може бути, — хвилювалась Аліція, — хіба що з твоєю допомогою. Вчора ввечері, я бачила, було ще майже чверть банки. Признайся!

— В чому мені признаватися? По-перше, клянусь, що я ніякої банки і в очі не бачив, а по-друге, сьогодні вранці меду було ледве на чверть пальця!

— Неправда! Не вигадуй! Я навмисне поставила його в куток за склянки, але ти все винишпориш! Навіть не питаєш, чи можна, чи комусь для чогось не потрібно! І нащо ти кажеш неправду?!

— Аліціє! Не хвилюйся, — спокійно відказав Костек, що якраз і вивело сестру з рівноваги, — у тебе вже виступають на шиї червоні плями. Навіщо тобі мед? Є ціла банка джему.

— Навіщо, навіщо! — Аліція стурбовано розглядала шию в люстерку. — А тобі навіщо?

— Нормально. На хліб. Джем я теж їв. Дуже смачний, покусуй!

— Іди геть зі своїм джемом! — вереснула Аліція. — Мамо! — звернулася до матері, що саме увійшла знадвору. — Я хотіла зробити на лице маску з меду, а Костек усе виїв!

— Зажди, зажди. — Поставивши на стіл дві пузаті сітки з покупками, мама передусім скинула туфлі і з полегкістю вступила в капці. — Не дорікай йому, а то завадить. Маску зроби з жовтка і оливкової олії, це в таку спеку навіть краще. Я лимони принесла. Вичави кілька крапель. Медова добра взимку.

— Ти так гадаєш? — Аліція хвилинку подумала і відразу заспокоїлася. — В мене сьогодні все з рук падає... Як тільки побачила того огидного жука...

— Якого жука? — спитала мама, викладаючи продукти з бездонних сіток. — Уві сні?

— Не вві сні, а тут, посеред кухні, коли прийшла з роботи. Огидний чорний тарган. Ліз перевальцем, мов качка, просто до раковини.

— Ну і що? Де він подівся?

— Я його прибила щіткою і спустила з водою, але мені аж млося стало...

Костеків мороз пішов поза спиною. Він кинувся в кімнату, де в кутку за канапою стояла широка банка з водою — оселя позиченого в Соберайського «мікрокодила».

Банка була порожня!

— Убивця! — заривав з розпачу Костек. — Хто віддасть десять злотих за плавунця? Ти вбила жука-плавунця!

— Кого? — злякано спитала мама, дивлячись то на Костека, то на збентежену дочку.

— Кого? — повторила Аліція.

— Жука-плавунця! Не знаєш? Не пам'ятаєш з природознавства? В тебе склероз? Плавунець: клас комах, ряд твердокрилих. Личинки плавунця, а також дорослі особини — хижі...

— А цей, — перебила мама, — ну, цей самий... був дорослий?

— Нормальний! Чудовий екземпляр! І до того ж Соберай його дресировав!

— Дресировав? Таргана? Для цирку, чи що? Сам кажеш, що він хижий, значить, міг укусити вночі. Небезпечний жук.

— Небезпечний, але тільки для мальків! Мамо! Що я тепер скажу Соберайському? Що я йому скажу? — лементував Костек.

— Скажи йому, що жук здох, — довго не думаючи, вирішила Аліція.

— Здох, здох! — передражнив Костек. — Якщо здох, то де він?

— Гм, справді, шкода, що ти його спустила, Аліціє, все-таки...

— І я ще мушу брехати, так? Сама мене на це підбиваєш? Ти чуєш, мамо? А завжди: «Кажі тільки правду! Щиру правду! Не бреші! Чому ти неправду кажеш?»

— Ну-у... але жук здох. Справді здох,— виправдувалася трохи зніяковіла Аліція.

— Загинув трагічною смертю від твоєї руки! Я так і скажу Соберайському, все скажу! Хай прийде сюди і сам упевниться!

— Ой Костеку, це ти вже, мабуть, переборщив,— невдоволено мовила мама.

— Що я переборщив? Нормально говорю! Аліції все можна: зіпсувати, прибити, перевести! А для мене жаль ложки меду! Всього жаль! Відколи прошу в тебе дозволу держати вдома щось живе! Хотів kota — не можна, бо від kota смердить. Хотів собаку — один хлопець мені задарма давав,— теж не можна, бо собака багато їсть, бо його треба виводити, бо в нас третій поверх, а я б сам його виводив і ділився б із ним своєю порцією! Хотів канарку: вона і не смердить, і небагато їсть, і виводити її не треба,— теж не можна, бо її ніде діти на канікули! Завжди, завжди, аби лиш у мене нічого не було! Навіть плавунця, якого я позичив на кілька днів,— і того вбили! На смерть! — Костек часто закліпав повіками, силкуючись стримати сльози, і вибіг з кухні.

— Що з ним таке? — стривожилася мати.— Він же ніколи стільки не говорив. Чи це часом не грип? Кажуть, зараз багато людей хворіє на якийсь холодний грип, без температури.

— Ні, у нас в лікарні про це було б відомо,— заспокоїла її Аліція.— А з цим тарганом справді так вийшло... Мені й на думку не спало, що це може бути якийсь Костеків екземпляр. Доведеться йому за це щось привезти з екскурсії. «Щось живе»,— засміялась вона.— Я спізнюся! — скрикнула раптом, глянувши на годинника.— Валізка ще не спакована! Костусю, любий! Зніми з шафи валізку й обітри, бо на ній, мабуть, порох.

— Тільки, синку, винеси обережно на балкон, бо тут усе піде на хату.

— Тепер вже і «Костусю», і «любий», і «синку»! — бурчав собі під ніс Костек, стягаючи з шафи валізку.— Додати б мені трохи до кишенькових, які дає мама, щоб я міг піти в кіно.

— Знову в кіно? — зойкнула мама.— Скільки ж ти разів на тиждень ходиш в кіно?

— Нормально: раз чи два,— відбуркнув Костек.

В неділю після сніданку Марцін як вітер летів до Костека. Двадцять злотих од батька та кишенькові на тиждень — то було

справжнє багатство! Всім неприємностям кінець! Пуці вони можуть віддати борг хоч зараз, от тільки не знають її адреси. А сьогодні він запросить Костека в кіно. Підуть на «Принца і жebraка» або краще на який-небудь широкоекранний ковбойський фільм.

Друга Марцін зустрів недалеко від дому, вони мало не розминулися — Костек ішов до нього.

— Костеку! Є гроші! Йдемо в кіно! Танцюй! Ти не радий?

— Зараз упевнився, що мені не до сміху.

— Ну, кажи, що таке? Щось трапилось?

— Убивство, — похмуро сказав Костек.

— Ти що! — Вражений Марцін аж спинився. — У вас?

Костек кивнув.

— Вчора в другій половині дня? — допитувався Марцін.

— Так. Звідки ти знаєш?

— Макака приходив до вас, щоб покликати тебе на «Бонанзу», але почув крізь двері: там щось не тее...

— Ти бачив «Бонанзу»?

— Еге. Макака прийшов по мене і розповів.

— А що було в цій серії?

— Е, можеш не жалкувати. — Марціна дивувало, що Костекові ще в голові «Бонанза».

— Але що? Розкажи.

— Ну, Госс Картрайт здурів та й надумав женитись. А та краля, його паречена, була картярка. Якби він на ній оженився, уся Пандероза миттю пішла б з вітром.

— Він не оженився?

— Ні. Брати його врятували. Та годі про це! Кажи, що за вбивство. Хто?

— Аліція!

— Аліція? Твоя сестра? — злякався Марцін. — Кого?

— Жука-плавунця. І сліду нема, його останки пливуть Віслою до моря.

— Ет, — розсердився Марцін, — морочиш голову... Я думав, що... а тобі смішки.

— Смішки? А що ми скажемо Собераю? Я мав однести плавунця вчора ввечері, в крайньому разі — сьогодні. Ну?

— Кеписько! Він казав, що плавунець коштує десять золотих!

— Це правда. Що ж буде?

— Що вона з ним зробила? Чому?

— Прибила його щіткою для підлоги, бо подумала, що це тарган. Скінчила середню школу, а не вмів відрізнити таргана від водяного жука. Як тобі це подобається?

— Зовсім не подобається. Нехай відкупить.

— Аякже! Вона сказала, що я повинен був її попередити. Дала мені тільки п'ять злотих!

— Ну, нічого не вдієш, давай рахувати,— зітхнув Марцін, сідаючи на лаву в дворі.— В мене двадцять п'ять злотих, а в тебе?

— Дев'ять, бо мама досі вивертає в мене по злотому за оте качання білизни, отже, разом у нас тридцять чотири.

— Десять Собераю, п'ять п'ятдесят Пуці, це п'ятнадцять п'ятдесят. Нам лишається вісімнадцять злотих і п'ятдесят грошів. Костеку! Це немало!

— На широкий екран не вистачить.

— Ну то почекаємо до наступного тижня. А Свято дитини? Підемо в кіно безплатно! І знаєш що, Костеку, купімо Пуці квітку, га?

— Добре.

— Яку-небудь гарну. Троянду? Троянди дорогі. Може, тюльпан? Костеку, є ідея! Ідьмо по обіді до Зеленого Сьодла. Там живе мій родич, він був у нас минулого тижня і запрошував по тюльпани. Ну? Що скажеш? Приходь до мене о третій. І не забудь учнівського квитка. Там гарно. От побачиш!

— Це ти здорово придумав!

— Ага! Варить голова!

— На транзисторах,— докинув Костек.— Бувай!

14

Іспити в старших класах були в розгалі. І учні, і вчителі нервувались. Розклад уроків часто мінявся, іноді нікому було заступити вчителів, які приймали іспити. Виручали студентки, що проходили практику в школі, але дисципліна, як звичайно наприкінці навчального року, ослабла, і, коли випадав нормальний день з повним навантаженням, зледачілі учні почували себе скривдженими. Не пропускали вони й жодної нагоди умовити вчителя піти на прогулянку до сусіднього парку, до музею, на виставку, нарешті, в Лазенки¹, щоб «ковтнути свіжого повітря».

На світі було так гарно, зелено, сонячно! Сидіти в класах, хоч би й у найкращій школі, здавалося жорстокими тортурами. Стримувана протягом спокійних зимових місяців енергія виривалася назовні, не давала зосередитись, заважала думати.

Одного з таких днів, на останній перерві перед математикою шестикласники довідалися, що математика замінить практикантка, молоденька панна Зося, яка часто приходила в шостий «А».

¹ Парк у Варшаві.

— Хлопці! Треба щось придумати, щоб зірвати математику! А то цілу годину сидітимем над задачами!

— Найкраще хай прочитає щось цікаве! — вигукнула Ірена Голомбек. — Бо як загадає знов обчислювати площу фігур, я не витримаю! Костеку, поворуши мозком!..

— Якби ж хоч були якісь цікаві фігури, — озвалась Ева, ніби до подруг, — ну, хоч би такі з мислячою головою і гарними відстовбурченими вухами... — вона швидко пригнулась, ухилиючись від паперової кульки, і та влучила в Казіка Піонтковського.

— Ти що? По шиї хочеш? — скипів Казік.

— Я не на тебе кидав, а на оту язикату, — Марцін хитнув головою в бік Еви.

— Не розумію, чого тобі треба? — згорда мовила Ева. — Хіба ти мисляча фігура? Не бачу... — і тихше додала: — нічого, крім вух.

— Марціне, не зважай на ці зачіпки, — благали дівчатка, — придумай що-небудь! Ти вмієш! — лестили йому. — В тебе бувають такі чудові ідеї!..

Марцін гарячково шукав рятівної ідеї, і то не абиякої. Щоб справдити довіру однокласників, щоб зміцнити свою репутацію хлопця з головою на транзисторах, щоб, нарешті, втерти носа Еві, цій противнючій Еві, яка тільки й жде нагоди його подразнити.

Бездумно водячи очима по стіні коридора, Марцін натрапив на пришпилене до дошки об'яв оповіщення: «Університет для батьків запрошує послухати доповідь на тему: «Кара і нагорода у вихованні».

І враз йому сійнула думка! План був готовий!

Часу лишалось обмаль. Він кинувся до Костека, Басила, Казіка й Немека. Немека мав шепнути, що треба, дівчатам.

Уже двеленчав дзвоник.

Панна Зося прийшла із збірником задач для шостого класу, отже, не було жодних сумнівів щодо того, як вона мала намір використати цю годину. Практикантка сіла за стіл, зазирнула у зміст книжки, шукаючи потрібний розділ, та в цю мить Басинський чемно звернувся до неї:

— Скажіть, будь ласка, чи можна у вас щось запитати?

— Прошу.

— Бачте... наша класна вихователька... хоч вона до нас ставиться дуже, дуже добре... але ви... ви ж ні слова про це в учительській?..

— Якщо ви цього хочете, я не скажу, але запевняю вас, що пані Пуцек теж не сказала б. Так у чому ж річ?

— Може, вона й не сказала б, але ми вважаємо, що краще вам...— докинула Ірена Голомбек.

— Мені дуже приємна ваша довіра,— панна Зося була явно зворушена.

— Це дуже, дуже важлива для нас справа,— тепер говорив Костек.— Є такий університет для батьків, ви знаєте?

— Знаю.

— Туди ходять батьки? Так?

— Так. Приходять, слухають доповіді, дискутують. Дізнаються про нові методи виховання. Ви ж знаєте, все йде вперед, і теперішні методи виховання зовсім інші, ніж були в часи ваших дідухів.

— Так, ми саме про це й говоримо. Але, може, нехай вже Бігос...

Марцін схопився з місця. Як на Костека, це й так було багато. Його, не знати чому, вчителі вважали за серйозного, а на всякий випадок, щоб у панни Зосі не виникло підозри, почати мав серйозний. Марцін навіть пропонував Немеку, вийшло б іще краще, але той відмовився. Пообіцяв, що візьме участь у «дискусії», але починати — ні, нехай хтось інший.

— В коридорі висить оголошення,— сказав Марцін,— що для батьків буде доповідь про карі й нагороди, то чи не можна нам дещо додати до цієї доповіді зі свого боку?..

— З вашого боку? Як це? — Практикантку явно спантеличила ця пропозиція.

— Так, з нашого,— ствердив Марцін,— тобто з боку тих, кого карають і нагороджують, але більше карають. Якщо все пішло вперед, чому батьки досі карають нас по-старосвітському?

— Ну, не зовсім по-старосвітському,— всміхнулася панна Зося.— Колись батько казав синові лягти на лаву... А тепер методи інші.

— Так, інші! — з боєм сказав Марцін.— Але які?

— Методи нові! Але які? — залунали голоси з різних кінців класу, і в цих голосах звучав і сум, і почуття образи, і ніби докір. Так принаймні здавалося молодій практикантці.

— Чи знаєте ви, що одного з наших учнів батько приковує сталевим ланцюгом (Костеку, не штурхайся, треба ж про це сказати) до батареї?! На цілий день! І відпускає тільки тоді, як треба вийти!

— А одну дівчинку (не бійся, Ево, я не скажу, що це про тебе) батьки замикають у душній і темній, без вікна, комірчині?

— Я на покару мушу чистити ланцюг,— схопився з місця Басило,— важкий корабельний ланцюг. Іржавий, як сто рудих чортів! Я мушу надраїти півметра, часом метр. Погляньте, які в мене

руки,— на руки Василя, всі в подряпинах і саднах, справді було страшно дивитись.— І батько ще каже: «Вчися терплячості на цьому ланцюгу». А цього іржавого ланцюга в нашому підвалі метрів п'ятдесят з гаком!

— Діти! Але ж, любі діти!..— практикантка простягла вперед руки, ніби хотіла захиститися від прикладів жорстокої батьківської влади.

— Мене виганяють на сходи,— жалібно промовив Макака.— Тому що в кімнаті телек... телевізор, а в кухні надто тісно. Тільки що, зразу: «Вийди з квартири!» І піти нікуди не можна! То я трохи постою, а потім сідаю на сходах. Ви думаете, це приємно?

— А в Марціна,— безцеремонно втрутився Василю,— я сам бачив... Кличу його якимось з подвір'я, а він гукає з вікна: «Я прив'язаний!» Я зайшов у квартиру і побачив, що в нього до ноги причеплений отакений,— він показав руками,— гарматний снаряд! Добрих двадцять п'ять кілограмів! Лише тоді я зрозумів, чому він не міг вийти!..

— А мені на покару забороняють дивитися телевізор, хіба що сільськогосподарський гурток, а навіщо мені той сільськогосподарський гурток?

— А мені руйнують організм,— понуро обізвався Соберайський.— Тільки що — двійка або зауваження в щоденнику,— одразу все без цукру! Кава без цукру, чай без цукру, хліб без цукру — я, знаєте, люблю хліб з маслом посипати цукром, ще й густенько. Про тістечка чи цукерки — «забудь навік». А в мене, напевно, отут, всередині,— Соберайський ударив себе в широкі груди,— є щось таке, що вимагає цукру. Такий у мене організм. Направду! Без жартів, слово честі.

Хтось ще скаржився на те, що батьки не дають обіцяних кишенькових грошей, забороняють ходити в кіно, але це вже не справило великого враження. Панна Зося водила очима по класу, терла пучками скроні, було видно, що признання школярів її просто приголомшили.

— З лавою теж справа не дуже-то змінилась! — Марцін хотів закінчити якимось звичайним прикладом.— Лави немає, гайдуків немає, але ремінний пасок завжди знайдеться, і все по суті лишається так, як було.

— У нас, знаєте, мама немилосердно скубла моїх братів за вуха,— мовила Ева.— Нарешті я пояснила їй, що так можна спотворити їх на все життя, бо я знаю одного хлопця з нашої школи, в якого...

Дзвоник урвав її мову. Іншим разом Марцін негайно розправився б з нею, але зараз, занепокоєний суворим виразом обличчя

завжди такої лагідної панни Зосі, підбіг до неї і, йдучи поруч коридором, нагадав:

— Ми ж це тільки вам...

— Але чому, чому? — запитала практикантка.

Марцін показав на оголошення, повз яке вони саме проходили.

— Ось чому, бачите? Може б той, хто виступатиме перед батьками, більше сказав про нагороди? Кари — це ж, мабуть, жахливий капіталістичний пережиток, правда?

«Боже, боже,— думала панна Зося в типі харцерського залу, куди вона сховалася: — Що за діти тепер! Чого тільки не обговорюють! Батьків хочуть повчати!.. Але й батьки...»

— От як ми їй наставили носа! — радів у роздягальні Басило. — Добре вийшло про ланцюг, еге?

— Добре. Але як тобі це спало на думку? — дивувався Марцін.

— Як? Думаєш, тільки в тебе голова на транзисторах? — пишався Басило. — Можу тобі навіть сказати, що такий ланцюг лежить у нас в підвалі. А про надраювання я читав, що кожен юнга мусить пройти цю випробу!

— Аби тільки не було бучі,— зауважив Немец,— мені здається, практикантка перелякалася.

— Чого їй лякатись? — пробував притлумити свій неспокій Марцін. — Хіба ми казали, що нас катують і посипають сіллю? Кари як кари, тільки своєрідні, правда? Такий ланцюг мені навіть згодився б.

Коли вони вже розсталися з товаришами і лишилися удвох, Костек запитав:

— А навіщо тобі ланцюг?

— Гарна штука! Мені б він придався для того... ну, знаєш... виробляти характер. Розумієш? Якби я вирішив, що, скажімо, щодня вичищу, надраю до блиску три, ну хай тільки дві ланки... Змикитив? Яку наполегливість виробляє в собі людина! Яку силу волі! А через якийсь час дивишся, брате, а всі п'ятдесят метрів сяють, мов сонце! Здорово?

— А навіщо?

— Ой Костеку! Який-бо ти приземлений: навіщо, задля чого? От якби собаку прив'язати на цьому ланцюгу, так? А задля принципу, задля ідеї не можна?

— Ні, чого ж, але все-таки... навіщо?

Тепер уже тільки й розмов було, хто перейде в сьомий клас, щб кому загрожує. Пані Пуцек ясно дала зрозуміти, що шостий «А» цього року має стопроцентну успішність. Навіть слабкий

у математиці Макака підтягнувся, точніше, його день у день підтягав Вадек, чого Макака зовсім не приховував, навпаки, навіть скаржився:

— Тисне він на мене, братця, без усякого жалю! Мучить і катує! Гнітить і гнобить! Ще один день — і побачите: я дам дуба!

Та день за днём минав, а Макака, стоячи біля дошки, червоний, спітнілий, але вже не безпорадний, міг обчислити площу фігур і справитися з рівняннями. Математик з подиву чухав олівцем за вухом, кусав голоблі своїх окулярів, але ставив йому трійку.

15

Більше за всіх базікала Ягода. Хвалилася всім, що її тітка має автомашину, яку сама водить, вона їде на відпочинок до Закопаного і її, Еву, бере з собою. Може, навіть поїдуть на чеський бік. А що найважливіше, Ева вже трохи вмів водити машину. В неділю тітка часто забирає її і вчить. А в Закопаному, коли вони їздитимуть на різні екскурсії, на бічних дорогах тітка дозволить Еві сідати за кермо. Ось як!..

Хлопців аж корчило з заздрості.

— Ева дурна як пень, і її тітка теж, — ледве стримував злість Марцін. — Наш Вадек теж їде в табір під Закопане, у них теж будуть екскурсії, але там ходять пішки! В гори! А не їздять автомашиною по шосе! А на бічних дорогах, — це вже безпосередньо до Еви, — твоя тітка загубить вставну щелепу, а ти вернешся щербата і з подряпаним носом, ясно?

— По-перше, в моєї тітки нема ніякої вставної щелепи, — згорда відповіла Ева, — по-друге, не турбуйся за мій ніс, а по-третє, я все радо стерплю, аби лиш хоч кілька тижнів не бачити твоїх відстовбурчених вух! Ти коли-небудь дивився в дзеркало?

— Щодня і з присмістю!

Немекова мама зі своїм новим чоловіком поїде до Болгарії, теж автомашиною. Звичайно, і Немец з ними. Він не хвалився, про свої канікули говорив мало, власне, відповідав на питання товаришів, але було видно, як він радіє з цієї подорожі. При нагоді сказав, що привезе собі з Болгарії черепаха. Черепаха в хаті зовсім не завдає клопоту, а на зиму впадає у сплячку.

В Костека аж очі заблищали! А почувши, що черепаха не смердить і їсть небагато, прямо запитав, чи не міг би Немец привезти дві черепахи. Адже в автомашині вони займуть небагато місця, а потім ці черепахи могли б зустрічатися, і їм, мабуть, було б приємно, бо вони з одного краю...

Немец пообіцяв привезти пару. Ні, мама напевно нічого не матиме проти. Напевно.

— А я тобі збиратиму оті «най»,— запально сказав Костек.— Одне вже навіть є. Про найбільший у світі ключ. Завтра принесу. Ех, тобі добре! — зітхнув з задрістю.

— Гм... так...— відповів Немец спроквола і якимсь непевно.

Одного дня Макака сповістив, що його мати замовила букет для директора. Всі аж підскачили.

— Директорові іменини! В понеділок! Чому нам ніхто не нагадав?

— Тому,— пояснив Немец,— що наша стара вихователька виїхала, а пані Пуцек ще ніколи на директорових іменинах не була, до того ж її вже кілька днів немає.

Це була правда. Пані Пуцек працювала в школі перший рік і сама ще вчилася. Вона мала складати якийсь трудний іспит і дістала звільнення на кілька днів.

На уроці історії дівчатка кинулися до вчительки з проханням:

— Будь ласка, порадьте, як нам бути, бо ми не знаємо, що зробити на директорові іменини.

— Як не знаєте?— здивувалася історичка.— Оберіть представників, які поздоровлять директора, і все. Ви ж знаєте, він не любить довгих церемоній.

— Ну, та-ак... а з чим ці представники... Адже ж з порожніми руками...

— О, мої любі,— відказала вчителька.— Звісно, такого врочистого дня... хоча б якась квіточка за всі труди... Звісно, але... Ви самі знаєте: кінець навчального року... батькам важко... То до чого ж ця розмова? Почнемо урок.

У класі не було жодного хлопця, жодної дівчинки, які не обернулися б до Марціна — одні зразу, демонстративно, інші лише за хвилину,— і не подивились на нього з докором. Він одержав навіть свій портрет, намальований на аркуші паперу рукою анонімного автора. Чий це портрет — показували вуха, чудові, відстовбурчені вуха, такі великі, які тільки могли вміститися на аркуші. Підпис теж був з натяком: «Вуха на транзисторах».

На транзисторах чи ні, але вони горіли вогнем. Доки з нього знущатимуться? І за що?

Хіба він не брав участі в різних складках? Хіба вони з Костеком не вирішили поводитися бездоганно? Коли Костекова мати прийшла до школи довідатись про табір, історичка хвалила Костека, мовляв, він такий «мислячий хлопчик», його поведінка «оздоровляє клас і впливає навіть на найгірших». Костек це добре запам'ятав, бо одержав від мами в нагороду п'ять злотих, але

вони удвох з Марціном ламали голову, що означає це оздоровлення? Нарешті вирішили, що коли дорослим нема про що балакати, вони вигадують усяку всячину. Справді, про що тут балакати? Двійок Костек не має. Ніякої бійки теж давно вже не було, а про цирк знали тільки директор і Пуця.

Після уроку дівчатка накинулися на Марціна.

— Бачиш, Бігосе, це все через тебе! Ми ж не можемо бути гіршими за всіх. Кожен клас щось подарує, а ми...

— Зберімо гроші на квіти, і все,— запропонував Немец.

— Я до складок не пристаю! — вигукнув Максьо Патерек. — У мене ні гроша.

— Ну, то як? Не будемо складатися? — запитала Ірена Голомбек. — Але ж дурно нам ніхто квітів не дасть!

— Я беру це на себе! — несподівано озвався Марцін. — У понеділок вранці ми з Костеком привеземо квіти, дівчата принесуть стрічку, — розпорядився він, — і нехай хто-небудь намалює гарну листівку. Може, Казік Піонтковський?

— Е, навіщо? Поздоровчі листи з малюнками тепер не в моді, — відкручувався Піонтковський. — Треба йти в ногу з часом.

— А як директор дізнається, що це квіти від нашого класу? — турбувалася Ірена.

— Та він же побачить представників, розтелєпо, ясно? — вигукнув Піонтковський.

— А хто буде представником? — поцікавився Соберай.

З хлопців одногласно обрали Немека Баторовича. З дівчат пропонували Еву, але тут рішуче запротестував Марцін.

— Якщо піде Ева, я квітів не дістаю, — категорично заявив він.

— Марціне! Хіба тобі не однаково? Ева добре вчиться, вмів говорити, чим вона тобі заважає?

— Мені Ева нічим не заважає, будь ласка, нехай іде. Але квіти, які вона вручить директорові, нехай дістає хтось... з меншими вухами.

Постріл був влучний. Ева, яка завжди дуже охоче репрезентувала клас, з'їла облизня. Обрали Іренку.

Патерек дуже цікавило, де Марцін візьме квіти.

— Напевно, в тебе є знайомі, що мають садок?

— Атож, є в мене такі.

— У Варшаві?

— Ні. В Зельонці, — кинув Марцін першу-ліпшу назву.

— О, в Зельонці? До кого ти туди їздиш?

— До бабусі.

— А де живе твоя бабуся?

— Від станції ліворуч, потім прямо, потім просто до мосту

і зразу за мостом — будиночок моєї бабусі. А що, ти теж хочеш поїхати?

— Ні, я туди інколи їжджу до знайомих.

— То коли-небудь зустрінемось. Бувай!

Костек здогадувався, що по квіти вони пойдуть до Дзевалтовських, у Зельоне Сьодло. Тож коли Патерек нарешті відчепився від них, висловив своє невдоволення:

— Нащо ти йому брехав про бабусю, про будиночок за мостом? Навіщо це тобі?

— А йому навіщо? Не його діло, де ми візьмемо квіти! Може, йому ще й показати дорогу і познайомити? Ой Костеку, Костеку! Відмовляють твої транзистори!

— В тебе вони теж трохи зіпсувалися. Хто нам оплатить дорогу туди й назад? Хай би хоч на квитки скинулись! Квіти — ми, гроші на проїзд — теж ми, а представниками обрали інших. Де тут логіка? Я не кажу, що сам хочу піти. Зовсім не хочу. Але ж вони могли хоч спитати, запропонувати... І тепер викладай гроші на квитки!

— Правда твоя, Костеку, я теж так подумав. Проти Немека я нічого не маю, хлопець хоч куди. І я теж зовсім не хотів би сам іти, але вийшло паскудно. Ох, як паскудно!

— Та цур їм! Вони ще колись зрозуміють. Ще гірко пожалкують... Ех, якби я міг на канікули пошукати скарби царя Креза!

— Царя Креза? — здивувався Марцін. — Чи в тебе шайба не туди заскочила, як каже Басило? Табір буде під Єленьою Гурою, і ти хочеш там шукати скарби царя Креза? Ненормальний! Йй-бо, ненормальний! Крез жив у Греції, і то в далеку давнину. Невже ти цього не знаєш?

— А ти торохтиш, як вітряк, і другому не даєш слова сказати! Про Креза я знаю більше за тебе, — зверхньо сказав Костек, — бо вивчав це питання. Скарби Креза старанно заховано в місті Сардах.

— Знаю, в Греції, — зауважив Марцін.

— І зовсім не в Греції, а в Туреччині, кілометрів за сто на схід од порту Ізмір, ясно? Це ті самі Сарди, про які нам читала колишня вчителька літератури: «Дарій у Сузах весь день бенкетує. Сотня рабів там цареві слугує...» Пам'ятаєш? А потім вбігає один і гукає: «Царю великий! Сарди палають!..» Але тих Сардів уже немає. Зосталися самі руїни. Шкода...

— Не відбудували?

— Не було там варшав'ян, братику! Ну і от, на думку вчених, скарби Креза лежать під цими руїнами. Туди навіть поїхала

якась американська експедиція. Але їм цих скарбів не знайти.

— Звідки ти знаєш?

— Поляки здібніші до розкопок. Ти що, не читав про відкриття професора Міхаловського¹? І якщо тепер з Польщі вирушить така експедиція, то я із шкіри вилізу, але поїду з ними!

— Знаєш, Костеку,— Марцін спинився перед вітриною хлібного магазину і, дивлячись у неї, старанно пригладжував свою чуприну,— я ніяк не можу тебе розкусити. То ти метикуватий на всі сто: «Хто дасть на квитки? Де логіка?» І порахуєш, і витратиш на щось путне. А то: «Скарби царя Креза!» Костеку, схаменися! Пам'ятай, за якого ладу ти живеш!

— Не хвилюйся. Щоб витратити й рахувати, насамперед треба щось мати. А що можна мати в моєму становищі? Хоч помірш — і то приємно...

Наступного дня на другому уроці,— а це була біологія,— увесь клас був страшенно збуджений і схвилюваний: їхня вихователька, пані Пуцек, саме в цей час складала свій дуже трудний іспит.

Вчителька біології Сьмонткевич принесла чудовий зразок суцвіття і, пояснивши його будову, задала дістати зошити й намалювати пелюстки, тичинки та маточку.

— Будь ласка, не сьогодні! — почувлися благання з усіх кінців.— Сьогодні не треба ні малювати, ні писати!

— Чому? — здивувалася вчителька.— Завжди самі хочете малювати, а сьогодні раптом така зміна?

— Бо сьогодні ми не можемо нічого... руками,— і на potwierдження своїх слів Ірена Голомбек простягла вперед руки, стиснуті в кулаки таким чином, що великі пальці були всередині.

За її прикладом те саме зробив увесь клас, і ось усі тримали перед собою кулаки, показуючи, що не можуть держати ні пера, ні олівця.

Вчителька дивилася на простягнені руки і нічогісінько не розуміла. Зглянувся на неї Марцін.

— Бачте, сьогодні Пу... пані Пуцек складає іспит професорові, якого всі бояться, і Пу... пані Пуцек теж дуже боїться, бо якщо не складе цього іспиту, в неї будуть зіпсовані всі канікули. Ну, точнісінько так само, якби в когось із нас була переекзаменовка. Ми не хочемо, щоб Пу... пані Пуцек дістала двійку, і держимо так пальці. Це допомагає,— додав з глибоким переконанням.— Ви не вірите? От побачите, що допомагає!

¹ Відомий польський археолог, єгиптолог.

Вчителька засміялася.

— Хто-хто, а я напевно не повинна допускати, щоб ви вірили в такі... забобони.

— Ні, не забобони! Це не забобони! — залунали голоси. — Але ми дуже, дуже хочемо, щоб пані Пуцек склала цей іспит! Бо вона завжди нас захищає!

— Вона нам довіряє!

— Вона справедлива!

— А ви знаєте, що коли одного разу шкільна їдальня була зачинена, пані Пуцек повела тих, у кого вдома нема обіду, до кафе? Там були такі вареники — пальці оближеш! Ніхто про це не подумав, тільки вона...

Було видно, що вчительці біології приємно чути ці вигуки. А коли вони стихли і всі дивились на неї, чекаючи, що вона скаже, Костек півголосом додав:

— За вас ми б теж держали.

— Так! Так! Теж! — підтримало його багато голосів.

Вчителька зняла свої великі окуляри в темній оправі й почала протирати їх клаптиком жовтої замші. Трохи помовчала, а коли, нарешті, підвела очі, всі побачили, що вона зворушена.

— Ну, гаразд, гаразд... Добре, що ви бажаєте допомогти своїй учительці, хоч і в такий... дивний спосіб, який суперечить здоровому глуздові. Я не можу картати вас за це, бо мені оце пригадалася кумедна історія з моїх студентських літ. Ось послухайте.

Був у нас один професор, який приймав іспити з хімії. Він дуже багато вимагав. І вигляд мав такий... грізний: ніколи-ніколи не всміхався. Звичайно, всі, хто складав йому іспит, тремтіли зі страху. Особливо боялися його студентки. Але від курсу до курсу переходила легенда, що та, котра прийде на іспит у блакитній блузі, неодмінно складе. І ми приходили на іспит з хімії у блакитних блузках. Хто такої блузки не мав, позичав у подруги. І справді, всі ми складали успішно. Може, це помагало?

Та якось одна із студенток, Вацуня, що вчилася не дуже ретельно, пішла на іспит у найкращій блакитній блузці і... провалилася. І легенда про блузки розвіялася. Бо, розумієте...

— Розумівмо, звичайно, але пані Пуцек підготувалася на всі сто! — завзято боронили шестикласники свою виховательку.

— Чудово. Я теж це знаю. І тому можу з чистим сумлінням тримати за неї обидві руки ось так, — вчителька показала складені пальці. — А тепер повторимо все, що ми знаємо про запилення рослин взагалі, а зокрема про роль комах у запиленні.

Коли учні шостого «А» після біології висипали в коридор, біля дверей учительської вони побачили пані Пуцек. З палаючими щокми й вухами вона щось розповідала географові, а той кивав

головою, приязно дивлячись на молодшу колегу, і зрідка крутив глобус, який тримав у руках.

Звичайно, увесь поштий «А» кинувся до своєї виховательки.

— Склала, склала! — здалеку радісно крикнула вчителька. — На п'ятірку! — і показала своїм учням залікову книжку: — Ось, бачите: п'ятірка і підпис професора...

Кожен, хоч, звичайно, зовсім не тому, що не йняв віри, хотів на власні очі побачити п'ятірку пані Пудек. Принагідно можна було помітити, що й попередні іспити вона склала на п'ятірки. Учнів розпирала гордість, неначе це була якоюсь мірою і їхня заслуга.

— Знаєш, наша вчителька склала на п'ятірку, — похвалився Марцін Вацекові, прийшовши додому. — Страшенно трудний іспит, а вона: «Будь ласка!» — і п'ятірка є!

— Наш класний вихователь вже давно поскладав усі екзамени, — зверхньо відказав Вацек. — І то на двох відділах.

— Але, може, він ледве тягнув на трієчки. Ти бачив його оцінки? Отож-бо! А я на власні, на свої власні очі: самі п'ятірки! Геть-чисто всі!

16

Іменинний букет для директора від шостого «А» класу був справді чудовий. Вогненні, темно-оранжеві лілії, так звані «тигрові», з коричневими смужками на різьблених по краю пелюстках. Увесь клас визнав: такого букета ще не було! Його перев'язали золотою стрічкою, яку принесла Ірена, і представники врочисто попростували до кабінету директора, щоб поздоровити іменинника. Їх супроводила пані Пудек, яка ненадовго забігла до школи, хоч уроків того дня не мала. Вона теж була в захваті від букета.

— Директор одразу помітив, що наш найкращий! — розповідала схвильована цією визначною подією Ірена. — Він так глянув на наш букет, а потім на інші, і знов на наш...

— І попросив, — доповнив Немек, котрий сьогодні як представник шостого «А» прийшов особливо гарно вдягнений, у нейлоновій сорочці, якої більш ніхто в класі не мав і яка викликала не меншій захват, ніж лілії, — подякувати всьому класові за пам'ять і за квіти.

— Ах, які квіти! — ще раз повторили шестикласники, і кілька пар очей звернулося до Марціна та Костека, але не всі, ба навіть зовсім небагато.

— Цукерок ми взяли дві, зате шоколадні, ось! — показала Ірка, простягнувши долоню. — Не знаю, чи їх треба поділити на всіх?

— Що ти! Це для представників! Ви ж ходили від імені всього класу! Я б так хвилювалася, що, мабуть, не змогла б видушити

з себе ні слова. Просто щастя, що припало йти тобі,— сказала Ева, поглядаючи, чи й Марцін це чує.

— Яке там хвилювання! Їм і честь, та ще й цукерки! — вигукнув Максьо Патерек.

Представники образилися. Немець поклав цукерки на вчительський стіл і сказав, що не хоче їх, бо не любить солодощів. Ірена заявила, що теж не візьме цих цукерок, навіть коли б її палили на вогнищі, як Жанну Д'Арк.

Щоправда, ніхто не поспішав розпалювати вогнище, але в класі здійнявся такий галас, ніби таки йшлося до цього. Всі кричали, що цукерки їх зовсім не цікавлять, і кожен пропонував, що з ними треба зробити.

Аж ось Соberай, який стояв найближче до столу, взяв обидві цукерки, розгорнув і, перше ніж однокласники похопилися, з насолодою ум'яв обидві.

Думку враженого таким нахабством і враз притихлого класу висловив Басило:

— Такого Егоїста Себелюбського, як ти, на земній кулі ще не було! Сам один строжив цілу торбинку агрусу — не заперечуй, я бачив: ти впродовж усього уроку математики безперестанку жував! А ось тепер цукерки, принесені зовсім не для тебе, знов пожер сам.

— Агурсу було мало,— нітрохи не збентежившись, відповів Соberай,— і такий кислотний, я аж оскому набив. Та й доки вам сперечатися за якісь нещасні дві цукерки?

Але вже посеред наступного уроку йому довелося підносити вгору два пальці, що в старших класах уважалося дуже непристойним.

Цього дня в школі панувала незвичайна метушня. Кілька разів приходив листоноша, і секретарка розписувалася за одержані телеграми. Приносили кошики та букети квітів. Казали, що ними заставлено весь директорський кабінет. А біля школи раз у раз зупинялися гарні автомашини. Колишні директорові учні, що тепер посідали різні високі пости, пам'ятаючи свого старого вихователя, приїздили поздоровити його. В школі бачили справжнього генерала, про міністра тільки говорили, бо ніхто не знав, по чому можна вгадати справжнього міністра.

Нарешті свято дійшло так званої кульмінаційної точки, після якої у шкільному вестибюлі на першому поверсі з години на годину ставало все спокійніше.

І раптом... ні, невідомо, хто і звідки приніс цю звістку, що рознеслася по класу блискавкою, хоч це було на уроці географії, а пан Томашевський дуже не любив, коли в нього хтось насмілювався думати про сторонні речі.

Немов якісь ультратаємні хвилі, що на їх прийом була настроєна лише свідомість тих, хто сидів за партами, неслися слова й уривки слів, сплітаючись у недвозначне ціле: «В муз... школі...», «сьогодні... вранці...», «теж тигрові...», «гола клумба...», «укра...», «хто?...», «хто? хто?..»

Ні Костек, ні Марцін цих сигналів не приймали, бо обидва були заклопотані іншим. Марцін пообіцяв батькам, що виправить жалюгідну трійку з географії і вивчить усе на зубок. Він сидів як на жару, чекаючи, коли Томаш його викличе. Нарешті, його прагнення здійснилось, і пан Томашевський ганяв його біля дошки й по карті добрих чверть години, не ймучи віри власним очам і вухам, бо відповіді були добрі, навіть дуже добрі. Звелівши Марціну йти на своє місце, він якусь мить тримав руку над журналом, міркуючи, яку оцінку поставити. Нарешті опустив авторучку, немов кинджал, і вивів оцінку. За рухом його руки пильно стежило кілька пар очей.

— П'ятірка! — шепнув Немек. — Заслужена!

— П'ятірка, — з полегкістю ствердив Марцін.

— П'ятірка! — просичала Ева. — За що? Хіба за те, що він допомагав собі вухами!

Костек думав про своє. Ні, свято його дуже цікавило, тим паче, що він вважав себе також важливою персоною на іменинах, бо привіз з Марціном букет для директора. Але ще більше його цікавила друкарська машинка, яку мама вирішила купити на виплат.

Саме вчора ввечері вона радилася про це з ним та Аліцією. Детально обговорювали, скільки можна заплатити відразу з відкладених мамою грошей, скільки добавлятиме до щомісячного внеску Аліція і коли витрата окупиться, бо мама, дуже добра друкарка, зможе підробляти вдома. Досі вона машинки не мала. Костек одразу спитав, чи йому теж можна буде вчитися друкувати, і мама дала згоду. Але вона, звичайно, не все знає. Лише Марцінові Костек признався: він допомагатиме мамі. Адже якщо він опанує всі клавіші, то чому б і ні? Звісно, так швидко, як мама, він не зуміє, але потроху теж наламає руку.

Сьогодні після роботи мама з Аліцією підуть подивитись на машинки і взагалі про все докладно довідатися. Може, і його візьмуть із собою?

На перерві друзі, заглиблені в свої думки, спочатку не звернули уваги на підозріливі погляди і якісь дивні зауваження товаришів:

— Ей Марціне! Гарно ти упорав ці лілії!

— Оце так лілії! Ну-ну!

— Бабуся їх тобі дала? Добра бабуся, еге?

Та ось вони побачили здалеку Макса Патерека, який жваво розмовляв про щось з учителькою історії.

— Що це він там так язиком меле? — голосно зауважив Костек.

Йому не встигли відповісти, бо Макс уже біг до них, гукаючи: — Бігосе! В канцелярію!!!

Біля канцелярії стояла історичка з грізно нахмуреним обличчям. Вона завела Марціна до порожньої учительської. І тут почалося:

— Де ти взяв квіти для директора?

— А що таке? — здивовано спитав Марцін.

— «Що таке» — це не відповідь, — суворо зауважила вчителька. — Відповідай на моє питання і, будь ласка, кажи правду!

— Правду? Про ці лілії? — Марцінові й досі здавалося, що він не розчув або чогось не зрозумів.

— Не прикидайся дурником! — розсердилася пані Скочельова. — Директор нічого не знає. Я не хочу затьмарювати йому свято. Це тобі, мабуть, ясно! І якщо ти щиро признаєшся, то, може...

— Директор не знає? — повторив отетерілий Марцін, тепер уже певний, що це сон: зараз він прокинеться і побачить, що вже дуже пізно.

— Але я знаю! — провадила далі історичка. — Правди, як шила в мішку, не сховаш! Сталося так, що поздоровити директора прийшла моя знайома, вчителька музичної школи. Побачивши квіти, які ти дістав, вона аж зацікавилася. Буквально зацікавилася! Сьогодні вранці хтось перед їхньою школою спустошив цілу клумбу. Квіти зникли без сліду. Такі самі тигрові лілії.

Тепер Марцін зрозумів, у чім річ. На мить йому потемніло в очах, він навіть сперся на бильце стільця, що стояв поряд.

— Я не хотіла в це вірити, Бігошевський! Повторюю: не хотіла вірити! «Хтось із нашої школи? Не може цього бути!» — казала і собі, і своїй знайомій. Але... коли розібралася в цій справі, коли довідалася від твого брата, який ще нічого не знає, що не тільки в Зельонці, а й взагалі у вас немає ніякої бабусі, то мені, Бігошевський, все стало ясно. Цілком! Скажи мені тільки...

На столику задзвонив телефон. Учителька зняла трубку.

— Алло! Так... так, це я... Що ви кажете! Зловили? На площі Трьох Хрестів? Неймовірна річ! Знайомий сторожа? Неймовірна річ! Так!.. Тому я з самого початку була певна, що це не... Ні, що ви!.. Звичайно!.. До побачення...

Історичка поклала трубку і якось поникла на стільці, знітилася. Марцін на неї не дивився, а побачив це краєм ока.

В учительській залягло довге ніякове мовчання.

— Ну що ж... Бігошевський... вибач мені... Тебе підозрювано даремно...— Було видно, як важко це вчительці вимовити.— Злодія, що вкрав квіти, зловили на площі, коли він їх продавав. Його спіймали школярі. Вони самі виростили ці квіти, і їм було жаль їх. Цього чоловіка учні знали, він приходив до сторожа... Пробач мені і... і можеш іти.

Поки вернувся в клас, Марцін охолов і заспокоївся.

Всі сиділи за партами, чекаючи на вчительку. Зараз мав бути урок історії.

Дивлячись на Марціна широко розплющеними очима, однокласники ждали, що він скаже. І він пояснив просто:

— Мене питали про лілії, де я їх узяв. Тому що такі самі хтось украв сьогодні вранці з клумби перед музичною школою. Але злодія вже спіймано. Він збував квіти на площі Трьох Хрестів.

— Ой, як добре, що його спіймали! — скрикнула Ірена.— Що було б, якби...

— Нічого б не було,— сказав Костек.— Правда, як олива, завжди наверх спливе. Вчора, коли ми виходили з квітами з електрички, нас бачила вчителька біології, ми навіть дали їй кілька лілій. І привагідно вислухали наочну лекцію про маточки й тичинки.

Історичка прийшла на урок понура, пригнічена. Сказала, що в неї дуже болить голова, що це, напевно, мігрень, і попросила всіх сидіти спокійно.

— Дістаньте зошити з історії і дайте ясну й стислу, тобто коротку відповідь на питання: «На яку історичну особу я хотів би бути схожим».

Марцін, як звичайно, довго не розмірковував.

«Я хотів би бути схожим на якого-небудь славетного архітектора. Наприклад, на Корацці, який збудував Великий театр у Варшаві. Я б теж спорудив яку-небудь гарну будівлю, що прикрасила б нашу Варшаву.

Але, крім того, я хотів би звести великий і зручний будинок для людей, на цілих п'ятнадцять поверхів. З балконами на вулицю, і біля нашої школи.

А коли цей будинок уже був би готовий, я б став на балконі останнього поверху, почекав би, поки зі школи вийде Максьо Патарек, і з п'ятнадцятого поверху плюнув би йому на голову».

Останній тиждень тягся нестерпно довго. Від понеділка до п'ятниці, на яку припадало закінчення навчального року, здавалося, ще так далеко!

Все вже було відомо: кожен провадив таємні переговори з Пуцею і доти просив і благав, аби тільки йому, запевняючи, що він нікому ані словечка, що більш не може витримати, поки вихователька котрий уже раз заглядала у вписувані в учительській таблиці їй приносила жадану звістку. Вона радо це робила: ніхто з її класу не залишився на другий рік, ніхто не мав переекзаменовки. Інші класні вихователі дивилися на неї з заздрістю і навіть відверто в цьому признавалися. Тож пані Пуцек спокійно готувалася до останніх батьківських зборів, хоч вони проводилися з деяким запізненням, бо кілька разів відкладалися, між іншим, і через її власні іспити.

Збори мали відбутись у вівторок в другій половині дня. Коли Марцін приніс додому цю звістку, мама не виказала ніякої радості.

— Як я встигну все зробити до від'їзду? — стурбовано вигукнула вона. — Вас троє, собі теж треба щось приготувати. Ми ж два місяці не будемо вдома! А хто подбає про батька? Та ще й ці збори! Чисте божевілля!

— Але, мамо, вчителька сказала, що присутність одного з батьків обов'язкова. Розумієш: обов'язкова. Може, ти почувеш там щось цікаве?..

І справді!

На збори прийшло багато батьків. Кожний чекав заповітного слова «переводиться», кожного цікавила думка вчителів про його дитину.

Складалося враження, що збори будуть короткі. Коли пані Пуцек сповістила про найголовніше, з багатьох грудей вихопилося зітхання полегкості, з облич зник вираз тривожного чекання. Батькі пожвавішали й розговорилися.

— Мені аж не віриться, — сказав високий широкоплечий чоловік, батько Басинського, — що мій Віцек так гладко... до навчання він не дуже оочий, ніде правди діти... Але я попередив: коли що не так, я йому вчищу таке сальто-мортале... потрійне і з піруетом!.. Ну, на щастя, не треба. Тільки, мабуть, не може без балачок?

— Так, — ствердила вихователька, заглядаючи в зауваження педагогічної ради, — але вже менше, начебто далеко менше, ніж торік.

— Може, вони з часом і про бійки забудуть, — озвалася мати

Маколайтишевича.— Мій Томек вічно приходить з гулями! А одяг, санта мадонна, на ньому аж горить...

— У сьомому класі вони напевно зміняться,— втішала вчителька,— стануть дорослішими, серйознішими...

Після цього попросила слова Бігошевська і від імені батьків подякувала пані Пуцек, а також попросила передати подяку всім учителям за їхню працю.

— Ми, теперішні батьки,— сказала вона,— часто буваємо поставлені в такі умови, що не можемо приділяти дітям багато часу. Тим більша наша вдячність класним вихователям. Як вони нам допомагають!

Тут раптом попросила слова практикантка панна Зося, яка ще вранці заявила, що теж хоче бути на зустрічі з батьками.

Пані Пуцек завжди підтримувала її, і гадки не маючи, що з того може вийти. І ось зараз панна Зося, переборюючи несміливість, бо це був її перший виступ перед батьками, промовила:

— Я хотіла б сказати дещо в зв'язку з тим, що ви тут говорили,— обернулась вона до Бігошевської.— Я розумію, що у вас, батьків, для дітей залишається небагато часу, і школа робить усе, щоб вам допомогти... Але я хочу підкреслити, що... батьки, хоч би які вони були зайняті, не повинні бути до дітей такими... суворими...

— Що значить — суворими? — спитав Басинський.

— Це значить... ну... просто жорстокими!

— Жорстокими? — стурбовано перепитала пані Пшегонь.— За наших часів навряд чи є жорстокі батьки.

— Ваше звинувачення ґрунтується на фактах чи лише на припущеннях? — спитала Бігошевська, дивлячись на панну Зося, яка багатьом присутнім тут жінкам могла б бути дочкою.

— На фактах,— відповіла панна Зося.— Правда, мене просили зберегти це в таємниці, але я можу сказати хоча б у загальних рисах, що такі кари, як виганяти дитину на сходи, або прив'язувати до батареї, або замикати в темній, душній комірчині... Або... позбавляти цукру, прив'язувати до ніг гарматний снаряд, щоб дитина не могла зрушити з місця! Ні, повірте, це мені не дає спати!.. Як можна на покару змушувати дитину чистити іржаві ланцюги!..— одним духом і мало не зі сльозами на очах перелічила панна Зося.

— Неймовірно! Дитину — на сходи? Та ще й, може, в мороз? — Мати Еви Ягоди була приголомшена.

— Такому батькові, що дитину до батареї, я б...— гарчався Басинський,— таке сальто-мортале!..

— Позбавляти дитину цукру — та це ж якісь потвори, а не

батьки! Молодий організм потребує цукру! — обурювався Соберайський.

— У темній комірчині? Санта мадонна! Я б сама вмерла зі страху! Це може травмувати на все життя!

— Гарматний снаряд — до ніг! Чисте божевілля! Такими батьками повинен зайнятися наш батьківський комітет, — заявила Бігошевська.

— А тими, що до батареї, — ні? Це щось неймовірне! — Костевій матері забракло слів.

Обличчя в панни Зосі дедалі більш пашіло, а в очах з'явився войовничий блиск.

— Прошу уваги, — тремтячим голосом мовила вона. — Діти ніколи не навчаться говорити правду, якщо їхні батьки... якщо їхнім батькам не вистачає сміливості відверто її визнати!..

— О-о-о!..

— Як?..

— Що ви цим?..

— Даруйте!

— Заждіть! Заждіть! Це якесь непорозуміння! — класна вихователька вхопила панну Зося за руку. — Цього не може бути!

— Непорозуміння? — панна Зося вже не стримувала свого обурення. — Ви питаєте мене про ланцюги? А я хочу вас запитати, чому ви так жорстоко караете сина? — зверталася вона по черзі до батьків і матерів. — Це ви не даєте дитині цукру! Це ви виганяєте хлопця на сходи!

— Я?! Санта мадонна!..

— А ви дочку в темну...

— Хвилинку! — пані Пуцек знову схопила студентку за руку. — Звідки ви знаєте? Хто це вам наговорив? Ви повинні нам сказати!

Панна Зося хвилиночку мовчала, і було помітно, що вона бореться з собою. Та звернені на неї гнівні погляди схвилюваних батьків і матерів змусили її поступитись.

— Може, буде навіть краще, якщо я скажу, хоч мене просили... Так. Це треба сказати... Так от, про кари розповіли мені самі діти. О, теперішні діти розумніші, ніж здається. Так. Я цього не виссала з пальця. Це було тижнів зо два тому... Я заступала вчителя математики, ми мали розв'язувати задачі... Отоді... я й почула все це... Ви собі не уявляєте, яка я була приголомшена... Ще й досі...

Мову панни Зосі раптом урвав здушений сміх. Бігошевська притискала хусточку до рота, силкуючись стриматися, але не могла. Цей сміх був заразливий: раз, другий пирснув Басинський, потім Ягода; зрозумівши, в чім річ, батьки одно по одному

приєднувались до них, і по класу розкочувалися все нові хвилі реготу.

Двері прочинились, і в щілину зазирнула Скочельова, а потім її висока постать всунулася до класу.

Історичка привітно кивнула батькам і підійшла до столу, за яким сиділи класна вихователька та молода практикантка.

Пані Пуцек сміялася до сліз, хоч зовсім цього не хотіла. Втирала очі, тамувала подих і знов заходилася сміхом. Лише панна Зося, здивована такою несподіваною реакцією батьків, стояла мов укопана. Та раптом кинулась до виходу й вибігла в коридор, не зачинивши за собою дверей.

Місце практикантки зайняла Скочельова. Її цікавила причина веселоців, але пані Пуцек досі не могла здобутись на слово. Смійно було навіть дивитись на дорослих людей, що насилу втиснулися за учнівські парти і веселилися, як діти, й історичка, нарешті, теж усміхнулася.

— Хитрі ці теперішні діти, ой і хитрі ж! — гучно висякавшись, сказав Басинський. — Я своєму Віцеку за цей ланцюг сьогодні так вичитаю, що...

— А ця бідолашка, — пані Пшегонь кивнула на відчинені двері, — молоденька, недосвідчена... так близько взяла все до серця!..

— Ці шибеники ще не раз обкрутять її круг пальця, — хитав головою Соберайський.

— А вигадки в них, треба визнати, — докинув Басинський, — цілком сучасні: на замок до батареї! Справді, це краще, ніж до ніжки стола.

— Вигадки! Я саме хотіла про вигадки! — вигукнула пані Маколайтишевич. — Хто в шостому класі здатний на такі вигадки? Мій Томашек сам не сказав би, що батьки на покару виганяють його на сходи! Санта мадонна! Ніколи! Це його хтось намовив. Але хто?

— Я... я теж хотіла сказати, що в цьому класі є один хлопець... дуже неспокійний, — мовила пані Пшегонь. — І я бачу, що він погано впливає на мого сина, я навіть хотіла просити класну виховательку, щоб Костек не сидів з ним на одній парті.

Пані Пуцек знала, про кого говорить Костекова мати, і, не дивлячись на Бігошевську, відповіла:

— Ні, ні, він хлопець не поганий, тільки трохи... імпульсивний, діє зопалу. Стрільте йому якась думка, і відразу...

— Ото-то! — урвала пані Маколайтишевич. — Не маю сумніву, це той самий, котрий вигадав якусь «Спілку захисту від батьків!» Санта мадонна! Що за вигадка! Моя дитина прийшла тоді додому вся в синцях!..

Скочельова високо звела густі чорні брови — вони аж схова-

лися під чубком — і повернула обличчя до колеги, ніби питаючи, що вона про це думає. Пані Пуцек, звичайно, знала про спілку, але вважала, що зараз заводити про неї розмову ні до чого. Та було вже запізно. Посипалися запитання:

— Що то за спілка?

— Захисту від батьків? Кого?

— Чому побили вашого сина?

Тільки-но пані Маколайтишевич докладно пояснила, що то була за спілка, обізвався пан Патерек, який досі мовчав:

— А про цирк ви чули? Може, це той самий «вигадник»? Найгірший в усьому класі. Він мав намет і...

— Це той самий! Коли з наметом, значить, той самий! — вигукнула пані Пшегонь. — Цей хлопець виграв намет, я бачила, бо він приніс його до мого сина, коли мене не було вдома. Вони нап'яли намет у кімнаті, поприв'язувавши до чого тільки могли. А потім звалили його, стільки речей поламали, порозбивали, просто жах! Я його тоді вигнала! Як прийде, щоразу самі неприємності. І взагалі, звідки в нього цей намет? Кажуть, виграв, але чи це правда?

Бігошевська мінилась на обличчі. Прізвиська її сина досі не було названо, і вона була вдячна за це виховательці, але тепер уже не втерпіла.

— У дітей, а надто в хлопців, часом бувають різні нерозумні вигадки. Добре, якщо батьки про це знають. Добре також, якщо стежать, з ким вони товаришують і хто на них впливає. Приєднуюсь до вашого прохання, — ці слова були звернені до пані Пшегонь, — розсадити цих двох хлопців. Навіть на ті кілька днів, що залишилися до кінця навчального року! Я теж хочу захистити свою дитину від... небажаного впливу. А намет виграв не мій син, а ваш!..

Атмосфера в класі стала напруженою. Батько Патерека на останній парті підніс руку, певне, маючи намір ознайомити батьків з цирковою аферою.

Пані Пуцек не бажала цього допускати. Вона глянула на годинник і сказала:

— Вже пізно, на цьому ми закінчимо нашу сьогоднішню зустріч. Дякую вам і прошу одного: не думайте погано про своїх дітей! Вони на це не заслуговують. А що в них часом вітер у голові? Це вони переростуть, як колись переросли й ми. Поза всяким сумнівом.

Батьки насилу вибиралися з-за тісних парт і виходили з класу.

Відповівши на питання останнього з батьків, пані Пуцек швидко попрямувала до учительської і побачила, що з канцелярії виїшов пан Патерек.

В учительській біля відчиненого вікна, за яким палала вечірня заграва, стояла Скочельова. Почувши кроки колеги, вона обернулась і мовила:

— Чудернацькі задуми бувають у нашого Бігошевського, правда?

18

Того ж вечора Марцін з Костеком, ні про що й гадки не маючи, верталися з «дикого» спортмайданчика, де ганяли м'яча й набили супротивникам чотири — нуль. Потомлені, сіли в парку відпочити і лише тоді Марцін помітив, що на правій сандалегі увесь передок якось чудно відстав од підшви.

— Дивись,— він підняв ногу,— здавалося, такі міцні, а вже розвалились.

— Нормально. Зразу віддай полагодити,— порадив Костек,— бо до табору треба їхати в цілих. Де ти там шукатимеш шевця?

— Ліжка займемо поряд,— нагадав Марцін.— І найкраще в кутку, під останнім вікном. З кутка видно, що робиться в усій палаті.

— У спальні ще сяк-так,— сказав Костек,— а в їдальні добре місце дуже багато важить. Воно повинно бути поблизу віконця з кухні чи казана, словом, там, де видають їжу. Тоді й тарілку швидше донесеш, і добавки попросити легше.

— Намет візьмеш?

— Ні. Нехай лежить у тебе в підвалі. Хіба я не знаю хлопців? Кожен схоче взяти, спробувати, чи зручно в ньому сидіти, лежати, а складати й носити його доведеться мені.

— Це правда. Я покладу в рюкзак доміно і яку-небудь цікаву книжку. Ти теж візьми. Тільки дивись, щоб грубеньку!

Розсталися недалеко від Костекового дому.

Пані Пшегонь, вертаючись із зборів, побачила їх ще здаля. Вона пройшла повз Марціна, який її навіть не помітив, і вже на сходах, біля самих дверей, наздогнала сина.

— З ким ти вештаєшся? — одразу напалася вона на Костека.— Це ж найгірший хлопець у класі! Всі так кажуть, всі! Я тепер все знаю! О, гарні новини я почувала! Всі скандали в школі — через нього!

— Е-е... — Костек у це не вірив.

— Не «е-е», а щоб з завтрашнього дня,— чуєш? — вже з завтрашнього дня ти сидів з кимось іншим!

— Чому?

— Я ж сказала: це найгірший хлопець у класі! Може, скажеш ні?

— Нормальний. Як усі.

— Нормальний! Я до нього добре придивилась, коли він приносив намет! Учинив погром у квартирі — і ні слова, наче нічого й не було! Навіть пробачення не попросив! А ота неприємність з Малиновською? Якби його тут не було, ти б добре дивився, щб знімаєш з горища! І брехун! Сказав своїй матері, що це не його намет, а твій! Чи ти ба! І що ти йому давш гроші! Неймовірні речі! Звідки в тебе можуть бути гроші? Його мати мені теж не сподобалася. Має такого синочка і ще підносить голос! Я б крізь землю провалилась! Кажуть, він у цьому наметі влаштував якийсь цирк. Один батько хотів мені розповісти докладно, але вчителька покликала його в канцелярію. І ще говорили про якусь спілку жертв! А призвідник усього — він! Не смій з ним водитись! Ти повинен стати людиною! Чому ти не товаришуєш з отим... чекай... якесь дивне ім'я... ваша вихователька так його хвалила, хоч, як виявилось, ні батько, ні мати не прийшли. Знаєш, хто це?

— Немек?

— Так, він і є. Круглий відмінник... Але... ану, стань переді мною рівно! Коли я тебе прив'язувала до батареї, га?

Костек не на жарт злякався.

— Про це теж говорили на зборах?

— Не теж, а головно про це, чуєш? Мені аж волосся дибом стало! Таке страхіття! А цей твій дружок чистить ланцюги чи цукру йому не дають, не пам'ятаю вже, що саме, але він вигадав якісь тортури, — при слові «тортури» мама згадала, що сидить у незручних туфлях на «шпильках», і скинула їх з ніг, а Костек швидко подав їй капці. — І всі враз збагнули, хто це вигадав! Той самий!

— Це Пуця сказала? — Костека явно збентежили мамині слова.

— Яка Пуця? Ніяка не Пуця, а одна молода вчителька. Відолашка, повірила у все і так близько взяла це до серця!..

— Е-е, то не вчителька. Вона ще тільки вчиться на вчительку.

— Совісті треба не мати, щб таке...

— До чого тут совість, мамо...

Після чаю, коли Костек мив у кухні посуд — тепер щодня була його черга, бо Аліція поїхала у відпустку, — мама прийшла в кухню, важко опустилася на стілець і з неприхованою тривогою спитала:

— Костеку! Скажи мені щиро правду. Чуєш? Чистісіньку правду: що це за історія з грішми?

— Якими грішми? — наїжився Костек.

— Тими, що ти нібито дав отому... Бігошевському.

— Нормально. Я йому позичив.

— Позичив? Неймовірна річ! Де ти взяв гроші? Кажі зараз же!

— Ой, нащо ти все так береш до серця, мамо? Що я, дитина? Не держав у руках грошей? Коли ми з Марціном згодилися викачати білизну за Аліцію, вона дала нам двадцять злотих на кіно. А ми в кіно не пішли, от я й позичив йому свою частину.

— Двадцять злотих на кіно! Аж двадцять злотих! — жажнулася мама.— Ніби така розважна дівчина, а розкидає гроші без причини!

— Причина була: вона вирядилася в новий костюм і кудись побігла, мало ніг не поламала,— сказав Костек, радий, що перевів розмову на інше.

— Та-ак... І тепер у відпустку теж так несподівано...— замислилася мама.— Вона ж думала їхати восени, а тут раптом трах-бах! Здається мені, що...

Мама не договорила, а Костек не допитувавсь. Він мав свої турботи.

Занять — лише два дні. В суботу школярі виїздять до табору. Хто тепер буде пересідати! Та й навіщо? Що це мамі прийшло в голову?

В середу з самого ранку було жарко. Директор розпорядився не держати учнів у школі, а з вихователями молодших класів відпустити в Лазенки.

І дуже добре, бо в учительській розпалилася дискусія, ще гарячіша, ніж цей червневий день.

— Я в табір не поїду, і ніхто мене не примусить! — уперто повторювала Скочельова.

— Але ж, колего,— ледве стримуючись, котрий уже раз додив їй учитель географії,— кілька місяців тому ви самі зголосилися...

— Мені про це нагадувати не треба,— відповіла історичка,— я не забула. А тепер кажу: ні. Нехай хтось інший візьме на себе керівництво табором!..

— Ви жартуєте! — вигукнула математичка.— Відмовлятися в останню хвилину, коли всі вже давно спланували свою відпустку і мають у кишені квитки?! Адже позавтра всі ми виїжджаємо, а я навіть завтра ввечері.

— Я теж людина! І теж маю право на відпочинок! А до того тепер я прозріла!

Вже кілька хвилин в учительській був директор. Він мовчки сидів за столом і лише тепер озвався:

— Ви не хочете їхати — гаразд. Ніхто вас не силуватиме.

Знайдемо якийсь інший вихід. Але ж ви не відмовитесь пояснити нам, що сталося? Ще вчора ви були сповнені енергії і говорили зі мною про різні свої задуми, які варто було б здійснити в таборі, а сьогодні...

— Річ саме в цих задумах, пане директор. Я зрозуміла, що в таборі мені загрожує така кількість задумів, яка перевищувати-ме мої сили. Правда, я відмовляюся пізно, але тільки вчора, на батьківських зборах шостого «А», мені стало ясно, що учень цього класу Бігошевський — це якийсь вулкан. І його задуми, і мої — це вже занадто!

— Отже, коротко кажучи, — перепинив директор, — або Бігошевський, або ви?

— Віддаю належне вашій проникливості, пане директор, — Скочельова силкувалася всміхнутись, — і відповідаю: так. Хоча переконана, що в Бігошевського тут знайдуться захисники.

— А ви не помиляєтесь?

— Ні, пане директор. Я не раз могла переконатися в цьому на наших педрадах. Хіба учень, що дозволив собі стільки вибриків, не заслужив зниженої оцінки з поведінки? Заслужив. На жаль, більшість була проти. Тоді я промовчала. Але довідавшись учора ще про дві затії того ж таки Бігошевського, я побачила, що мене жде в таборі. Широ дякую.

— Щось серйозне? — стривожився директор.

— Безглузда вигадка, — неохоче пояснила пані Пуцек, — учні наговорили панні Зосі, як з них «знущаються» батьки. Все це тільки для того, щоб зірвати урок. А Зося, через свою наївність, повірила. Може, заводій і Бігошевський, але в цьому немає нічого оригінального. Я про таке вже десь чула.

— Нічого оригінального! — підхопила Скочельова. — Звичайно! От ви й візьміть на себе керівництво табором. Бігошевський напевно зрадіє. Мені здається, він вам особливо симпатизує.

— На мою скромну думку, симпатія дітей допомагає в нашій праці, — відказала пані Пуцек. — Що ж до табору, то я залюбки взяла б цю справу на себе, якби не їхала на дуже важливі для мене курси. І на наступний рік, пане директор, зголошуюся вже тепер, хоч не маю такого педагогічного досвіду, як моя колега.

— Отже, — вертається до справи директор, — якщо без Бігошевського, то...

— То я поїду, пане директор, — відповідає Скочельова вже зовсім іншим тоном, розуміючи, що свого домоглася.

— Отже, вирішено: Бігошевський до табору не поїде. Спокійним його не назвеш, це правда, але... хто знає, ким стануть у майбутньому такі неспокійні. Може, колись ми про нього ще почувемо...

— Аби тільки хороше! — зауважила історичка.

— Але мені жаль його, — вів далі директор, — а точніше, батьків, бо ми це вирішили в останню хвилину. Куди вони його прилаштують? Ну, в крайньому разі, на серпень віддамо його до харцерів. Вони з ним справляться! А тепер треба негайно повідомити матір. Може, пані Пуцек скаже секретарці...

— Пане директор, я сама піду до Бігошевських. Пошта — це ще один згайний день, а так, може, ще щось...

— Я дуже радий. Ви зможете пояснити матері.

— Ну, все гаразд, — задоволено потирав руки географ. — А я вже думав, що стану жертвою і не поїду до Італії.

— До сонячної Італії! — просяяла математичка. — І я там була!

— На жаль, тільки до тієї, що під Варшавою... — скромно відповів пан Томашевський. — Але там теж гріє сонечко.

В Марціна було інакше. Мама вернулась мовчазна й одразу заходилася укладати білизну та одяг, які треба було взяти з собою. Марцін бачив, як вона в кухні проковтнула таблетку від болю голови. Але ж це, мабуть, не зв'язане із зборами? У школі в нього все склалося так добре, що він аж сам здивувався. Його переведено до сьомого без переекзаменовок, і в таблиці переважали четвірки. Трійок було три, з них одна — з історії. Несправедливість страшенна, але Скочельова за останню класну роботу, тоді як ото в неї боліла голова, вліпила йому пару — «за несерйозне ставлення до теми».

Він повинен був написати інакше. Чому?

Мама раптом сказала, що не встигне всього зробити, доведеться збігати до пані Шелесціни й попросити її прийти на ці два дні. В четвер увечері, хоч би там що, мама мусить виїхати в Буковину¹, де відпочиватимуть працівники її міністерства. Місцевком обрав маму відповідальною за підготовку будинку відпочинку, і їй треба бути там раніше. Добре хоч, що Піотрусь їде з нею! Там таке чудове повітря!

Марцін насилу знайшов будинок на вулиці Людній, де мешкала пані Шелесціна.

Відчинила йому дуже вродлива дівчина й завела до великої світлої кімнати, де на всіх стільцях, на столі, на тахті лежали суknі, кофточки й блузки.

Дочка пані Шелесціни — як здогадався Марцін, — вислухала прохання і сказала:

¹ Село в передгір'ї Татр, популярне місце відпочинку.

— Добре. Мама може прийти завтра вранці, мене вже не буде, я сьогодні від'їжджаю.

Марцін неграбно вклонився і лише на сходах згадав, що не пригладив чуприни.

Вже після вечірнього чаю, коли Вацек різав на столі грубий темний папір, збираючись робити альбом для фотографій, а Марцін з розпашілим лицем переживав пригоди героїв книжки «Довгий дощовий тиждень»¹, мама, відірвавши погляд від старої Вацекової піжами, до якої пришивала повідривані гудзики, — звичайно, для Марціна — сказала своєму середульшому:

— Може, мені й тебе взяти з собою в Буковину? Це було б навіть добре: ти б наглядав за Піотрусем... Тільки чи згодяться на це в мене на роботі? Одну дитину я вже беру...

В першу мить Марцін зацікавився од несподіванки. Гарні були б канікули: няньчитися з Піотрусем! Е, ні!

— Що ти, мамо! — нарешті прийшов він до мови. — Наш табір у такому чудовому місці! І річки нема, тільки струмок по коліно. З якої речі ламати все зараз, в останню хвилину?

— З такої речі, що я хочу, аби ти був якнайдалі від отого твого товариша. Він, напевне, теж їде до табору?

— Костек? Це ти так про Костека? А я знаю, їде він чи не їде? — Марцін вирішив не говорити правди.

— Можна довідатися в канцелярії, — зауважив Вацек.

— Та чого ти хочеш од Костека, мамо? Такий славний хлопець! Вчиться краще за мене і взагалі...

— Взагалі я не хочу бачити вас разом, і край! Я вже сказала твоїй виховательці, щоб вона вас розсадила.

— Мене? З Костеком? — зойкнув Марцін. — Мамо!..

— Ти тільки не стогни! Я знаю, що роблю. І щиро скажу: не думала я, що в тебе нема ні краплини самолюбства. Як це так: його мати тебе виганяє, вважає, що ти найгірший у класі й погано впливаєш на її сина, а ти знову туди пхаєшся?

— Куди я пхаюсь? Нікуди я не пхаюсь. Ми ходимо разом, і все. Один раз вона мене випровадила, це правда, але по заслугі, тоді ми ненароком наробили шкоди. Нам з Костеком добре удвох...

— Годі вже — удвох! — перепинила мати. — І зятя, що тобі кажуть: я вчора наслухалась донесочуху! Якись спілки, цирки, кпини з учителів, брехня! Звідки тобі лізуть у голову такі вигадки? Вдома, коли ти без нього, серед нас, я ніколи нічого такого не помічала. Значить, це чийсь поганий вплив, і треба покласти

¹ Повість для дітей С. Брошкевича.

цьому край! Запам'ятай: або ти будеш мене слухатись, або й справді... доведеться тебе по обіді прив'язувати до батареї!..

Мама знає!!! Звідки?

Він не посмів ні запитати, ні навіть щось відповісти. Може, це просто збіг обставин? Обережно глянув на матір. Вона перейняла його погляд.

— Навіть не червонієш з сорому! Як ви могли наговорити вчительці таких дурниць?

— Це не вчителька,— заперечив Марцін.— Справжня вчителька не повірила б. І не базікала б,— додав зневажливо,— ми ж попередили: це таємниця.

Мама щось говорила про вчорашні збори, але Марцін не слухав, він весь час думав про те, що скаже Костєкові, що придумати, аби зустрічатися поза школою, бо в школі, коли навіть Пуця їх розсадить,— але, може, не розсадить... на ці два дні...— все одно ніхто не заборонить їм бути разом на перервах. Такого закону нема і бути не може. І Марцін раптом усвідомлює, що Костек йому дуже близький, що ні з ким вони так добре не розуміють один одного, що... словом — тільки з Костєком!

19

Другого дня учнів повели на екскурсію в Лазенки, і ніхто не став пересаджувати друзів, але Костек, очевидно, про щось здогадувався, в його поведінці відчувався такий самий неспокій, який обійняв Марціна.

Коли школярі, ставши парами, довгою шеренгою попрямували до Лазенок, між хлопцями відбулася така розмова:

— Костєку!.. Біда!..

— Біда! Марціне!..

— Моя мама...

— І моя...

— Заборонила мені...

— Еге, моя теж!

— Але ми не здамося!

— Не здамося!

Ці уривчасті слова для друзів були сповнені глибокого змісту. Про це свідчило зітхання полегкості, що одночасно вихопилося в обох. Усе з'ясовано, тепер відомо, чого держатись.

У Лазенках школярі бігали, ганялись один за одним, оглядали пам'ятник Шопену, милувалися лебедями й годували білок. Кожен робив, що хотів. Учителі спокійно гомоніли собі на лаві в холодку. І вони раділи близьким канікулам.

Костек з Марціном посідали на сходах, що вели до води. Розгорнули сніданки й ділилися ними з парою лебедів та звиклими до людей рибами, що підпливали до самих ніг.

Обговорювався план дій.

— Завтра нас не розсадять,— міркував Марцін.— На один день такий театр? Пуця цього не зробить...

— А у вересні,— підхопив Костек,— по-перше, побачимо, а по-друге, забудуть.

— А на канікулах — тримаймося разом. Я починаю гартувати характер.

— Чий?

— Свій, звичайно. Та якщо хочеш, можу й тобі допомогти. Гаразд?

— Я подумаю,— обережно відповів Костек.— Може, мені це буде надто важко?

— Пхе! Люди й не таке робили. Ось, наприклад, космонавт — уявляєш, скільки йому довелося працювати над собою?

— Так він принаймні знав, що летить у ракеті, а ми...

— А чому ми не можемо полетіти? Хто нам не дає? — вже запалився Марцін.— Одного дня приносять «Жице Варшави», а там на всю першу сторінку — наші фотографії і підпис: «Герої-космонавти Костек... ні, Константи Пшегонь і Марцін Бігошевський висадилися на Місяці».

— На Місяці нічого не росте,— скривився Костек, але очі в нього заблищали від такої перспективи.

— Нічого! Ми візьмемо з собою фахівців, от хоч би й нашу вчительку біології, вони подивляться, яку компостову купу там закласти! Головне — полетіти! Костеку, ти б хотів?

— Хотів би...

— Ну так що, починаєш зі мною гартувати характер?

— Гаразд, але ми ще порадимося, що і як. Щоб зразу не сісти в калошу.

— Авжеж. Одним махом характеру не виробиш. Але треба з чогось почати і потім поступово.

— А з чого?

— З чого? Ну, наприклад, з витримки. Витримка — це ніби завзяття, так? Сказати собі: зроблю так і так, хоч би там що, хоч би хотілося чогось зовсім іншого,— і зробити.

— По-моєму, це сильна воля.

— Згода. Хай буде сильна воля. Хто має характер, ну, розумієш, той, про кого кажуть «людина з характером», повинен мати сильну волю, правда?

— Звичайно.

— Але для цього нам потрібен ланцюг.

- Будемо його чистити?
- Щодня, неухильно.
- А де ми візьмемо ланцюг?
- Басило дасть. Ходім до нього.

Басинський з Казіком Піонтковським стояли біля ставка і, боязко озираючись, чи не йде сторож, кидали у воду маленькі пластик камінці, вибираючи їх з-поміж ріпі на доріжці.

Басинський кидав краще. Його камінець довше сунув по воді, залишаючи на поверхні ставка легкий сріблястий слід, аж поки, нарешті, йшов на дно. Піонтковський був злий.

— Вам чого? — накинувся він на Костека й Марціна, що якийсь час спостерігали кидки. — Забирайтеся звідси!

— А це що, твоє подвір'я? — присадив його Марцін. — Басило, ми до тебе.

— Ну?

— Ти колись казав, що у тебе в підвалі є ланцюг. Можеш нам його віддати?

— А нащо він вам?

— Зараз не можемо сказати. Він нам потрібний.

— Басило, гляди, щоб тебе не обмахорили! — порадив Піонтковський.

— Ланцюг мій, — подумавши, сказав Басинський. — Я мав здати його у брукт, але... хочете — беріть.

— Що ти за нього візьмеш? — на всякий випадок спитав Костек, хоч знав, що коли Басинський зажадає плати, їм доведеться гід ланцюга відмовитись.

— Нічого. Що я, гендляр? Беріть хоч сьогодні. Вчора батько, довідавшись, як ми пожартували з практикантки, сказав, що подумає, чи не скористатися з цієї ідеї. Краще, щоб цього ланцюга в нашому підвалі не було.

По дорозі з Лазенок хлопці забрали ланцюг. Він був важкий. Костек, хоч і трохи побоювався, поміг Марцінові донести його майже до самих дверей.

Мама на останні два дні взяла на роботі звільнення, і Марцін розумів, що коли не поцастить сховати ланцюг, йому нагорить. Але, може, таки поцастить.

Двері відчинила пані Шелесціна. Марцін швидко приклав пальця до губів і вніс мішок з ланцюгом у передпокій. Старенька зрозуміла.

Але тут із ванної з мискою випраних сорочок вийшла мама.

— Що це за брудний мішок? Що в ньому?

— Це, мамусю, залізо... ланцюг.

— Де ти його взяв?

— Товариш дав.

— Хто? Може, знов Костек?

— Ні. Басинський.

— А з отим... ти не сидів?

— Ні.— Мама питала, чи не сидів він з Костеком на одній парті. Марцін міг би навіть дати клятву.

— Навіщо це залізо?

— Ну-у... ми хочемо в таборі... такі вправи...

Мама віддала білизну пані Шелесціні, яка відразу почала розвішувати її на протягнутих у кухні вірвочках, а сама нахилилась і заглянула в мішок.

— Фе! Сама іржа! І ти хочеш взяти це до табору? Нащо? В чому? Така вага! Ти що, збожеволів?

Вже і Піотрусь, і Вацек зазирали в мішок і теж не приховували свого здивування, побачивши брудний, іржавий ланцюг.

— Тільки у брухт! — вирік Вацек.

— Атож, у брухт,— підхопив Марцін.— Там, у таборі, ми напевно збиратимемо брухт, і тоді, розумієш, мамусю, я зможу зайняти перше місце, бо ланцюг справді дуже важкий.

— У тебе жар! — сказала мама і поклала долоню на лоба Марціну.— Ні. Покажи язик! — Марцін показав.— Теж нічого. Зараз же забирай цю гидоту геть з квартири!

Побачивши розпач у Марцінових очах, додала:

— Віднеси... в підвал.

І то добре. Шкода, що він одразу не сховав ланцюг у підвалі. Марцін насилу ніс мішок униз по сходах і думав, що перти його до табору справді буде важкувато. Але ланцюга три куски, можна взяти один.

Вже в самому низу, на першому поверсі, він зіткнувся з пані Пуцек. Марцін зрадів, хотів щось сказати про Лазенки, але його спинив вираз обличчя вчительки. Вона всміхнулася самими губами. Очі були серйозні.

— Мама вдома?

— Так... Ви до нас? — здивувався Марцін.— Я зараз вернуся, тільки в підвал...

Він швидко підняв мішок, але гнила тканина не витримала ваги, мішок тріснув на споді, з нього вивалилось іржаве залізо і боляче вдарило Марціна по ногах.

— Що це, ланцюг? — здивувалася Пуця.

— Це...— почав пошепки Марцін,— але я тільки вам... Ми з Костеком будемо чистити цей ланцюг. Ланку за ланкою. Щоб виробити в собі... ну... витримку.

— Розумію,— Пуця враз збагнула.— А тепер, Марціне, мушу сказати тобі, чому я до вас прийшла: ти до табору не поїдеш. Це рішення педагогічної ради. Але пам'ятай: людина витримана,

з характером, коли її сліткає невдача, зціплює зуби і... і береться чистити нову ланку...

Марцін машинально підібрав ланцюги й відніс у підвал. Йому не хотілось вертатися до квартири. Мама нервується, Вацек кричить: «Ганьба!», і перед пані Шелесціною соромно.

Вчителька вже на сходах оглянулася і, побачивши, що хлопець стоїть, мов закам'янілий, сказала:

— Не журися, це ж не трагедія!

Та як тут не журитися? Всі кудись їдуть: до моря, в гори, навіть за кордон, як Немець, а він?.. І взагалі, що з ним буде? Мама з Піотреком у Буковині повних два місяці, Вацек їде до табору теж на цілі канікули, батько цієї неділі ще заскочить, але потім увесь липень просидить у Люблінському воєводстві, бо в нього додаткова робота і йому незручно приїздити, а відпустку візьме лише в серпні. У квартиру навідуватиметься пані Шелесціна, щоб поливати квіти на балконі та на підвіконнях. То, може, і його залишать під наглядом Шелесціни? Або запишуть до міського табору? Що на це скаже Костек? А може, Костек теж?.. Мабуть, ні, Пуця сказала б, вона ж знає, що вони товаришують. «Не журися!» — зітхає Марцін. Ну, нічого. Треба йти й робити веселу міну, мовляв: «Ну то й що? Мені начхати! І дуля з маком!»

В коридорі чути чийсь кроки. Марцін завмирає. Двері в підвал причинені, ніхто його не помітить. Але кроки все ближчають, і раптом на порозі з'являється Вацек.

Його нітрохи не дивує, що Марцін сидить тут на ящику. Він роздивляється довкола і каже, ніби нічого не сталося:

— Мені потрібна велика картонна коробка. Колись я її тут бачив, — і сідає поруч Марціна на другому ящику. Обидва довгенько мовчать. Марцін здивований. Нарешті він питає:

— Пішла вже?

— Пішла, — киває Вацек і попереджає: — Марціне, слухай, не показуй вдома, що чхаєш на це, що тобі все як з гуски вода... Мама зажурилася, не треба її ще більш смутити. Навіщо?..

Марцін скося дивиться на брата: Вацек наче підмінили. Вперше він так розмовляє з ним. І звідки йому відомо...

— Пані Пуцек бачила, що мама засмутилася, і втішала її: тебе візьмуть на другу зміну, в серпні.

— Не хочу! Не треба мені!

— Зажди! Не гарячись! Хіба ти не розумієш, що вона турбувалася про маму? Я теж...

— А про мене? Що я?.. І за що? За що?! — вибухає Марцін.

— Подумай сам: табір великий, вихователів мало, один на

сорок чоловік. Як щось станеться — їм відповідати. І в цьому таборі буде один «вигадник» — так пояснила пані Пуцек. Я розумів її краще, ніж мама...

— Ти завжди розумніший за всіх!

— ...не тому,— спокійно вів далі Вацек,— просто я знаю про тебе більше за неї.

— Ти? Звідки?

— Від Макаки. Не бійсь, він не скаржився, хлопці тебе люблять, бо з тобою весело. «Голова на транзисторах», так? Але зрозумій: і в учителів склалася про тебе певна думка. Вигадник! Що не вигадка — то скандал!

Марцін аж підскочив на ящику, але Вацек притримав його.

— Почекай! Хто це тобі скаже, як не я? Один скандал, другий — і доволі. Але щоб отак, раз у раз? Учителям це не подобається. Батькам теж.

— Значить, я гірший за всіх! Хоч інші... сам Макака... Ех! Шкода говорити!

— Ти напевно не гірший за всіх. Не будь таким зарозумілим. Може, поки що дурніший за всіх... Так, так, справжнісінький віслюк! Бавилися всі, а розплачуєшся ти.

Вацек зітхнув. Марцін теж зітхнув. І так йому стало себе жаль, що до горла підступив клубок і на очі вмить набігли сльози. Хлопець швидко закліпав повіками — ще тільки цього бракує! Добре, що Вацек сидить збоку й не бачить.

— Намет Костеків? — показав Вацек на зелений пакунок.

— Так, Костек боявся, що сестра відніме.

— Ясно. Якби намета виграв ти,— Вацек засміявся,— я б напевно його в тебе позичив. Ну що, підем додому? Тільки не дурій, чуєш?

20

Пані Шелесціна прасувала в кухні. Мама складала у валізку те, що мали взяти в дорогу, а речі, які залишалися вдома, відносила до шафи. Видно було, що вона засмучена.

— І що мені тепер з тобою робити? — мовила вона, побачивши Марціна.— Всі вже десь... щось...

— Атож! — понуро ствердив Марцін.

— Мамо! — вигукнув Вацек.— А Зельоне Сьодло? Стефан же запрошував, коли був тут останній раз. Місцевість там чудова — соснові ліси...

— А знаєш,— мама спинилася з оберемком батькових сорочок,— це непогана думка! Туди приїде Геленка з хлопцями. Ну то буде ще один — різниця невелика... Але чи ти там знов не

встругнеш якихось штук? Марціне! Лихо мені з тобою! І в кого ти вдався з цими своїми витівками!

— Штуки... штуки... які ще штуки? — бурчав Марцін, а Вацек, щоб відвернути мамину увагу від цієї неприємної теми, сказав:

— Може, сьогодні по обіді я туди з'їжджу? Треба довідатись, чи нічого не змінилося, та й невідомо, як здоров'я дідуся.

— Добре, Вацеку. Це розумно. І візьми з собою Піотруса, хай дитина трохи подихає свіжим повітрям.

«Я, звичайно, можу задохнутись. Мені мама не запропонує», — з гіркотою подумав Марцін і раптом побачив новий, елегантний, оздоблений шкірою речовий мішок. Заздрість уколола його в самісіньке серце.

— А цей мішок, звичайно, Вацеків?

— Звичайно, Вацеків, — відповіла мама і проясніла. — А хіба він не сказав тобі, що одержав подарунок од батьків твого однокласника? Та ще й як йому дякували! Нічого тобі не казав? А гаманець ти бачив? Вацеку, покажи йому!

Вацек саяв. Він витяг з внутрішньої кишені куртки темно-коричневий гаманець і подав Марцінові. Скільки в ньому було відділів! Як приємно він пахнув шкірою!

— Оце подарунок! — захоплено сказав Марцін. — Що ж, їм легко, вони мають крамницю шкіряної галантереї.

— І з вересня йому знов забезпечені уроки. — Мама була така горда, така рада, що могла похвалитися перед пані Шелесціною і таким сином, і подарунками.

Марцін не міг на це дивитися, йому сьогодні весь час сльози підступали до горла. Він замкнувся у ванній.

По обіді Вацек із Піотрусем поїхали до Зеленого Сьодла, а Марцін мусив позбирати всі списані зошити, подерті книжки, що не трималися купи, позатикані по шафах та полицях старі журнали й газети і поскладати їх рівними стосами. Пані Шелесціна мала забрати макулатуру.

Як домовлялися сьогодні вранці з Костеком, він кілька разів виходив на балкон — той, що з вулиці. Тепер Костек уже не міг щосили гукати в подвір'я: «Бігосе!» Їхня дружба загнана в підпілля!

Костека все не було.

Марцін уже почав шукати приводу вискочити до міста, аж раптом у парадному в будинку навпроти побачив друга. Костек підіймав руку й описував нею кола, що за умовним кодом означало: «Мені треба негайно поговорити з тобою».

— Мамусю, макулатуру я вже поскладав,— підслесливо сказав Марцін.— Можна мені зараз піти в підвал і пошукати для Вацека картонну коробку?

— Картонну? Вони стоять на шафі в кухні.

— Ні, то маленькі, а Вацеку потрібна велика...

— Добре, можеш іти, тільки, будь ласка, не забруднився, прання вже не буде.

Костек насилу вирвався з дому. Весь час він був нащось потрібний матері, що мала їхати, теж у суботу, на відпочинок під Остроленку, де в бабусі є хатка і клаптик землі. Коли Костек вернеться з табору, мама вже буде вдома.

Марцін, слухаючи його, зрозумів, що в Костека вдома зараз такий самий шарварок, як у них — там теж лаштуються в дорогу. Але ж друг викликав його не для того, щоб про це розповісти, отож...

— А це бачив? — Костек раптом розгорнув «Експрес» на першій сторінці.— Читав?

— Ні,— відповів пригнічений Марцін.— Мені було не до читання...

— Послухай!

— Знов щось про скарби? — Марцін не виявляв зацікавлення.

— Про скарби в іншому місці. А це, може, ще важливіше. Але ходім десь сядемо, тут треба подумати.

Вони сіли на лаву в чужому дворі, і Костек знов розгорнув газету.

— Ось, дивися... «В геніїв звичайно буває тяжке дитинство...» Ну?

— В мене теж тяжке дитинство,— зітхнув Марцін, ще нічого не розуміючи.

— А в мене ні? — вигукнув Костек.— Значить...

— У мене, без сумніву, тяжче,— вправився Марцін.— З табору мене витурили...

— Та ти що? Ото чортівня! — Костек аж підскочив з несподіванки.— Звідки ти знаєш? Сьогодні ж...

— Сьогодні до нас додому приходила пані Пуцек. Повернула мамі гроші... словом, кінець!

— Але чому? Що сталося?

— А я знаю? Зрозуміти це неможливо. Ніби за мої вигадки. Ти ж знаєш, що тільки я не затівав цього року, все потім доводилося... того... поламати і взагалі поставити крапку. А тепер, коли в мене виник такий гарний задум — виробляти характер,

раптом — пшик! Інші хлопці напевно приєдналися б до нас, була б користь і школі, і суспільству... Але мене витурили...

— Сам я нізащо не буду гартувати характер! — рішуче заявив Костек. — Краще м'яча ганяти.

— От бачиш...

— Я так радів, що ми будемо разом! — Костек був мов у воду опущений. — Може б, ми зловили їжака? Мама майже погодилася, щоб я держав їжака, бо невідомо, чи не забуде Немец про черепаху. Марціне! Що ж це робиться?..

— Ти ж бачиш... І напевно я цілі канікули просиджу у Варшаві, як собака на цепу, бо хоч Пуця сказала, що на серпень — до харперів, я — нізащо! Не хочу! Хоч би мене навіть на колінах просили! Ні — і край! Ну, — він глибоко зітхнув, — годі вже про це. Так що там у газеті?

— Як, ти не розкумекав? У тебе таки справді тяжке дитинство, в мене теж нелегке, весь час якісь турботи, причінки, то, може, через те... в майбутнім...

— Генії! — зрозумів нарешті Марцін. — Ану, покажи! — Тепер він з інтересом прочитав до кінця. — Та-ак... наукою встановлено: «З 400 славетних людей лише 58 зростало в родині, де панувала злагода, а решта — в атмосфері, отруєній суперечками і сварками»... Ой, це ж точнісінько, як у нас! Скільки разів я був отруєний суперечками з мамою, з Вацеком, з батьком найменше, але теж траплялося. Ого-го!

— А я? І з Аліцією, і з мамою!

— Костеку! Я мушу вертатись, а то буду отруєний новою суперечкою з родиною. Але цю статтю сховай! Виріж і сховай! Я теж виріжу з нашого «Експреса», вона може придатись. Ще точно не знаю, для чого, але щось мені крутиться. Ну, бувай! До завтра!

Вацек вернувся з доброю звісткою. Марціна чекають у п'ятницю. Тітка Гелена приїздить до Зельоного Сьодла у п'ятницю вранці.

Дідусь радий, що не буде сам, бо Стефан у четвер їде до Вроцлава на практику.

Мама з Піотрусем виїхала у четвер увечері. Хоч була сила роботи та ще й несподівані прикроці, вона впоралася з усім чисто, не забувши жодної дрібниці. О, їхня мама молодчага! Навіть пані Шелесціна дивувалася, що все вдалося закінчити вчасно. Вона з задоволенням забрала, окрім плати, всякі старі, здавало-

ся б, негодящі речі, які підновить, перефарбує, а потім продасть на базарі й цим поповнить свій бюджет. І за квіти мама може не турбуватися. Вони будуть добре доглянуті.

У п'ятницю Марцін не схотів іти на урочисті збори з нагоди закінчення навчального року.

— Навіщо? — сказав він Вацекові. — Думаєш, приємно бути покидьком? Зайде мова про табір, і всі дізнаються, що... я... не їду. Пояснювати їм? Костек зажурився, а іншим яке до цього діло! Ні то ні!..

— Костек уже знає?

— Звісно, знає. І страшенно жалів. Ми хотіли разом... увесь табір взагалі був би на іншому рівні. Та нічого не вдієш. А мама зовсім не розуміється на людях. Костек найкращий з усього класу. Вигадки? Ні, на це Костек не вдатний. Здебільшого я або ми разом, але так: один до двох. То чому мені з ним не дружити? А сьогодні — не піду!

Вацек розумів його і не став наполягати. Табелю він сам йому принесе. Взагалі, брат став зовсім інший. Він явно жалів Марціна: канікули в такій дірі, та ще й доведеться працювати на городі — полоти, поливати, брр!

Вацек подарував Марцінові свій старий гаманець, потертий на краях, але ще міцний. Марцін зрадив. В одному відділі він сховав вирізку з «Експреса» про геніїв.

Зі школи Вацек повернувся разом з... Костеком.

Сам знайшов його й запросив. Ні, це був не той, зовсім не той Вацек!..

Переглянули табелі. Марціну було приємно, що брат бачив на власні очі: в Костека лише одна трійка, з фізкультури, та й то несправедливо, бо він кілька разів забував тренувальний костюм, а вчитель за це відразу ставив двійку.

Вацек теж показав свій табель, хлопці попросили. І Марцін знов аж зашарівся з гордошів, що Костек бачить: п'ятірки всі як одна! Костек аж присвиснув.

Треба було не гаючись збиратися до Зеленого Сьодла. Марціна там чекали сьогодні, Вацек мав його відвезти.

І тоді виявилось, що Костек теж збирається провжджати Марціна. Він мав чекати на станції електрички, але якщо так добре склалось...

— А твоя мама? — занепокоївся Марцін.

— Мамі я сказав, що до Зеленого Сьодла мене запросив Немец. Вона була дуже задоволена, бо вважає його за зразок і хоче, щоб я був такий, як він. А по-друге, вона пакується. Ми з нею від'їжджаємо завтра вранці майже одночасно, тільки вона зі Східного вокзалу. Ще встигне провести мене на Центральний. А сьо-

годні я вільний і навіть харчів набрав,— ляснув долонею по пузату речовому мішку, почепленому через плече.

— Костеку! — вигукнув, просяявши, Марцін.— Ти це чудово придумав!

— А що, тільки в тебе голова на транзисторах? У мене теж варить!.. І ще одно: якщо хочеш, візьми мій намет. Там же, мабуть, є де його поставити?

— Справді? Вацеку, чуєш? Костек позичає мені намет! І до дідуся провжджати! Сам бачиш, який він! Еге?

Вацек бачив і розумів брата. Він теж був радий, що вирушає до табору, тим більше, що їхав з другом.

Вацек провів хлопців на вокзал, і там попрощався з ними, бо тепер було кому допомогти Марцінові нести речі.

— Держись, Марціне! — сказав він.— І запам'ятай: коли в тебе зародиться якийсь задум, почекай двадцять чотири години і обдумай усе з самого початку. Чудовий спосіб, ти в цьому впевнився, я сам його випробував. Мамі щогижня шли листівки, і тільки з хорошими вістями: тобі, мовляв, добре, багато їси, бо все смачне, і допомагаєш. Мама це любить. Ну, бувай здоров!

— Славний у тебе брат,— сказав у поїзді Костек,— нема чого на нього нарікати. Я б сам хотів такого мати.

— Ще б пак! — озвався Марцін.

Батько заїхав додому ненадовго. Сьогодні по обіді з міністерства йде машина до Лукова. Це зручно, треба скористатися з нагоди, а вдома однаково вже нікого немає. Роз'їхались.

Порожньо. Тихо, аж дивно. Це тому, що канікули. Пора відпусток, людей у Варшаві поменшало. Та ще й неділя. Всі, хто міг, подалися за місто або хоч до Вісли. Погода чудова. Треба повідчиняти вікна, провітрити.

В шафі, на приготованих чистих сорочках, батько знаходить листа на своє ім'я. Впізнає почерк дружини.

«...до табору не взяли... трудний... Вихователька говорила стримано, але я багато чого почула на останніх батьківських зборах... руки опускаються... влаштувала його в дідуся в Зельоному Сьодлі... хоч би там він якихось коників... сама вже не знаю...»

Сонце за вікном світить і пече, як хвилину тому, але батькові здається, що воно примеркло.

«Трудний»... «не взяли»... З Вацеком ніколи таких неприємностей... Що за біс сидить у цьому Марціні? Хіба він не розуміє, як отруєв життя матері, батькові?.. Чи він такий безсердечний? Шибеник!..

У передпокої лунає несміливий дзвінок. Заглиблений у неве-

селі думки, батько не чує. Лише другий дзвінок виводить його з задуми.

За дверима стоїть пані Шелесціна.

— Добридень. Я вже думала, що ви не приїхали, і хотіла відчинити своїми ключами.

— Так, я знаю, дружина написала мені,— батько ще тримає в руці листа,— що ви наглядатимете за квартирою. Але сьогодні я сам полюю квіти.

— Я не тому. Я хотіла віддати одну річ, яку забрала разом з газетами,— каже пані Шелесціна і подає батькові зошит у блакитній обкладинці.— Це Марцінеків зошит. Його в макулатуру шкода...

— Будь ласка, проходите далі,— батько нічого не розуміє, але він давно вважає пані Шелесціну дивачкою. Що це їй забрело в голову? Троє хлопців-школярів, якщо збирати на пам'ять їхні зошити... Та ще й цього шибеника!..

— Ні, ні. Я знаю, ви з дороги, вам треба відпочити. Ось цей зошит. Подивіться там... у самому кінці. До побачення.

Батько зачиняє двері і здвигає плечима. Дивачка. А може, це Марцінова витівка?..

Він швидко підходить до столу, кладе на нього зошит, списаний до останньої сторінки, густо почерканий червоним олівцем. Так, у мовниці нелегке життя!

Ага, ось, «у самому кінці»:

«Якби я мав шапку-невидимку... я б найперше пішов до директора тресту, де працює мій тато...»

Батько читає твір раз, другий, третій.

— Шибеник, ой шибеник...— каже, усміхаючись до розложеної папороті.— А, треба ж полити квіти... Шелесціна дивачка, але... дай їй, боже, здоров'я...

На Середній вулиці в Зельонім Сьодлі, штовхнувши хвіртку, звичайно відчинену цілий день, хлопці зайшли на подвір'я, і Марцін почав розглядатися на всі боки, чи не видно родичів. Садок був безлюдний.

На великій, чисто прибраній веранді — нікогісінько. Марцін увійшов до будинку. Аж із другої кімнати озвався дідусь:

— Хто там? Геленко, це ти?

— Це я, дідусю. Добрий день.— Марцін попрямував до затемненої кімнати, де дідусь повинен був залишатись після операції на оці.— А де тьотя Геля і хлопці?

— Їх ще немає, хоча вони мали б уже бути тут, якби виїхали швидким поїздом, як писала Геленка. Може, затрималися трохи

у Варшаві? А може, приїдуть пізнішим. О, знов хвіртка рипнула. Подивись, це часом не вони?

— Ні. Листоноша йде.

Листоноша приніс телеграму:

«Обох хлопців скарлатина приїхати не може Гелена».

— Що ти кажеш? Скарлатина? Що ж тепер буде? Стефан поїхав. Прочитай це раз!

Марцін прочитав усе спочатку, але становище від цього не змінилось.

— Що ж мені тепер робити? — замислився пан Дзевалтовський. — Якби не мої очі, ми б якось дали собі раду. Але я більшу частину дня мушу сидіти в темряві. Ти тут зі мною знудишся. Що ж, зостануся сам. Сусідка приносить мені обід з закускою, це недалеко... А ти... мабуть, хочеш до матері?..

В голові у Марціна замиготіли думки: «Краще тут, ніж у Варшаві. Знайдуться ж які-небудь хлопці. На полиці багато книжок. В лісі гриби. На городі грядки аж червоні від полуниць!»

— Дідусю, я б лишився... Не пропадемо. Ви скажете, що і як... коли самі зваримо, коли я принесу з закускою. Якось-то буде.

— Хочеш лишитися? — зрадів дідусь. — Звісно, не пропадемо. І сусідка допоможе. Але подумай як слід. Я тебе не вмовляю. Товаришів для тебе тут немає.

— Побачимо. — Марцін не втрачав надії.

— А хто там ходить на веранді? — Дідусь мав загострений слух.

— Це мій однокласник, Костек, той, що приїздив зі мною по квіти. Він допоміг мені нести валізку й намет. Дідусю, можна поставити намет у садку?

— Можна. Отам, за агрусом, праворуч од гоїдалки, підхоже місце. Ставте. Я тут сиджу біля радіо. А ви собі гуляйте. На обід є кисляк.

Костек прийшов привітатись, і вони подалися з наметом у садок. Дідусь гукав навздогін:

— Ійте полуниці! І назбирайте на обід!

Лише тепер намет стояв у відповідному місці. Вгорі шуміли сосни, шишки падали: бух, бух! З одного боку — стіна високих кущів агрусу, з другого — густа ліщина. А тут вільна площинка, можна запалити багаття, і яке!

— Тобі тут буде добре, — казав Костек, за кожним словом ковтаючи червону солодку полуницю, — горіхи от-от досягнуть... шкода тільки, що сам... не поїси навіть цих полуниць... Але пам'ятай, як побачиш десь їжака...

— Звісно, — пообіцяв Марцін.

— І собаку, Бобика, як тільки зможеш, спускай з цепу. Старий собацого, вже й гавкати не може.

— Що ти! Це який розумний собака! Не гавкає, бо знає нас. І листоношу знає. Але ти б побачив, якби він зачув когось чужого!

Ніби на доказ цих слів Бобик роздзявкався, як скажений.

Марцін зіп'явся навшпиньки і глянув на хвіртку. Ні, ніхто не входив, але за огорожею з металевої сітки йшов хлопець у блакитній сорочці і торохтів паличкою по сітці.

— Ей! Хочеш схопити? Чого дражниш собаку? — крикнув Марцін.

— Ей! Хочеш схопити? — мов луна, відгукнувся хлопець.

Звичайно Марцін засинав, ледве покладе голову на подушку, але тут сон зморив його не зразу. Може, він поквапився, давши згоду лишитися? Може, треба було, як радів Вацек, подумати двадцять чотири години. Чи витримає він тут? Адже він — це Марцін добре розуміє — взяв на себе певні обов'язки. А що, як не справиться? Краще зразу відмовитись, ніж потім. Соромно буде! Мама сказала б: «Якби на твоєму місці був Вацек!» Звісно, Вацек справився б за іграшку. А може, ні? Адже тут треба попрацювати на городі, а Вацек цього не любить, хоч робота й не важка — полити шлангом, прополоти. А Марцін, навпаки, перший зголосився допомогти вчительці біології закласти квітник. І з охотою.

А якби показати мамі, що він, хоч і гірший за всіх, але зуміє? І зробити тут щось таке, щоб вразити і маму, і тата, і Вацека! О!.. Тоді б мама переконалась!..

У відчинене вікно Марцін дивиться на небо, густо всіяне зорями, що блищать крізь віття сосон.

Яка тиша! Його огортає сон.

21

Зранку все йшло добре. З крамниці — молоко й хліб. Та ще бляшанка консервів на обід. Городина — на грядках. Прибирати недовго.

— Справлюся! — радів Марцін.

Він побігав з Бобиком, який шаленів з радості, що його спустили з ланцюга. Погойдався на гойдалці, скубнув агрусу, що вже досягав.

Увечері, смерком дідусь вийде і покаже, як підв'язувати помідори, де виполоти бур'яни.

— Якщо маєш охоту, — будь ласка, — сказав дідусь, — але пам'ятай, це не обов'язково. І то ласка божа, що ти приїхав і згодився zostатись. Не люблю бути сам.

Марцін вибрав собі книжку на полиці й саме йшов у садок, щоб простягтися з нею на траві біля намету, коли грюкнула хвіртка. Її причиняв... Костек.

Марцін не йняв віри очам: Костек?! Костек, який уже кілька годин мав би їхати у вагоні разом із хлопцями та вчителькою історії до Єленьої Гури?!

Костек стояв біля хвіртки, коло нього — чимала валізка. Він не рушав з місця, а тільки знаками кликав Марціна до себе.

— Костеку, це ти?! — спитав вражений Марцін.

— Я з усіма манатками.

— Наші не поїхали до табору?

— Поїхали! Зараз, мабуть, уже під'їжджають до Єленьої Гури. А я — тут.

— А твоя мама?..

— Нормально. Провела мене на вокзал і певна, що я їду зі Скочельовою. А я не поїхав. Передумав.

— В останню хвилину?

— Ні. Вчора, коли побачив це оголошення на зупинці.

— Костеку, говори коротко і ясно! Ясно, під три катапульти! Яке оголошення?

— Нормальне. Ти теж бачив: «Садівничому кооперативу терміново потрібні збирачі полуниць, агрусу та малини». Я подумав собі: «Можна добре підробити». Спатиму в наметі. Куховарити я вмю краще за тебе. Принаймні не будеш один як палець! І їжачка, мабуть, можна знайти, еге? Як ти гадав? Хіба погано?

— Добре, але... що Скочельова?

— Я їй сказав, що мама в останню хвилину одержала від бабусі листа, бабуся хоче ще побачити мене перед смертю.

— Ти це казав з валізкою в руках?

— Валізка була в залі чекання. І грошей за табір я не дав, бо мав заплатити тільки сьогодні.

— А як твоя мама чекатиме листів од тебе з табору, тоді що?

— Нормально. Я написав листівку до мами і дав Собераю. За тиждень він її вишле. Цього досить. Мама знає, що я не люблю писати листів. А в тому, який дав Собераю, я пишу, що в таборі добре і мені нічого не треба.

— Костеку! Ти... ти просто... Чиста робота, і голки не підсунеш!

— Не зовсім, ще не відомо, чи згодиться дідусь...

— А чому б йому не згодитись?

— Нормально. Скаже, що коли мати звеліла до табору, то треба до табору. Ми ж учора говорили, що сьогодні я туди їду, так?

— Говорили! Ой, даремно ми це сказали! — зойкнув Марцін.

— Треба вигадати щось схоже на правду.

— Ба! З радощів, що ти тут, я про все забув! Що сказати, коли дідусь запитає...

— Вже знаю,— перебив Костек.— Нормально: спізвився на поїзд, мати поїхала, я не знав, що робити, і...

— Згода. Йди на веранду. Спочатку я сам усе як слід розповім дідусеві. Зачекай.

Розмова з дідусем тривала недовго. Він одразу згодився.

— Місця вистачить,— сказав старенький,— навіть для чотирьох. Костек може спати на канапі в першій кімнаті. І добре, що в тебе буде товариш. Головне — хай зараз же напише матері і в табір, щоб не хвилювались.

Костек дістав папір і конверт, сів і став писати те, що йому диктував з другої кімнати пан Дзевалтовський, але тільки мамі, бо сказав, що не знає точної адреси табору. Знає тільки, що під Єленьою Гурою, але цього не досить.

— Там не будуть хвилюватися,— заспокоював він дідуся,— бо я не заплатив грошей. Подумають, що через те й не поїхав.

Потім дідусь вирядив хлопців на пошту, і вони пішли, зніяковілі, розгублені. Листа не можна було посилати: хіба ж мама повірить, що Костек спізвився, коли попрощалася з ним на вокзалі за півгодини до відходу поїзда?

Ото халепа!

Незабаром, ніби сходявши на пошту, вони повернулися назад, їли запашні полуниці, роздивлялися, чи достигли горіхи на ліщині, але радість першого дня канікул була затьмарена.

Садівничий кооператив платив погодинно. Полуниць уродила сила-силенна, вони достигали, пропадали, робочі руки були вкрай потрібні.

Порадившись із дідусем, хлопці вирішили ходити на роботу по черзі, через день.

В Костека, щоправда, аж лице пашіло, коли він підраховував, скільки б заробив, якби ходив щодня, навіть у неділю. Якби йому платили за шість годин на день, за вісім, а то й за десять. Робота легка.

Але дідусь не згодився. Хлопці можуть ходити тільки на три години й тільки через день. Вони ж приїхали до нього на канікули, так? Він тут розпоряджається, так? А щодо легкої роботи, то «не кажи гоц, поки не перескочиш».

Дідусь мав слухність. Три години збирати ягоди, схилившись або присівши навпочіпки, ще можна було. А більше вже не витримали б. Збирати треба було обережно й акуратно укладати в луб'янки. Дурно грошей не платили.

Той із хлопців, хто залишався вдома, ходив до крамниці, хазяйнував, пильнував, аби дідусь мав усе, що приписав лікар. Увечері за допомогою дорослого сусідчиного сина поливали город.

Коли сонце сідало, в садок виходив дідусь. Вечеряли всі гуртом на веранді. А сніданок і обід дідусеві подавали в темну кімнату.

Вся друга половина дня у хлопців була вільна. Вони ходили вулицями Зельоного Сьодла, розглядали крізь штахети або сітки будинки відомих у Польщі людей. Дідусь розказав їм, де живе славетний письменник, художник — лауреат міжнародних премій, графік, що його дотепні рисунки друкувалися в журналах, популярний актор, якого хлопці бачили в багатьох кінофільмах.

Це було цікаво. Буде що розповідати після канікул.

Одного дня друзі подалися на той куток Зельоного Сьодла, де були ще вулиці, — щоправда, вулиці тільки з назви, — але будинків ставало дедалі менше і дедалі більше необгороджених ділянок, порослих деревами та густими чагарями.

Хлопці знали, чого шукають. Вони вже були тут зі Стефаном того травневого дня, коли приїздили по квіти для Пуці.

На невеличкій галявинці поміж сосон стояв старий цирковий фургон. Стефан не знав, як він сюди потрапив. Може, хтось у воєнне лихоліття примандрував у ньому в рідну сторону? Може, це був так званий трофей, покинутий потім на відлюдді? Очевидно, він правив комусь за притулок, бо в одному кутку покрівлі ще стирчав бляшаний димар, прикритий дашком. Великі колеса вгрузли в землю, дощані стіни з кожним роком усе більш трухлявіли, але ще трималися купи. Двоє вузьких віконць, прорізаних високо в стінах, зяяли здалеку, мов розплющені очі. Зняті з завів двері лежали всередині фургона на дірявій підлозі. У східцях збоку бракувало кількох приступок. Підійматися ними було небезпечно. Та й навіщо, коли й так можна було вільно заглянути в порожній фургон.

Однак тоді хлопці зразу сказали один одному, що тут можна чудово гратися. Це могла бути фортеця, або генштаб, або бліндаж, або «Блакитний експрес», або теплохід «Баторій», який перетинає Атлантичний океан, — усе, що завгодно.

Марцін з Костеком покляли собі навідатися сьогодні до старого фургона. Відшукали його швидко.

Двері було вставлено, прибито до них клямку і замкнено на колодку. Одне віконце забито картоном.

На жаль, хтось випередив наших хлопців.

Східці були підсипані камінням і землею, виламані приступки заміняла рівно укладена цегла.

— Тут хтось живе, — сказав Марцін.

— Хіба ж тут можна жити? — заперечив Костек. — Дах напевно дірявий, в дощ ллє на голову. А ця клямка й колодка у трухлявих дошках?.. Раз шарпнеш — і відскочить!..

— Шкода, — з жалем мовив Марцін, — тут так гарно, струмок близько, чувш? Сонце пече, а за фургоном холодок. Ходім сядемо.

— Звідки тут міг узятися цей фургон? — замислився Костек. — Важкий. Яких коней треба, щоб зрушити його з місця! Дідусь не знає?

— Ні. Я питав, але він не знає. Власники навколишніх будиночків оселилися тут недавно і теж не знають. Дідусь сам цікавився, хто в ньому їхав, що віз. Може, якихось тварин для цирку, а вони в дорозі поздыхали? Може, військові забрали коней?.. Все могло статися. Ти б, мабуть, сказав: скарби. Так, Костеку?

— Які там скарби! — зневажливо відкопирив губи Костек. — На возі! Пара коней у двадцятім столітті! Мене найбільш цікавлять скарби, яких людина ще не знайшла.

— І, можливо, піколи не знайде...

— Знайде. Весь час організуються якісь експедиції, провадяться розкопки. І раптом знаходять цілі міста, храми, статуї — аж дух захоплює, еге?

— Може, ти, як скінчиш школу, сидітимеш де-небудь у ямі й колупатимеш виделкою землю?

— Не смійся. Можливо. Але для цього треба довго вчитись, а в мене тільки мама... Як ти гадаєш, Соберай уже вислав з табору листівку моїй мамі?

— Якщо не вислав чи загубив, тобі буде така натруска, що тільки держись!

— Е-е... я пообіцяв йому дві трубочки з кремом у вересні. Але знаєш що? Я йому напишу й нагадаю.

— Напиши, щоб душа була спокійна. Я теж мушу черкнути мамі хоч листівку, але мені так не хочеться!

— Ходім до струмка, — підвівся Костек. — Може, там є риба?

— Згода. Але, знаєш, якби ти мене підсадив, я б заглянув у відчинене віконце: що там може бути? Ну, пригнись!

— Не шукайте, чого не загубили. Хочете схопити?!

Обидва швидко обернулися на голос. Біля східців стояв застмаглий до чорноти хлопець такого, як і вони, зросту і, мабуть, віку. Той самий, у блакитній сорочці, що в день їхнього приїзду до Зельюного Сьодла дражнив Бобика.

— Це ти? — впізнавши його, спитав Марцін. — Ти проходив повз нашу садибу і дратував собаку?

— Я! Ну то й що? — визивно відповів хлопець.

— Ти тут живеш? Звідки ти?

— Тут живу. А ви звідки?

— Ми з Варшави, — відказав Марцін. — Приїхали до дідуся, його будинок на Середній.

— У вас спільний дідусь?

— Ні, дідусь мій, а товариш зі мною...

— А товариш чого втік з табору?..

Костек озирнувся довкола. Поблизу нікого не було, але якби...

— Що це тобі приснилося? — спробував заперечити Марцін. — Костек нізвідки не тікав!

— Я стояв за рогом і все чув. Нема чого критись! Утік так утік. Значить, була причина. Без причини не тікають.

— От бачиш, — зрадів Костек і враз заспокоївся. — Ти вгадав. Ми вже давно вирішили, що на канікули будемо разом. І коли Марцін приїхав сюди, я теж не схотів до табору.

— Разом скарби шукатимете? — всміхнувся хлопець.

— Про скарби це просто так... А як тебе звуть?

— Альба.

— І ти на правду тут живеш?

— На правду.

— А... їжа? Хто тобі варить їсти?

— Я сам собі варю, — Альба показав рукою вбік, і вони лише тепер побачили неглибоку ямку, обкладену камінням, та дві встромлені в землю розсохуваті палички. — Хочете подивитись?

Він наклав у ямку хмизу, видобув з якоїсь схованки смолисту скіпку, підпалив її і підсунув під хмиз. Багаття задиміло, затріщало і спалахнуло. Альба підкинув у вогонь кілька повних пригорщ шишок — чимала купа їх лежала поблизу вогнища. Було видно, що він дбайливий господар.

Посідавши біля вогнища на притягненій сюди колоді, що, певне, правила за лаву, Костек і Марцін з цікавістю спостерігали, як порастеся Альба.

Він вийняв ключик з кишеньки блакитної сорочки і відімкнув колодку. З фургона дістав залізний прут і каструлю з прив'язаним до вушок дротом. Прут поклав на розсохи паличок, у каструлю налив води, потім виніс із фургона старий кошик, обережно тримаючи його обома руками, щоб не висипалась картопля, і почав швидко її оббирати.

— Хочете, я почастую вас картопляною юшкою? Смачна. З грибами. Тільки хліба в мене обмаль.

— Ні, спасибі. — Вони охоче скуштували б цієї юшки, в якій уже пахли сушені гриби, але щось змусило їх відмовитись.

— Нам уже треба йти,— сказав Марцін,— ми теж самі готуємо вечерю. Ми тут тільки з дідусем, він майже сліпий. Приходь до нас на полуниці. Здорові, як помідори, от побачиш! У нас є намет, гойдалка, приходи!

— Там буде видно. Може, і прийду,— відповів Альба, допитливо дивлячись на хлопців.— Але не базікайте, що я тут живу. В разі чого, я теж прийхав на канікули до дідуса! Ось як!

Другого дня Костек прибирав веранду, коли раптом Бобик зайшовся несамовитим гавкотом. Костек зиркнув на хвіртку, і йому здалося, що за сіткою майнула блакитна сорочка. Але новий знайомий прийшов лише на третій день.

— Привіт! — коротко кинув Марціну і відразу спитав, де Костек.

— У садівників.

— Як? — здивувався Альба.— Самі маєте такий великий сад, а купуєте у садівників?

І Марціну довелося пояснити — вони ходять на роботу, щоб не бути тягарем дідусеві і мати трохи власних грошей.

— Дідусь тебе держить не задарма? Що ж це за дідусь?

— По-перше, це не рідний дідусь, а по-друге...

Але Альбу цікавило тільки перше, і видно було, що ця звістка його в чомусь розчарувала, бо він кілька разів перепитав:

— Так він тобі не рідний дідусь?!

Марцін здивувався і, щоб скінчити цю розмову, став частувати Альбу полуницями.

Гість охоче скористався з запрошення. І так уминав ягоди, як Марцін та Костек першого дня. Тепер вони їм уже набридли. Хлопці стільки їх їли і тут, і в кооперативі!

Альба, видно, знався на городині, бо з першого погляду вгадував, де що росте.

— Помідори у вас гарні. Вже біліють. На підвіконні вони достигли б швидше,— сказав він.— І огірки вже чималі. В отому ларку, біля кооператії, за них дали б добрі гроші.

— Це дідусеві. Дідусь сказав, що ми їх їстимем, як підростуть,— відповів Марцін.

— А які майорці! Ф'ю, ф'ю! Скільки кольорів! — Марцін навіть не знав, що так звуться ці гарні квітки на рабатках, які повернули до сонця голівки.— Добірні! Штука — два злотих!

— Це ж не на продаж,— терпляче пояснював Марцін.

Хлопці гойдалися на гойдалці, бігали з Бобиком, який гарчав на Альбу, але вже тихше; нарешті настав час готувати обід, і Марцін на веранді заходився оббирати картоплю.

— Приходь раніше,— сказав він Альбі,— тоді в нас буде більше часу. Ти що, так довго спиш?

— Спши! — пирхнув Альба.— Ти ще спиш, коли я вже несу з лісу кошик грибів.

— Щодня гриби? Набридне.

— Не набридне... Кращі зразу продаю. А гірші сушу для себе.

— На сонці? В тебе ж нема духовки.

— На дротині над вогнищем, це ще краще, ніж у духовці. На сонці черви з'їдять. Ну, я вже піду. Приходьте увечері, добре? Бувай!..

22

До Альби хлопці вибралися раніше, ніж першого разу, а прийшли пізно. Стовбури сосон червоніли під промінням призахідного сонця.

По дорозі вони мали зайти до кооперації по сірники. Та біля самої крамниці раптом побачили в кінці перехресної вулички... Немека.

Обидва скам'яніли з подиву. Немека? У Зельонім Сьодлі, а не в Болгарії?..

У Немека рефлекс був швидкий. Побачивши однокласників, він миттю повернувся і щодуху помчав у протилежний бік.

Опам'ятавшись, Костек і Марцін кинулися за ним.

— Немеку! Немеку! Зажди!..

— Йолопе! Не тікай!..

Відстань між Немеком і двома товаришами швидко зменшувалася. Він уже чув за плечима їхній тупіт. Нарешті спинився, важко дихаючи. Вони теж.

— Йо... йолоп,— відсапувався Марцін.

— Чо... чому? — вторував йому Костек.

— Бо... бо... бо я злякався,— щиро признався Немека.

— Злякався? Не впізнав нас?

— Впізнав. Тому й злякався. Ви ж повинні бути в таборі під Єленьою Гурою. Від Зельonego Сьодла це далеченько, тож...

— А Болгарія від Зельonego Сьодла ще далі,— сказав Костек,— тож... Ти не поїхав?..

— Не поїхав,— через силу мовив Немека, не дивлячись у вічі товаришам.— Не вистачило місця... знайомі маминого чоловіка... хотіли неодмінно...

Марцін умить зрозумів і швидко заговорив:

— Як здорово, що ти тут! Покажи нам, де живеш. Будеш до нас приходити? Мене витурили з табору, знаєш? Останнього дня, за оті вигадки. А Костек утік з вокзалу, Соберай вишле за нього листівку до його мами, бо Костекова мама не знає, що він тут, та ще й зі мною. А я в дідуся, правда, не рідного, це наш далекий родич, але він хороший.

Хлопці саме спинилися біля гарних, кованих залізних воріт. У глибині стояв одноповерховий будинок з облицькованими рожевим пісковиком стінами. Од воріт до будинку вела широка посипана рінню дорога, з обох боків облямована плитами. У невеличкому палісаднику перед фасадом на клумбах квітли троянди — цілі букети дрібних рожевих троянд.

— Отут я живу. В одній жінки, — відповів Недек.

— Добре тобі в неї? — недовіжливо спитали хлопці.

— Та нічого... добре... Тільки більш нікого нема. Хазяйка і я.

Всупереч його словам із-за будинку на доріжку вийшов великий павич, замітаючи рінь хвостом. Став, повернув голову до хлопців, хвилинку подумав, повернувся і зник. Пера в нього на хвості були зовсім вицвілі.

Друзі умовилися з Недеком, що зустрінуться завтра по обіді. Потім купили сірників і побігли до Альби.

Вже здалека побачили дим над вогнищем і відчинений навстіж фургон. Минаючи його, Костек з цікавістю зазірнув усередину. Купа глици під стіною, прикрита драною ковдрою. Якесь коробка. На вбитому в стіну гвіздку — рюкзак. Більш нічого.

Альба держав на колінах каструлю з юшкою і вже шкрябав ложкою по дну. Він був сердитий.

— Ви ж, здається, обіцяли прийти раніше?

— Так, але, послухай, Альбо, — почав швидко оповідати Марцін, — ми зустріли Недека Баторовича. Ну, нашого однокласника, розумієш?

— Велике діло! Однокласник! Давно не бачились! — здвигнув плечима Альба.

— Бачились недавно, це правда, але він мав їхати з матір'ю в Болгарію, власною машиною, розумієш?

— І черепаху мені обіцяв привезти... — докинув Костек.

— ...ну і раптом — у Зельонім Сьодлі! Ми остовпіли, як побачили його! А він як дремене!.. Ледве наздогнали. Ми остовпіли, а він злякався. Чудасія, еге?

— Злякався, бо набрехав, — сказав Альба.

— Ні, — заступився за Недека Костек. — Він не брехун. Взагалі мало говорить... Йому було соромно... Його обдурили.

— Обдурили? Хто?

— Може, цей другий батько, — міркував Костек. — Замість Недека поїхали його знайомі. Двоє батьків — це все одно, що жодного.

— То в нього двоє батьків? — здивувався Альба.

— Один, рідний, покинув сім'ю, а другий — це той, що тепер з ним. І от бачиш: мабуть, оглядались один на одного, а в Недека з каніку вийшов пшик!

— З моєї черепахи теж пшик! — сумно озвався Костек.—
Такий другий батько — це нещастя.

— А твій батько який? — спитав Альба.

— Мій батько помер. Давно. Я його майже не пам'ятаю. Мене
виростила мама, тільки мама, хоч Аліція каже, що й вона теж.

— А хто така Аліція?

— В Костека є сестра, доросла, вже працює,— пояснив Мар-
цін.

Альба так і сипав запитаннями. Розпитував про все. Про бать-
ка, матір, братів. Хлопців це не дивувало: він з ними щойно по-
знайомився, знав про них мало, видно, йому цікаво.

Але коли Марцін і собі запитав:

— А твої батьки? — Альба швидко встав, налив води у спо-
рожнену каструлю, почепив її над вогнищем, що вже догоряло,
підкинув пшик і сказав:

— Ну, дідусь вам всипле! Ні вечері, ні сірників, а сонце вже
зайшло.

Друзі схопилися на ноги. Розповідаючи біля вогнища про сво-
їх близьких, вони й незчулися, як збіг час.

— Альбо, приходить до нас завтра вдень. Буде Немек. М'яча
принесе. Добре?

— Немек? — перепитав Альба.— Що це за ім'я?

— Немезіуш. Не бійся — справжнє. Є в календарі. Прийдеш?

— Побачимо,— відповів Альба.

— Про своїх батьків не хоче говорити,— сказав Костек по до-
рові назад.— Може, він од них утік?

— Але в нас випитував, еге? Про батька, ти ж чув, мені дове-
лося двічі повторити одне й те саме... Звідки він? Що робить?
І куди вернеться, бо не буде ж він тут зимувати?..

Немек справді прийшов на Середню до товаришів, але не сам,
а зі своєю хазяйкою, літньою дамою в чорному, яка не злякалася
далекої дороги, хоч і була вельми огрядна.

Бобик одразу почув чужих і загавкав, шарпаючись на цепу.
Марцін з Костеком вибігли назустріч гостям, але, побачивши не-
знайому жінку, розгубились і мовчали.

— Утрапив! — зрадив Немек.— Це і є мої однокласники —
Марцін і Костек.

— Чого ж ви стоїте, мов скам'янілі? — швидко й голосно заго-
ворила дама.— Скажіть: «Добрий день, пані!» Вклоніться гечно.

— Добрий день, пані! — вклонилися хлопці, мов за командою,
і дуже гечно.

— В кого ви тут живете?

— В мого дідуся, пані.

— В дідуся! Це мені нічого не говорять. Як звати твого дідуся?

— Мого дідуся звати Зигмунт Дзевалтовський, пані.

— Пан Дзевалтовський! — просяла дама. — Шановний пан Дзевалтовський! Я його знаю, дуже добре знаю ще з перших повесних років, коли він працював тут у Раді Народовій, все організував. Він людина ділова, енергійна і напрочуд чуйна! Дідусь удома?

— Так, удома, але в нього хворі очі, і він мусить сидіти в затемненій кімнаті.

— Що ти кажеш! — посмутила дама. — А хто ж його доглядає?

— Ми, — гордо відказав Марцін. — Я і Костек.

— І в домі немає жодної жінки?

— Немає, бо... — Марцін хотів сказати: «так краще», але вчасно прикусив язика.

— Біжи до дідуся, — звеліла Марціну дама, — і скажи йому, що прийшла пані Вікторія Кулешина, ясно скажи: пані Вікторія Кулешина. І спитай, чи можна зайти на коротеньку розмову.

Марцін побіг, а пані Кулешина, роздивляючись по чисто виметеному подвір'ї, мовила Немекові:

— Тепер я спокійна. До пана Дзевалтовського я тобі, Немечку, дозволю ходити. Гадаю, що ті, хто в нього живе, — порядні хлопці.

Марцін уже вертався.

— Дідусь ласкаво просить вас увійти, — він знову гречно вклонився.

— Веди мене до дідуся! — скомандувала пані Кулешина.

Марцін слухняно виконав її наказ.

Костек скрушно хитав головою.

— Ач як розшаркується наш Марцін!

— Пані Вікторія це любить, — пояснив Немек, — і добре, що вона знає вашого дідуся, тепер мене пускатиме сюди. А то цілий день у садку, тільки з павичем, це...

— Запроторили тебе, можна сказати, — співчутливо мовив Костек.

— Там мав бути ще один хлопець, — швидко додав Немек, — але він зателефонував, що не приїде.

— В неї є телефон? А телевізор?

— Ні. Пані Вікторія каже, що ляже трупом, а телевізора в її домі не буде.

Марцін вибіг з тарілкою по полуниці. Дідусь хотів погостувати гостю.

— А що ви робите цілий день? — розпитував Немек. — Вам не вудно?

— Ні. До обіду є робота в хаті й на городі. Ходимо підробляти в кооператив. А по обіді ганяємо. Шкода, що нема м'яча. Нас тепер четверо, можна було б пограти.

— Я маю футбольного м'яча. А де ж четвертий?

— Є. Славний хлопець. Тобі напевно сподобається. Принось завтра м'яча.

М'яч був, їх було четверо, лишалося тільки знайти місце, де можна б його ганяти.

Тоді Альба нарадив податися на базарний майдан.

В одному місці між Середньою і Довгою вулицями ряди будинків по обидва боки вривалися; там був обгороджений жердинами великий майдан, де в базарні дні, середу й суботу, збирався базар. Збоку стояли під накриттям укопані в землю столи, на яких хазяйки розкладали принесені на продаж масло, сир, сметану, садовину та гриби. Городину продавали з возів та з куп, звалених просто на землю. Бідолашна птиця із зв'язаними ногами, чи, ще гірше, крилами, покотом лежала на втоптаній траві. О дванадцятій базар пустів, тож як хлопці прибігли по обіді, сторож уже чисто вимів майдан, а сміття висипав у здоровенний ящик.

Коли Альба вперше прийшов грати в футбол, трійка товаришів уже на нього чекала. Він кинув своє: «Привіт!» — і, глянувши на Немека, спитав:

— Немеку, це ти?

— Так, я, — відповів Немек, і було незрозуміло, чи це своєрідне знайомство, чи вони вже десь зустрічалися.

Грати тут було дуже зручно. Майдан був просторий, добре втоптаній, будинки стояли далеченько від нього, і вигуки гравців нікого не турбували.

Одразу знайшлися й інші аматори футболу. Щодня, щогодини, мов з-під землі, з'являлися все нові вболівальники, які непомітно приставали до гри. За тиждень було вже повні дві команди.

Того самого дня, як Немек зараз по обіді прибіг з м'ячем, він приніс і добрих кілька метрів негрубого, але міцного ланцюга.

Коли він кинув його на східці веранди, Марцін з Костеком зирнулися: звідки Немек знає, що їм для гартування характеру потрібен ланцюг? Чи, може, він теж хоче... разом з ними?

— Тобі не здається, що він надто тонкий? — спитав Марцін, котрий вже встиг уявити собі, як важко буде чистити такі дрібні кільця.

— Ні, ланцюг міцний. Мені його дала пані Вікторія, коли я

сказав, що ваш Бобик мучиться на короткому. В неї теж колись був собака, але здох.

Ага, то це для Бобика! Теж добре. І вони, доточивши ланцюг, одразу розширили Бобику життєвий простір. Пес шаленів з радості.

Якось, натовлені грою в футбол, хлопці вдома допалися до полуниці, а коли Немек і Альба пішли, Марцін сказав:

— Час летить, аж страх! А як з гартуванням характеру?

— Немек нам нагадав, — згодився Костек, — але... ланцюга нема. Нічого не вдієш.

— Тобі ланцюг не до вподоби, я знаю. — Марцін явно натякав на те, що Костек білоручка. — «Ланцюга нема, нічого не вдієш», — передражнив товариша. — А я тобі кажу, що коли нема, то треба пошукати, ясно? І я сьогодні ж запитаю дідуся. В тій замкненій комірчині повно всякого добра. Я заглядав у щілину. Чого там тільки нема! Може, знайдеться і ланцюг!

Запитали дідуся. Він хвилинку подумав:

— Ланцюг? Десь має бути. Колись, як сім'я в нас була велика, ми держали корову. Вона ходила по пасовищу на довгому ланцюгу. Але той ланцюг був грубий. Загрубий для Бобика. І я зовсім не вважаю, що йому потрібен ще довший. До речі, мушу вам сказати, що мені не до вподоби: не до вподоби мені, що ви дали Бобику більше волі без моєї згоди! Так! — При цих словах пан Дзевалтовський сильно стукнув цінком об підлогу.

Хлопці зовсім сторопіли.

— То... тому що... — промимрив Костек, — прив'язь у Бобика була закоротка. Слово честі, дідусю. — Старенький сам казав хлопцеві так його називати.

— Але якщо ви не хочете, то ми... доточене відв'яжемо, — докинув Марцін, бажаючи виправити помилку.

— Ланцюг був закороткий, і добре, що став довший. Але треба було спитати в мене дозволу. Пам'ятайте про це. А тепер кажіть: навіщо вам ланцюг?

Марцін мовчав. Костек також. Вони дивилися через стіл один на одного, питаючи очима: сказати дідусеві чи ні?..

— Не хочете — не кажіть, — дідусь знов стукнув цінком. Певне, його образило недовір'я. — Але і я невідомо на що не дам ланцюга. Ви мені не довіряєте? То і я вам!

— Дідусю! — Марцін бачив, що немає іншого виходу, як сказати правду. — Ми не тому, що не довіряємо... але... може, ви будете сміятися...

— Коли смішно, то чого б і не посміятися? Кажі!

І Марцін, при підтримці Костека, що час від часу докидав слово або кивав головою, розповів про їхнє спільне рішення:

гартувати характер за допомогою ланцюга. Для цього їм і потрібен довгий, грубий ланцюг, який можна було б чистити, день у день, ланку за ланкою,— до блиску.

Пан Дзевалтовський слухав, мовчав, раз у раз смикав себе за кінчик лівого вуха, ніби масуючи його, і переводив прикриті темними окулярами очі то на Костека, то знов на Марціна.

Хлопці довгенько чекали на його присуд.

— Ланцюг... що ж... можна спробувати... Спробуйте,— серйозно мовив дідусь.— Він повинен бути десь на горіщі, пошукайте вдень. Спробуйте. І запам'ятайте.— Він підвівся, високий, як гора, з поріділою над чолом сивою гривою.— Зі мною тільки навпростоць. На добраніч.

Ланцюг на горіщі знайшли. Він був грубий, з великими кільцями, саме такий, як треба. І сильно заржавів, було що чистити. Тільки довжина не задовольнила хлопців — лише дев'ять метрів. Вони зміряли.

— Мало,— заявив Марцін.— По чотири з половиною метра — це що! Дрібниця!

— Е-е... — Костека це не збентежило.— І то добре.

Перед тим як Костек пішов на роботу, приготували цеглу, грубий пісок і вигорнутий з-під плити попіл.

Зараз по обіді взялися до роботи. Посідали під соснами, біля кожного в бляшанках стояли «порошки для чищення», кожен починав зі свого кінця ланцюга. Середина була позначена кольоровим клаптиком. Цікаво, хто перший дійде до нього?..

Пробували чистити сухий, мокрий, з водою, зі слиною. Мішали попіл з піском, пісок з товченою цеглою. Марцін з дозволу дідуса зробив навіть суміш зі старої оливи та оцту.

Перемазались, як чорти! Альба, побачивши їх, зайшовся реготом.

— На біса вам цей ланцюг?

— Та... просто так... для порядку,— ухильно відповіли друзі. Вони не хотіли втаємничувати його у свої справи.

— Дідусь загадав? — спитав Альба.— Раджу вам, відкручуйтеся, як тільки можете. Це ж дурна робота: ланцюг скоро знов заржавіє. І що? Спочатку?..

Немека злякав їхній вигляд.

— Не мучтесь так! На тому тижні я поїду до Варшави і привезу вам спеціальну рідину, від якої іржа сходить умить. І сліду не лишається!

Тут лишалося. Марцін невтомно тер своє кільце, і через годину воно трохи заблищало з зовнішнього боку. Всередину, хоч

воно було велике, дістатися було важко. Костекова ланка все ще була всяяна жовтими цятками, як його обличчя.

— А цур йому! — сказав нарешті Марцін. — На сьогодні з мене досить! — і жбурнув свій кінець ланцюга в траву.

— А з мене і на сьогодні, і взагалі. Я йду гріти воду. Із шланга не відмиємось до завтрашнього ранку. — Костек устав, витер ганчіркою руки, обтрусив штани і додав: — Дідусь розумно сказав: «Спробуйте»... Я спробував — і виходжу з гри.

23

Відбувся матч Зельоне Сьодло — Варшава. Зрозуміло, столиця перемогла. Марцін вертався додому окрилений. Він дивувався, що Костек не поділяє його тріумфу. Чому це?

— Нормально. Ми набили, але кому? Спочатку треба їх підтягти, а тоді побачимо.

Настрій у Марціна враз зіпсувався, і до вечері він не мовив ані слова. Почував, що друг має рацію.

Другого дня по обіді, коли обидві команди знов зібралися на базарному майдані, Марцін одвів своїх набік і швидко, ніби боячись, щоб Костек його не випередив, провів коротку оперативну нараду.

— Ви ж бачите, що ми граємо з мазіями? Від такої гри ніякого задоволення. Зробімо інакше: підтягнімо їх, гаразд? Ми з Костеком...

Альба, прищуливши очі, перебив:

— Ти, Марціне, намаханий! То чистиш іржаві ланцюги, то хочеш відкрити футбольні курси. Ти з цим провозишся до кінця канікул!

— Ні, чому? — Немец теж здогадався, що хотів запропонувати Марцін. — Це здібні хлопці. Ви бачили, як Янік учора подавав м'яч?

— Тільки Янік, — упирався Альба. — Про подачі з краю на центр вони й уявлення не мають. І про захист теж.

— Ти завжди грав на справжньому полі, так? — спитав Немец.

— Ми їх навчимо, — коротко сказав Костек.

І відтоді грали вже не Столиця — Зельоне Сьодло, а «блакитні», бо один воротар, Альба, був у блакитній сорочці, і «чорні», бо другий — Марцін — дістав у спадщину від Вацека чорний бавовняний светр.

Був ще й третій колір — «зелені». Це ті, що постійно жили в Зельонім Сьодлі та й з погляду спортивної майстерності були ще зовсім зелені. Але «зелені» грали на обох половинах поля і було задалегідь домовлено, що, по-перше, якщо хтось у запалі

гри крикне «зелений-шалений», вони не повинні ображатись, а по-друге, ставити ворота, тобто забивати в землю чотири кілки, а після гри забирати їх,— теж їхній обов'язок.

Зате вони вчилися подавати з краю на центр, пасувати й забивати голи. Готували собі крайніх, захисників, капітанів, а в майбутньому — і воротарів.

Одного дня приємно дідусь звелів однести ланцюг на місце. Вже кілька днів він валяється в траві. Роса.

Марцінові довелося визнати, що спроба не вдалася. Видно, справді, з тим характером... нічого не можна...

— Дурниці,— сказав дідусь.— Для вироблення характеру потрібні люди, а не іржаве залізяччя.

Що означали ці слова?

Костек кивнув головою і зробив таку міну, ніби зрозумів, то й Марцін не схотів питати. Думав, думав, аж поки ліг спати. Того вечора він забув спустити собаку з цегу...

Вночі на городі покрали помідори. Оті найкращі, що вже рожівли.

Хлопці спали міцно, а дідусь чув, як гавкав Бобик, але не вставав,— адже Бобик бреше на кожного, хто проходить за сіткою...

Марцін не міг собі простити, що саме на цю ніч забув спустити в цегу Бобика. Але як добре йшла гра в футбол! Немець казав правду: успіхи «зелених» ставали що не день помітніші.

Це сталося, мабуть, над ранок, коли сон найміцніший. Злодій прийшов на світанку, бо ж не став би він присвічувати собі ліхтариком! А може, рвав при місяці?

Якби це було серед ночі, хлопці напевно почули б, бо тоді вони якийсь час не спали.

Перший прокинувся Марцін. Збудив його болісний глухий стогін друга, що лежав на каналі поряд з його ліжком.

Марцін зірвався з постелі. Він подумав, що Костек занедужав. Може, йому завадив агрус?..

— Костеку! Костеку! Що тобі? — спитав він, схилившись до Костекового обличчя, що виразно вимальовувалося на подушці. Ніч була місячна.

Костек розплющив очі. Збудившись, він перестав стогнати.

— Що? Що трапилось?.. — запитав, очумавшись.

— Нічого. Ти так стогнав, я думав, у тебе живіт болить або що. Я злякався...

— Ой, Марціне,— зітхнув з полегкістю Костек,— мені таке приснилося.. Ой, добре, що це тільки сон..

— А що?..— Марцін підсів до нього на ковдру.

— Скочельова!.. Гналася за мною з криком: «Ага, втік з табору! Але я тебе спіймаю!» А я, Марціне, летів щодуху, але вона була вже близько, бо валіза важка..

— А ти не міг її покинути?

— Розумний! Мама б мені дала! Мало того, що втік, то ще й валізу згубив!..

— Тс-с-с! Дідусь!..— Марцін злякано озирнувся на прочинені двері до сусідньої кімнати.

Обидва відразу міцно заснули і до ранку вже не прокидались.

Шкода на городі була не дуже велика. Дідусь надів свої найтемніші окуляри і вийшов подивитися.

— Добре, що хоч кущів не поламали. Решта помідорів достигне. Обійдіть круг усієї огорожі й пошукайте слідів.

Сліди були — коло воріт. Там, де кінчався протягнутий над сіткою колючий дріт. Великі гумові рифлені підшви залишили на землі виразні відбитки, коли злодій скочив з воріт.

Дідусь казав піти до сусідки й попросити, щоб її син прийшов увечері і допоміг обкрутити колючим дротом горішню ворітницю.

Снідали без апетиту, мовчки. Ніби й невеликий збиток, а настрій у всіх був препоганий.

— Хто цей четвертий? — несподівано запитав дідусь.

— Четвертий? Ви думаете — Альба? — здивувався Марцін.

— Вас двоє, Немек третій. Немєка я знаю, він завжди заїде привітатись і, коли пані Кулєшина їде до Варшави, питає, чи не треба чого. А четвертий? Він же не раз бував тут у вас. Ви мені про нього нічого не казали,— в дідусевому голосі бринів докір.

Хлопці зникли.

— Це Альба...— почав Костек.— Його звать Альбін, він такий якийсь... чудний.

— Живе в кінці Підлісної вулиці, там, де починаються ще не забудовані ділянки,— Марцін підморгнув Костеку.

— Ти сказав — чудний. Чому? — звернувся до Костека дідусь.

— Він про все допитується... Правда, Марціне? Про батька, матір, братів, сестер...

— Еге,— притакнув Марцін,— як кудись ідемо чи десь посідаєм, одразу починає, так, ніби між іншим: «Я сьогодні варю юшку з грибами. А що варить твоя мама? А в неділю що? А чи готує те, що ти любиш?» Або: «Ти любиш ходити в кіно? З бать-

ком? Батько каже, чи сподобавсь йому фільм? А часто дає тобі на кіно?»

— І раптом,— підхопив Костек,— питає: «Яка твоя мама? Висока? А які в неї очі? А співати вона любить?»

— Еге, дідусю. Якось навіть попросив мене показати мамину фотографію. А коли я сказав, що її не маю, так глянув на мене, наче я йому збрехав. Слово честі!

— А сам мовчить. Якось Марцін спитав про матір, то він так спритно викрутився: «О, дивіться! Ракша летить!» — і забив нам баки. Ой лихо! — скрикнув раптом Костек, глянувши на годинника.— Я спізнююсь на роботу!

Вже зранку відчувалося, що день буде гарячий, паркий. Давно стояла спека, і люди нетерпляче ждали дощу. Та щоразу, коли насували важкі купчасті хмари і з'являлася надія, вітер розганяв їх. Може, сьогодні буде інакше?

Марцін всім своїм єством відчував, як повітря важко налягає на нього. А може, це було тільки неприємне почуття після виявленої крадіжки?

Листоноша завів на подвір'я велосипед, прихилив його до дерева, скинув кашкет і втер хусточкою мокрий від поту лоб. Дідусь почув і нетерпляче вийшов на веранду. Він чекав листів од Стефана й Геленки.

— Добридень! Як здоров'я? — чемно спитав листоноша.— Вам одразу стане краще, бо листів аж три. Нема-нема, а тоді зразу три! — Він подав два білих конверти і один блакитний.

Дідусь зрадів, як дитина.

— Може, прочитати? — запропонував Марцін. Адже дідусеві не можна втомлювати очей, хоч лікар вважає, що стан його значно покращав.

— Добре. Спочатку скажи мені, звідки листи. Ну, прочитай на поштовому штемпелі.

— Ополе,— прочитав Марцін.

— Це від Геленки!

— Вроцлав...

— Від Стефана!

— Єленя Гура...

— Єленя Гура? Хто може писати мені з Єленьої Гури? — дивувався старенький, а Марцін розглядав конверт.

— Це до Костека! Ось, дідусю, тут ясно написано: Костек Пшегонь, Зельоне Сьодло під Варшавою, вулиця Середня, тридцять один. Так. Це Янек Соберайський! З табору! На звороті адреса відправника. Це наш однокласник!

— Добре. Читай листи до мене.

Вісті були добрі. Скарлатина проходила в легкій формі, обидва хлопці лежали в лікарні, сподівалися, що якась частина канікул їм ще зостанеться, але зовсім мала, тож вони навряд чи прийдуть.

Лист од Стефана теж утішив дідуся.

Марцін читав його машинально, бо душа йому зі страху схова-лася в п'яти: що як дідусь скаже розпечатати листа від Соберая, а там буде про Костеків втечу чи про щось таке, що відкриє всю правду?..

— Лист до Костека поклади на підвіконня. Прийде на обід — прочитає,— сказав дідусь, і Марціну відлягло від серця.

— А може, це щось важливе? Дідусю, може, віднести йому? До кооперативу ж недалеко...

— Від товариша з табору, напевно, нічого негайного нема,— відповів дідусь.— Дивно тільки, що Костек устиг дати йому адресу, перше ніж спізнився на поїзд.

— А може... певне... він написав йому звідси! — розпачливо намагався врятувати становище Марцін.

— А-а-а! Справді!.. Мені це не спало на думку,— весело мовив дідусь, мабуть, утішений добрими вістями від дітей, і пішов у затемнену кімнату слухати радіо.

Лист од Соберая був короткий.

«Дві трубочки з кремом — мої. Листівку до твоєї мами я вивслав. Учора тобі прийшов лист. Він у Скочельової. Басило бачив. Тут здорово, але тістечок ніде нема. Що у вас?»

— Хто міг мені написати? Мама?..— міркував Костек, стривожений цією звісткою, але швидко заспокоївся: — Добре, що це лист. Якби від мами прийшла листівка, Скочельова напевне була б прочитала, і я б засипався!

— І тут ти ледь-ледь не засипався: що, якби дідусь запитав, звідки Соберай знає твою адресу?

— Соберай йолоп, яких світ не бачив. Я ж йому казав, щоб писав тобі. Але в нього від солодощів у голові зробився торт! — гнівався Костек.— Добре, що дідусь не спитав. І тепер буде спокій.

Але того дня спокою годі було сподіватися. В повітрі пахло грозою.

Футбола сьогодні не буде, бо Немець з пані Кулешиною поїхав до Варшави. Повернеться автобусом о шостій вечора чи ще пізніше. Марцін з Костеком мають зустріти його на зупинці. З Альбою домовилися, що заглянуть до нього зараз по обіді. Він залишить

їм печеної картоплі, а потім усі разом підуть до лісу. Альба покаже їм, куди ходять по гриби.

Альба, похиливши голову, сидів на колоді біля згаслого вогнища. На їхні веселі вигуки не обізвався.

— Альбо! Альбо, що тобі? — торкнув його за плече стривожений Марцін. Серце в нього стислося від лихого передчуття.— Альбо! Що сталося?

Хлопець підвів голову; очі його були повні розпачу, а на щоках виділи темні смуги, неначе від сліз. Таким друзі його ніколи не бачили!

— Мене обікрали... Геть усе...

— Теж уночі?! — вигукнув Костек.

— До нас уночі заліз злодій,— швидко сказав Марцін,— помірно обірвав.

— Вночі я б почув, я сторожко сплю. Певне, вранці, коли я пішов по гриби,— Альба встав і повів їх до фургона,— колодку вирвав з клямкою. Забрав геть усе.

Глиці вже не прикривала ковдра. Не було й рюкзака на стіні.

— Що він забрав? — спитав Костек.

— У мене було двісті сімдесят злотих, схованих у постелі,— і це винишпорив, а в рюкзаку сорочка, светр, черевики,— перелічував Альба.— Підлатався! Мабуть, чекав у кущах, поки я піду. Негідник! І кого обікрав?! — в голосі його чулися лють і відчай.— Кого?! Я ж zostався в чім стою!.. В подертих кедах!.. На зиму! — він швидко одвернувся від них, бо не хотів, щоб вони бачили...

— На зиму? — Костек глянув на Марціна і повторив: — На зиму?

— А що? — не обертаючись, сказав Альба.— Я думав дешево купити стару грубку й трубу. Не бійся, позатикав би дірки, було б тепло. І цуценя гріло б мене. Я вже собі наглядів. А тепер куди я його візьму?..

— Ти хотів завести цуценя? — Костека найбільше вразило садце.— Звісно, тут тобі ніхто б не заборонив...

— Альбо! — сказав приголомшений Марцін.— Треба щось робити. Ходім заявимо в міліцію! Може, злодія спіймають.

— В міліцію? — Альба раптом повернувся до них. Очі в нього були сухі.— Ще тільки бракує, щоб ви сюди на мою голову наслали міліцію! Не смійте!

Марцін побачив Альбине обличчя, спотворене погано прихованим страхом, і в ньому ворухнулася підозра.

— Чому ти боїшся міліції? Альбо!.. Де ти взяв гроші?..

— Що ти, Марціне! — спинив його Костек, не тільки зляканий, але й обурений такою підозрою.

Альба ні образився, ні вибухнув люттю, як гадав Костек. Він серйозно дивився на Марціна.

— Я не злодій,— сказав нарешті, хапнувши повітря.— Я, братику, веду бухгалтерію: скільки, коли і від кого одержав за роботу. Коли ви намовляли мене йти в садівничий кооператив, я но скотів. Чому? Тому, що там треба подати свою домашню адресу. А в мене домашньої адреси нема. І зараз не хочу заявляти в міліцію з тієї самої причини. Злодія однаково не знайдуть. Може, це був якийсь волоцюга, він уже пішов собі або поїхав кудись далеко за мої гроші. Зате почнуть питати, як мов прізвище, та звідки, та кудюю, та коли... А я їм цього не скажу!

— Ти втік? — спитав Костек.

— Утік... Ти теж утік.

— Батьки тебе шукають? — це вже Марцін.

— Ні, не шукають. У мене... немає батьків.— Альба підійшов до вогнища, нахилився й почав розгрібати попіл, ніби хотів вигорнути жарину.

— Йому там було погано,— стиха мовив Марцін до Костека. Альба почув.

— Погано?.. Мене годували, одягали, я мав своє ліжко, ходив до школи. Все було спільне, все було разом... Погано?..— повторив Альба, знов підходячи до хлопців і сідаючи поруч них на колоді.— Ні. Але... але я вже більш не хотів бути таким... нічим. І нічого свого, живого — ні собаки, ні kota. Була в мене приручена миша, їла з рук. Поставили пастку...

— Альбо! Це точнісінько як я! — вигукнув Костек, що всім серцем розумів його.

— Ти? В тебе є рідна мати, рідна сестра. Якби з тобою щось трапилось, вони б непокоїлися. Якби ти захворів, вони б плакали. Якби набив собі гулю,— жалували б, що тобі боляче. Ні! Ти до мене не рівняйся!..

Вдалині загуркотів грім. Захопившись розмовою, вони й не помітили, що надворі спохмурніло, небо заснували густі темні хмари. Раптовий вихор схитнув вершечки сосон.

— Що це? — злякався Марцін.

— Гроза надходить,— оглянувшись навколо, сказав Костек.

— Еге. Альбо, ходімо з нами,— запропонував Марцін.— Адже в нас у садку стоїть намет. У ньому можна почувати. Правда, Костеку?

— Авжеж. Я дам йому ковдру, подушку напхаємо сіном. А на горищі лежить старий матрац. Дідусь дозволить, тільки йому треба сказати.

— І зразу почне допитуватись: хто та що? І повідомить міліцію,— недовіриливо кинув Альба.

— О ні, мій любий! — обурився Марцін. — Дідусь не такий. Він не допитується і ніколи ні до чого не силує. Хочеш — кажи, не хочеш — мовчи. Аби тільки не брехав. Справді, ходімо з нами. Адже тут тобі не можна лишатись. Ходім!

Дідусь сидів на веранді. Лікар уже дозволив йому виходити в безсонячні дні. Марцін і Костек, перебиваючи один одного, почали розповідати йому, як пограбували Альбу. Дідусь уважно слухав, а тоді раптом запитав:

— А ти обідав, хлопче?

Альба враз почервонів, потім не знати чим поперхнувся і, нарешті, признався:

— Ні... але мені не хочеться їсти...

Костек зараз же розігрів суп, що залишився з обіду, накраяв хліба і поставив на столі перед Альбою. Дідусь загадав Костеку з Марціном піти на город і перевірити всі підпірки коло помідорів, бо те, чого не вкрав злодій, може поламати гроза.

Альба зостався на веранді і, видно, з чемності виїв усе, що було на столі. Тоді помив тарілку під помпою і, мабуть, щось кинув Бобику, бо той ходив на задніх лапах, ніби хотів схопити Альбіна за шию.

Потім Альба сидів на східцях, сумний, пригнічений. Мовчки допоміг знести з горища матрац і покласти його в наметі. Ще раз обійшов кущі помідорів, міцніше повтикав тички, хоч хлопцям здавалося, що вони це зробили добре. Довго стояв біля будки Бобика.

— Дайте йому якусь роботу... — шепнув дідусь Марцінові.

Тож Костек спитав Альбу, чи зможе він запити футбольну покрішку. Вони з Марціном взялися це зробити, але забули. Альба кивнув головою і всівся з м'ячем, голкою та грубою міцною ниткою на порозі веранди.

Гроза гримотіла все ближче. Але вітер ушух, і знов стало жарко й душно.

— Ми встигнемо до автобуса, дідусю? — спитав Марцін, згадавши, що вони з Костеком пообіцяли о шостій зустріти на автобусній зупинці Немека, який мав привезти нову камеру для м'яча. — З самого ранку йде ця гроза і ніяк не прийде.

— Може пройти стороною, — мовив дідусь, — тут не вгадаєш. А дощ потрібен. Земля суха, як порох. Про всяк випадок взуйте гумові чоботи, в комірчині є кілька пар. Наміряйте.

Костек добрав пару якраз на свою ногу. На Марціна менші були малі, а більші, певно, Стефанові, великуваті, хоча нога в нього була, як у дорослого.

Хлопці не поспішаючи простували тротуаром, часу лишалося доволі, щоб прийти на зупинку до прибуття автобуса. Ні з того ні з цього Костек сказав:

— А якщо моя мама справді непокоїться?

— Чого?

— Нормально, за мене. Може, Скочельова відповіла їй на адресу, вказану на конверті, що мене там нема і взагалі не було...

— Але ж ти не знавш, чи той лист од мами,— заспокоював друга Марцін, хоч сам був стривожений,— це по-перше, а по-друге, Скочельовій ніколи писати листи. Абсолютно. Сто п'ятдесят хлопців! Уявляєш, скільки в неї клопоту?

Костек не відповів, бо раптом побачив, що попід самою сіткою біжить... їжак.

— Їжак! Їжак! — скрикнув він і, вмить наздогнавши бідолашне звірятко, загородив йому дорогу чоботом, але взяти його не зміг, бо їжак згорнувся клубком і до нього ніяк було підступитись.

Хлопці стояли над ним, зовсім безпорадні. Якби вони мали якусь коробку, торбу чи хоча б велику ганчірку! А то ж голі руки.

І тоді Костек швидко скинув з себе «жіночу блузку» в зелені листочки. Миттю обгорнув нею їжака, підсунув знизу і зв'язав вузол витягнутою з кишені шворкою. Нарешті його мрія здійснилась! Він мав «щось живе».

— Марціне! В мене є їжак! Марціне!..

— От і добре,— сказав, радіючи разом з другом, Марцін,— але тепер біжим, бо зараз лине!

Вони звернули на стежку, що навскоси вела до шосе. Тут було темніше.

Раптом небо розітнула блискавка, і десь близько ударив грім.

Хлопці побігли, щоб дістатись на зупинку і сховатися під дашок, перше ніж лине дощ. Зненацька Марцін спіткнувся об коріння, що стирчало у вимитих водою ямках, і гепнувся на землю.

— А хай тобі всячина! — вилаявся він, зірвавшись на ноги.— Ого, здорово збив коліно. І як тут люди ходять поночі?

Перші краплі дощу впали їм на спину, коли вони вже добігали. І за мить по бляшаному даху заторохтіла злива. Раз у раз, у тому ж порядку, хоч і з неоднаковими проміжками, повторювалося те саме: блискавка, грім і новий шквал заливного дощу.

Похолоднішало. Костек забився в куток — там затишніше.

— Кинь цього їжака,— радив Марцін.— Знайдемо іншого. Застудишся.

— Ні за що в світі! — впирався Костек, тремтячи від холоду.

На зупинці друзі зустріли Яніка. Він чекав на матір, щоб допомогти їй нести привезені з Варшави покучки. Побачивши, що

Костек змерз, Янік скинув куртку, стягнув з себе блузу й подав Костекові.

— Візьми хоч це!

Поки прийшов автобус, дощ перестав, але навколо зупинки стояла величезна калюжа води, що поволі всякала в утоптану глинясту землю.

Виходячи з автобуса, люди мусили ставати просто в грязюку. Вони губили взуття, витягали його геть обліплене глиною. Запальніші лаялися або волали до бога.

Пані Кулешина зійшла з приступок автобуса і просто-таки вросла в глину. Тільки за допомогою якогось чоловіка вона змогла вибратися на сухіше місце.

— Щастя, що я не взула лодочок! — кричала пані Кулешина. — Вони б zostалися в болоті! І куди дивиться наша Рада Народова? Доки зупинка буде в такому стані? Що це за порядки?! Я напишу в газету!

Янікова мати була у відкритих туфлях. Вони потонули в грязюці.

— Коли пройде дощ, цю зупинку краще обминати, — казали інші пасажери. — Жаж! Хтось же повинен її впорядкувати!

Немек привіз дві камери. Одну хлопці взяли одразу, щоб приготувати м'яч для завтрашнього матчу.

— Знаєш, у мене є іжак, отут! — радісно сказав Костек, показуючи зав'язаний вузол.

— Альбу обікрали! — сповістив тихенько Марцін. — Лишився, в чому стояв. Він у нас...

— Як почуває себе пан Дзевалтовський? — спитала пані Кулешина. І зраділа, довідавшись, що лікар дозволив дідусеві частіш виходити на денне світло, аби лиш не дуже яскраве.

Хлопці проводжали Немека до самого дому, допомагаючи нести незліченні пакунки. Вклонилися «гречно» пані Кулешині й лише тоді щодуху полетіли додому.

— Костеку, знаєш, у мене є ідея! — гукнув на бігу Марцін.

— Добре, почекай двадцять чотири години, як тобі радив брат, — відповів Костек, бо увесь час думав про інше.

— Дідусю! Ми зловили іжака! Я візьму його додому! Мама згодилась! Можна держати його в ящику на веранді? — закричав він, ледве переступивши поріг.

— Спершу надягни светр! — сказав дідусь. — І ти, Марціне. Стало прохолодно, ви не помітили? Іжака можеш посадовити в ящик, але...

Дідусь не договорив. По радіо передавали щось цікаве.

Альба сидів на ослінчику біля плити і оббирав картоплю. На Марцінів запитливий погляд схитнув головою в бік дідусевої кімнати і мовив:

— Буде натруска.

Друзі відразу помітили, що Альба вже не такий блакитний, як завжди. На ньому був светр. Старий, вилинялий, з діркою на лікті, але цілком придатний для такого прохолодного вечора.

Дідусь запропонував Альбі спати в будинку, з хлопцями. Адже ж є розкладачка. Та Альба, подякувавши, відмовився. Сказав, що хотів би в наметі, там йому буде краще.

Дідусь не наполягав, тільки приніс зі своєї кімнати ще одну ковдру.

Костек разів з десять заглядав до свого їжачка. Боявся, щоб той не втік. Але їжак, очевидячки, був пригнічений тим, що попав у неволю. До моркви не доторкнувся. Не скуштував молока в блюдці. Він сидів у куточку, згорнувшись клубком.

— Нічого, звикне,— втішав себе Костек,— напевно звикне,— і про всякий випадок поклав камінь на віко ящика.

— Злодій їжачка не вкраде, правда? — допитувався він у кімнаті і враз згадав: — Ой, як мені шкода Альби.

— Добре, що хоч він у нас,— півголосом сказав Марцін, озирючись на двері.— Я знав, що дідусь згодиться. Пам'ятаєш, я казав Альбі: дідусь добрий, тільки не треба брехати.

— Я теж йому казав: лише щирю правду...

— Гарно, що й казати: від інших жадаєте чесноти, якої в самих немає,— промовив дідусь, несподівано виходячи з сусідньої кімнати й сідаючи спиною до лампи.

Захоплені зненацька, хлопці розгубилися. Вони ж розмовляли півголосом, радіо грало, а дідусь все-таки почув?

— А... а що? — спитав Костек.

— А те, що ви обидва брешете, аж куриться за вами! — дідусь стукнув ціпком об підлогу.

— Ми?.. Ми?..— нещиро здивувався Марцін.

— Ви! Але я вас виведу на чисту воду,— дідусь знов стукнув ціпком.— Від кого ти одержав листа?

— Від товариша. З табору,— відповів Костек, як вони домовилися з Марціном.

— Що він пише?

— Нормально, що в таборі добре, що... ну... що тістечок там нема...

— Знаєте, дідусю, цей наш однокласник, Соберай,— прийшов на допомогу товаришеві Марцін,— страшенний ласун. І коли ми одного разу заснували таку спіл...

— Цить! Не тебе питаю. Костеку, звідки в товариша твоя адреса?

— Нормально, я написав йому... звідси,— це теж було домовлено.

— А коли я звелів тобі написати листа до начальниці табору, ти сказав, що не знаєш адреси, так?

Хлопців наче жаром обсипало. Вони не насмілювалися глянути на дідуся.

— Мовчиш? Не знаєш, що відповісти? Я тобі підкажу, а ти повтори: «Нормально, я втік». Ну! Повтори, кажу!

— Нормально, я втік...— не підводячи голови, прошепотів Костек.

Після грози і зливи настав напрочуд гарний ранок, повітря було напоєне похощами. Все, що мало коріння, вдосталь напилосся і всміхалося світові.

Вмиваючись під помпою, Альба розповідав, як Бобик прийшов у намет спати. В нього блохи, треба буде його скупати й вичистити будку.

— А чого у вас так довго світилося? І дідусь стукав ціпком — на вас?

— Ой Альбо! — Костек боязко озирнувся на вікно.— Тихше! Ходім до помідорів!

— Я вже там був,— сказав Альба, ідучи з друзями на город,— злива трохи пооббивала. Я поклав на веранді, вони дійдуть. Ну, так що? Звідси ж він уже не почує.

— Почує! В дідуся такий слух, що...— сказав Марцін.

— Ну й попало нам учора! — став розповідати Костек.— Дідусь так нас вишпетив! Він уже все знає... і що я втік з табору... Але найгірш гримав за брехню. Ой-ой-ой! — Костек аж за голову схопився.

— Альбо,— порадив Марцін,— бачиш, ми ж казали: дідусь хороший, але пам'ятай — кажи правду! Якщо збрешеш, то...

— А нащо мені брехати! — безтурботно озвався Альба.

— Ну... якщо він спитає...— вів далі Марцін.

— Дідусь ні про що не питатиме, бо теж уже все знає.

— Що знає? — скрикнули обое.

— Все. Вчора, коли ви пішли на зупинку, він поставив мені лише одне питання.

— Яке?

— Чи я Альбін Волінський, якого розшукує по радіо дитячий будинок.

— А ти... Волінський?

— Так.

— І що ж буде далі?

— Не знаю. Дідусь сказав, що подумає. Поки що напише листа в дитбудинок.

— Ф'ю-ю! — свиснув Марцін.— То в нього тієї писанини буде багато. Костековій мамі він теж напише. Але на машинці, знаєш? Дідусь друкує на машинці.

На ящику, де жив їжак, стояв чималий кошик, повний грибів. Це Альба, тільки розвиднілось, пробігся по лісі. Їжак випив трохи молока, обгриз моркву, але видно було, що він ображений на цілий світ. Хлопці розглядали його при денному світлі. Він був великий, гарний.

— А що як це мати? — спитав раптом Альба.— І її чекають діти? Чекають, питають: «Де наша мама?»

— Дурний ти, — з досадою сказав Костек.— «Чекають, чекають», — передражнив він Альбу, — і хай чекають, аж поки повирастають. Навіщо їм мати?..

24

Два коротких листи дідусь писав майже півдня. Напише кілька слів — і йде до своєї кімнати, щоб відпочили очі.

Обидва листи були рекомендовані. Квитанції він сховав у маленьку шухлядку. О, дідусь був педант! Він любив, щоб у всьому був бездоганний лад.

На роботу в кооператив тепер ішло завжди двоє хлопців, третій лишався вдома.

Виявилось, що Альба добрий, тямущий городник, а ще кращий кухар.

Костек без кінця вихваляв його густу ситну юшку, і в ті дні, коли куховарив Альба, апетит мав ще більший, ніж звичайно. Ранком хлопці утрюх встигали впорядкувати якусь клумбу чи грядку. Робота йшла швидко. Всі вже набили руку.

— Там я над усе любив працювати в саду, — розповідав Альба.— В столярні теж, але в саду приємніше. У клітках були кролі. Я завжди приносив їм щось смачне. І вони мене знали. Вуха в них, мов оксамитні. Був там злий пес, стеріг сад. Але мене він любив. Я за ним скучив... Може, і він за мною скучає?..

Марцін послухався Костека і, перше ніж повідати про свою ідею, почекав двадцять чотири години. Ну, може, трохи менше, але, в усякому разі, вернувся до неї лише після матчу.

«Зелені» розбіглися по домівках, задоволені з себе. Сьогодні вперше Янік захищав ворота, а на другій половині поля його приятель Стасик був за капітана в команді «чорних».

Немек пішов додому через Середню вулицю; це було зовсім не по дорозі, але кому яке діло!

Всі четверо посідали на східцях веранди, і тоді Марцін виклав друзям свій задум.

Немека й Костека одразу захопила таємничість цієї затії. Щоб про них ніхто нічого не знав! Коли дійдуть згоди і буде створено Спілку чотирьох, то ні мур-мур! Кожний дасть клятву мовчати.

— Чому це повинна бути Спілка чотирьох, а не десятих? — запитав Альба.— Вчотирьох буде важко.

— Якщо тобі, Альбо, буде важко,— Марцін явно образився,— то нехай буде Спілка трьох. Де ти візьмеш десятих?

— Я кажу не про себе,— спокійно відказав Альба,— мені не буде важко, Немека може засвідчити.

— Немека? Засвідчити про тебе? — здивувався Костек.

— Так, можу,— озвався Немека.— Тоді... коли я ще не знав, що ви тут, Альба приходив працювати до пані Кулешини. Копав землю, перевертав компост, косив моріжок. Це важко, я пробував. Альба все вміє.

— Бігосе,— мовив Костек,— може, Альба має рацію? Може, нам буде важко?

— Не буде важко,— впирався Марцін.— Як не хочете, що ж. Зроблю сам, що зможу.

— Я з тобою! — вигукнув Немека.— Мені це подобається.

— Згода. В усякому разі, можна спробувати,— пристав до них Костек.— А якщо Альба не...

— Чого ти за мене розписуєшся? — скипів Альба.— В мене є свій язик. Як усі, то і я теж. Але скажи, Бігосе, чому ти не хочеш, щоб спілка була більша?

— Тому що розбавляють, і тоді ніякої таємниці не буде! А який інтерес без таємниці?

Всі з ним погодились.

Проте довелося втаємничити в цю справу і дідуся. А все через отой неймовірно гострий дідусів слух.

Спілка чотирьох могла діяти лише рано-вранці, на світанку, коли все Зельоне Сьодло ще спало і ніхто не міг побачити хлопців. Вийти і повернутися треба було тихо, беззвучно, босоніж, не скрикнути мостиною на веранді, не грюкнути хвірткою.

Першого дня це їм вдалося. Але другого, коли хлопці з куртками та штанами в руках (ранки були вже прохолодні) прокралися через веранду в першу кімнату, щоб лягти в ліжка, вони застали там дідуся, вже зовсім одягненого, з ціпком у руках, з грізним лицем.

— Що це на вас знову найшло?

Дарма було викручуватись. Це вони вже добре засвоїли. Тож Марцін, хоч і був певен, що на їхньому плані доведеться поставити крапку, розповів усе по щирості.

А дідусь на те відказав, що не заперечує, будь ласка.

Відтоді вони щоранку вибігали о тій самій порі і з такою ж обережністю, щоб не збудити дідуся,— Альба навіть змастив двері й хвіртку, щоб не рипіли,— але вже без остраху.

Ніхто їх не бачив. Тільки вже по дорозі додому хлопці часом зустрічали літнього чоловіка з люлькою в зубах, який, ведучи на повідці пуделя, помалу, ледь човгаючи ногами, йшов у той бік, звідки вони вертались. Але це завжди було вже недалеко від дому. Пудель навіть зупинявся біля сітки, щоб голосно привітатися з Бобиком і дружньо помахати хвостом.

Листоноша тепер часто відчиняв хвіртку, і Бобик звук до його відвідин. Листи приходили господареві і хлопцям.

«Це в голові не вкладається,— писала Костекова мати,— Костек мав бути під Єленьою Гурою, а опинився під Варшавою. Але якщо він добре поводитьсь, я задоволена. Тільки, будь ласка, перекажіть йому, хай увечері надягає светр, а то застудиться. В нього погане горло. Як повернуся до Варшави, одразу приїду провідати його й перевірити, чи він слухається. Костеку! Поводься як слід! Не осором мене! Я маю для тебе сюрприз».

«Марцінеку, дорогий синочку,— писала друга мати.— Як проходять твої канікули? Ми з Піотрусем дуже за тобою скучили. Вацек написав, що привезе тобі чудового харцерського ножа. Яка там у вас погода? Не ходи в мокрих черевиках і не їж недостиглих фруктів, бо захворієш».

Костек і Марцін трошки посміялися з цих листів. Але не дуже, тільки щоб приховати зворушення.

Альбі ніхто не писав. Тому хлопець не любив листоноші і, вгледівши його, тікав у садок або ховався в наметі. Але коли дідусеві прийшов лист од пані Пшегонь, а потім і Марціну від мами, дідусь, сидючи увечері на веранді, чув, як Альба, присівши навпочіпки біля Бобикової будки, гладив собаку і щось ласкаво говорив. Здається, ласкавіше, ніж звичайно, а що довше, то це вже напевно.

Нарешті одного дня дідусеві знов прийшло кілька листів, і серед них один з друкованим написом: «Державний дитячий будинок».

Костек саме був у садку, рвав моркву на обід. Стручки зеленого горошку та коріння вже лежали в кошику. На обід мала бути смачна картопляна юшка та налисники з горошком. О, налисники — це Костекова фірмова страва!

Несучи повний кошик до хати, він почув кінець розмови між листоношею та дідусем.

— ...а як робота, пане Курковський?

— Та нічого, якось іде. З осені нам підвищать зарплату. Звісно, цілісінський день крутиш педалі, ввечері ніг не чуєш. А ви знаєте, пане Дзевалтовський, хтось подумав про оті ями в гайку! Ну, ото як іти навкоси до шосе. Завжди там люди падали, викручували ноги! Я тудю щодня їжджу, воно ж ближче, але в мене голова так підскакує, мало не одірветься. Аж оце вчора дивлюся — кілька ямок засипано землею і добре втоптано. Сьогодні — ще далі. Завтра всю стежку буде вирівняно. Як це вам подобається?

— Дуже подобається, — коротко відповів дідусь.

— Мені теж. Давно пора, щоб у нашому Зельоному Сьодлі був лад.

Тепер дідусь уже сам читав одержані листи. Він не сказав, що написали з Державного дитячого будинку. Навіть про те, що такий лист прийшов, — а це Костек бачив на власні очі, — не прохотівся й словом.

По обіді знов розкрив друкарську машинку і написав листа, цього разу вже довгого, але не сказав кому. Через те мовчав і Костек.

Було близько другої години дня. Вже пообідали, Альба з Марціном мили посуд під помпою. Тут було зручніше, і підлога не бруднилася. Альба навіть зробив щось схоже на столик, забивши в землю чотири кілки й поклавши на них дошку.

Раптом Бобик загавкав і почав кидатися на цепу. Від хвіртки йшла якась жінка в сірому костюмі й рожевій блузці, з чорною торбинкою в руках.

Костек, що сидів на хиткій табуретці біля друзів і одночасно з ними повернув голову до воріт, зірвався з місця, витріщив очі і з криком: «Мама!» — кинувся назустріч жінці.

Пані Пшегонь не зразу впізнала Костека.

— Як ти засмаг! І поповнішав нівроку! Костусю! — вона ніжно обіймала сина, цілувала і знов оглядала. — Я тебе насилу впізнала.

— Е-е-е, ти мене завжди впізнаєш, хоча б по ластовианню, — відповів жартівливо Костек, — а що поповнішав, це правда, навіть штани в поясі стали тісні...

— А пан Дзевалтовський дома? — спитала Костекова мати, шукаючи очима хлопців, що стояли біля помпи, коли вона ввійшла, а зараз кудись зникли.

На веранді вже з'явився сивий старий чоловік, і Костек, підвівши до нього маму, сказав радісно й гордо:

— Дідусю, це моя мама!

В кімнаті посідали до столу, і господар почаствував гостю кавою. Мама розкрила коробку з тістечками, але сама не їла, сказала, що не голодна, бо виїхала з Варшави зразу по обіді.

Дідусь через вікно звелів хлопцям нарвати вишень — щонайкращих! Вони покинули розглядати поштові марки — мама привезла Костекові цілу серію, дуже гарну. Це і був її сюрприз.

Вишні рвали удвох з Марціном. Альба мов у воду впав. Кликали, гукали, заглядали в намет — ніде нема.

— Я чкурнув,— сказав Марцін,— бо злякався, як побачив, що не твоя мама. Ти ж знаєш... Але чому Альба?

Костек одніс вишні в кімнату. Мама знов раділа, що в нього такий гарний вигляд, і дякувала панові Дзевалтовському.

— Він же був такий худючий, аж страх! А тепер...

Розмова в дідусевій кімнаті затяглася. А Костеку кортіло швидше похвалитися мамі чималенькими, як на нього, грішми, заробленими в кооперативі. З садка він обережно підійшов до самого будинку й підкрався до відчиненого вікна. Про що вони можуть так довго розмовляти?

На щастя, вікно було височенько над землею, а на підвіконні стояли у вазонах пеларгонії.

Дідусь говорив неголосно, долинали тільки окремі слова:

— ...друг... коштовний скарб... усе життя...

Вулицею, яку крізь сітку було добре видно, поволі чвалала пані Кулешина, біля неї йшов Немец.

Костек відскочив од вікна і шмигнув у кущі порічок, де його чекав Марцін.

— Ну що? Чув? Що вони говорили?

— Нормально, дідусь розповідав про те, що мав до війни. Якийсь величезний скарб, друг йому допоміг сховати його, дідусеві стало б на все життя, але війна, розумієш...

Знов треба було рвати вишні. Але тепер уже допомагав і Немец, який своїм елегантним виглядом та гарними манерами справив на пані Пшегонь дуже приємне враження.

За гутіркою час минув швидко, і вся компанія пішла проваджати Костекову маму до автобуса. Навіть дідусь трохи пройшов з усіма, а перед тим підкликав до себе Марціна і відрекомендував Костековій мамі:

— Це мій онук, хоч і не по прямій лінії... Він мені тут дуже допомагає. Якби не він і не Костек, це літо було б для мене дуже тяжке.

Пані Пшегонь пильно розглядала Марціна. Може, їй пригадався намет? Але, мабуть, вона не хотіла псувати собі настрої неприємними думками, бо мовила:

— Я бачу, що ви, пане Дзевалтовський, вмієте держати хлопців у руках. Я цілком покладаюся на вас... Тільки, Костеку, шануйся. Ти повинен стати людиною!..

Костек зиркнув на Марціна. Вони вмиль зрозуміли один одного. Хіба ж без цього могло обійтись!

На зупинці пані Кулешина розповідала Костековій мамі про свою садибу, запрошувала наступного разу відвідати і її.

— У нас тут гарно, — говорила вона. — І повітря чудове. Тільки ця зупинка жахлива, надто, коли йде дощ. Глина, грязюка така, що можна втопитись... О, а це що? Я бачу, хтось узявся за розум і виклав доріжку плитами. Ні, це не плити, а уламки, мабуть, з тої купи, що лежить тут уже три роки... Що ж, і це добре. Хоч калюжу можна буде перейти. Може, наша Рада потроху розворушиться і подбає про людей!.. Бачте, тут весною були такі гарні клумби. А тепер усе зачучверіло, більше бур'янів, ніж квіток.

Марцін глянув на Костека, Костек — на Немека. Справжні-сінький бездротовий телеграф!..

Вже прощаючись, мама встигла сказати Костекові, що у вересні Аліція виходить заміж. Оце новина!

— За стого лікаря, — покивала головою мама, — але, знаєш, він покинув курити!..

Альба на вечерю не прийшов. Не схотів. Мовляв, він не голодний, наївся вишень. Сидів у наметі, забившись у куток.

Дідусь сказав хлопцям, щоб його не силували. Нехай Альба побуде сам, коли хоче.

— Але що з ним трапилось? — дивувався Марцін. — Ми ж стояли біля помпи, розмовляли про школу, Альба оповідав про одну веселу витівку, і раптом бачимо: нашого Костека обіймає мати...

— Мати... — стиха повторив дідусь. — Ото ж то й воно... мати...

Костек раптом кинувся щось шукати у валізці, на вішалці, за канапою. Нарешті, знайшов. Берет.

— Нащо тобі берет? Спатимеш у ньому? — засміявся Марцін, але Костек не відповів. Покрутився по кімнаті і вийшов. Його не було довго.

Серпневі ночі стають холодними, та Альба цього не відчуває. В наметі біля нього завжди лежить Бобик.

Альбі везе з тваринами. Костек навіть заздрило йому. Як же це так — Бобик, що, хоч знає і його, і Марціна довше, страшенно

любить Альбу. Коли йдуть усі втрьох, Бобик — завжди біля Албінової ноги. І їжак, як Альба щось кидав йому в ящик, охоче підіймав голову, ніж до Костека. Альбі везе...

Сьогодні Костек думає про Альбу інакше і не заздрить, що Бобик так прив'язався до нього. Навпаки, це добре, дуже добре...

Небо всіяне зорями. Коли падає зірка, можна швидко задумати якесь бажання. Вертаючися з порожнім беретом звідти, де колись знайшов їжака, Костек підводить голову і, побачивши падачу зірку, задумує:

«Щоб Альба... щоб Альбі...»

Якось удень прибігає Немек.

— Я прийшов попроситися. Мама вже вдома. Говорила зі мною телефоном. Вона привезла черепаху.

— Тільки одну? — питає Марцін.

— Так. Мама сказала, що везли дві, але одна втекла. Та це, мабуть, неправда!

— Немерку! — Марцін вражений. — Ти не віриш тому, що каже мати?

— Тепер я вже нічому не вірю... — стиха, ніби сам до себе, бурмоче Немек. І за хвилину вже звичайним голосом: — М'яч нехай залишиться тут. Альба гратиме з хлопцями, правда?

— То ти вже знаєш, що Альба зостається в дідуся? — дивується Марцін.

— Так. Пані Кулешина бачила сьогодні на пошті пана Дзевалтовського, він їй сказав. А знаєш, черепаху я віддам Костекові. Де він?

— Мабуть, стовбичить біля машинки... Дідусь учора показав Альбі, як друкувати на машинці, і знаєш, сьогодні Альба вже так швидко клацає! Чуєш? Костек теж хоче навчитись.

Знов треба пакувати валізки. Марцін не перестає дивуватися: вони ж недавно сюди приїхали! Як непомітно промайнув час...

Костек притакує. Він цілком згоден з другом: канікули скінчилися надто швидко. І взагалі, якби він був міністром освіти, навчання в школі починалося б у жовтні. Тоді вже не шкода літа...

А тепер дуже жаль. І, щоб хоч трохи розвіяти цей жаль, він складає у валізку літні трофеї: сушені гриби, лісові горіхи, сонях. У кошику в нього — добірні помідори та зелені огірочки для ма-

ринування, а в руці — букет квітів для мами та ще один — для вчительки історії. З букетом завжди легше все пояснити.

У Марціна теж два букети. Один з них — для Пуці.

Марцін раз у раз позирає на хвіртку. По нього має приїхати батько. Хлопець і радий, і zarazом трохи побоюється. За всі канікули тато ні разу йому не написав, мабуть, розгнівався за оту останню витівку, мама, звісно, все йому розказала, бо як інакше пояснити, чому Марцін не в таборі? Але ж то було так давно!..

Спілка допомоги, цирк, жорстокі батьки...

Марцін вибухає сміхом.

— Ти чого? — питає Костек.

— Костеку, пам'ятаєш, як Томаш їхав в Італію?

І хлопці знову сміються, а разом з ними й Альба. Вони йому розказали. Альбі жаль, що друзі від'їжджають. Котрий уже раз він нагадує про їхню обіцянку в неділю...

Від хвіртки йде тато. Марцін вибігає на веранду. Вітаються. Тато в доброму настрої.

До від'їзду Марцін неодмінно, неодмінно хоче показати татові все, що можна. Веде його на подвір'я, в садок, вони йдуть навіть на базарний майдан, де вчора в присутності запрошених глядачів відбулася прощальна гра, а після неї обом капітанам було вручено нагороди — гарні вінки з квітів, бо матч закінчився внічию.

Нарешті, набравшись духу, Марцін питає:

— Тату, ти не сердисься... за... оте?

Тато зітхає.

— Тепер уже не серджусь, але... Ну, та не варт говорити про те, що було перед канікулами. Два місяці — час немалий, і ти, мабуть, порозумнішав, правда?

Марцін певен, що так.

Тато розповідає про маму, Вацека, Піотруся. Всі вже вдома, ждуть не діждуться Марціна. Хлопець чуває, що теж полетів би туди, мов на крилах.

— Тату! — каже він, спиняючи батька і не дивлячись йому у вічі. — Вдома... правда, тату?

— Так, сину, — всміхається батько. — Цю істину відкрили ще в давнину: вдома найкраще.

Автобус рушає, враз урвавши слова подяки, прощання, обіцянки приїхати знов і потиски рук. За вікном промайнула дідусева біла грива, блакитна сорочка Альби, руки футболістів з базарного майдану, що махали вслід автобусу.

— Канікули були на славу! — каже Марцін Костеківі.

— На славу! — згоджується Костек. — Все йшло як по маслу.

- Не все...— вітхав Марцін.— Одне нам не вдалося.
— Що?
— Ми ж повинні були...— Марцін нахилиється до Костека, щоб не почув хтос сторонній,— отой ланцюг... Але не вийшло... Як же тепер бути?
— Нормально. Знайдеш інший спосіб.

25

Першого вересня учні знов прийшли до школи, і цей врочистий день приніс їм щедрі дарунки: сонячну погоду, золото кинутого під ноги листя, хрумкі рум'яні яблука.

У сьомому «А» переписували з дошки розклад уроків на завтра, коли до класу ввійшла пані Скочельова. Засмагла, в гарній синій сукні, вона здавалася далеко молодшою, ніж перед канікулами.

Всі, вітаючись, повставали з місць, а Ева та Ірена відразу підбігли до неї з газетою в руках.

- Ви вже знаєте?
— Ви вже читали?!
— Це про нашу школу!
— Сідайте. Що ж це за новина? — всміхнулася історичка.— Я не знаю, про що йдеться.
— Ось тут надруковано, — показала Ева.
— Будь ласка, прочитайте вголос! — просили учні.

Вчителька прочитала:

«Рада Народова Зеленого Сьодла через «Експрес вечорни», що завжди підтримує всілякі добрі починання, з нагоди початку навчального року сердечно вітає керівництво та вчителів варшавської школи № 407 з чудовими успіхами у виховній роботі, про які свідчать учинки кількох учнів цієї школи, що проводили канікули в нашому селищі. Хай більше буде таких успіхів!»

Вираз цікавості на її обличчі заступало приємне здивовання, що наприкінці перейшло в неприховану гордість.

— Учні нашої школи! — промовила вчителька.— Наші вихованці! О, чотириста сьома школа...— почала вона, та враз урвала мову, зміркувавши, що хвалить і себе, й почервоніла як мак.— Цікаво, з якого класу? Може, з восьмого «Б»? Там є чудові хлопці! — Вона знов піднесла газету і, ще раз перебігаючи очима текст, повторила: — «Хай більше буде таких успіхів!» Це справді приємне побажання на початок навчального року. Аж став легко на серці, прибував сили і хочеться вірити, що...— історичка обвела поглядом клас, трохи довше затримавши його на Марціновій чуприні.

В цю мить у клас просунулася шпакувата голова сторожа.

— Вибачте, директор кличе...

— Зараз іду,— швидко озвалася Скочельова, не давши йому договорити.

— Ні, ні, не вас! — замахав руками сторож.— Він викликає Бігошевського.

Марціна кинуло в жар, зате на вчительку неначе линули холодною водою.

— Як?! — Вона з обуренням заламала руки.— Вже починається?..

По дорозі серце в Марціна колотилось, але не зі страху, а від невиразного передчуття, що розмова буде про Зельоне Сьодло.

І справді...

— Добридень, Бігошевський,— відповів директор на Марцінове привітання.— Підійди ближче! — Марцін вже здалеку побачив на столі розгорнутий «Експрес». — Ти приготував нам на початок навчального року приємну несподіванку! Коли б і надалі так! — І директор поклав руку на газету.

— Та... звідки ви... м-м-м... того...— прикинувся здивованим Марцін.— Я нічогосінько...

— Не крути, мені вже все відомо: я телефонував до Ради Народової Зельоного Сьодла і розмовляв з головою. Він випадково почув, що тебе кличуть «Бігос», а номер школи побачив на нашивках, що на ваших куртках. Здогадатися було неважко. Для цілковитої певності я подзвонив і твоїй матері.

— Ой! — зойкнув Марцін.— Мама теж знає?!

— Бігошевський! — лагідно мовив директор.— Я розумію, ви хотіли держати це в таємниці. Може, навіть здогадуєся чому. Та хіба ж можна позбавляти радості матір? Матір, яка перед канікулами стільки... через тебе? Що ж, у кожній матері доволі прикромців. Та якби ти знав, як вона зраділа! Вона ж нічого не знала. Не всі читають «Експрес».

— Ми — завжди! — з гордістю заявив Марцін.— Але вчора мамі було ніколи: вона готувала нас до школи.

— От бачиш, добре, що ти її порадував. Я вчора теж не мав часу заглянути в газету. До самого вечора були збори. А сьогодні вранці цю звістку принесла мені пані Пуцек. Вона теж не знає, про кого мова, але, звичайно, зрадіє, бо завжди за тебе заступалася...

«Тільки пані Пуцек! Тільки одна вона оцінила мене!» — з гіркою подумав Марцін.

— Пане директор... ми дали клятву, що ніхто ніколи про нашу... невидиму руку! Лише дідусь, але він пообіцяв... Ми не

думали, що Рада Народова... нас ніхто не знав... Немець тільки раз був у куртіці з нашивкою. Я завжди кажу: кому це потрібно?..

— Немець був з вами? — здивувався директор. — Але ж він мав їхати з батьками в Болгарію?

— Атож, батьки поїхали, а Немець мусив за них червоніти. Він утікав од нас. А потім Немець і Альба...

— А це хто?

— Один хлопець, у нього нема ні батька, ні матері, він тимчасово в дідуся.

— Отже, в Зельонім Сьодлі був ти, Баторович, а ще хто з нашої школи?

— А ви нікому не скажете, пане директор?

— Не скажу нічого без твоєї згоди, але гадаю, що ти згодився.

— Навряд, пане директор, та вже нехай. Третій був... Костек Пшегонь.

— Пшегонь? Той, що втік з табору? І послав матері листа через товариша?

— Той самий, пане директор, але іншого виходу не було, бо ми вирішили, що в канікули вироблятимемо характер, і хоча з ланцюгом нічого не вийшло, зате ми стали в пригоді і Немекові, й Альбі...

Директор не зовсім розумів, але вирішив не перепиняти.

— Ну от, ми й були разом з самого початку, адже Костек приїхав до мене вже другого дня. А що я був для дідуся так званою «ласкою божою»...

— Ти — ласкою божою?! — не втримавшись, скрикнув директор.

— А що ж! От ви не вірите, а я такий, що як мені хтось подасть руку, то я ладен в огонь і в воду! Тож дідусь був задоволений і зрадів, що в мене буде товариш. Ну, а потім ми хазяйнували утрюх з дідусем, і було так здорово. Альбу дідусь теж прийняв, і це були такі канікули, що... куди твоє діло!..

— Дідусь, певне, заможний? Протягом канікул, крім тебе, утримував ще й Костека та Альбу...

— Заможний? Де там! Він одержує пенсію, та часом дочка щось пришло. Мені дала гроші мама, в Костека було те, що він мав заплатити за табір, але ми всі ходили на роботу до садівничого кооперативу. Нам платили по десять злотих за годину! На прожиток вистачало, ми собі хазяйнували, аж любо, і ще кожен з нас наскладав трохи грошенят. Альба теж... Це дуже порядний хлопець, пане директор, тільки у нього дуже тяжке дитинство. Мені здається, що в нього найбільше шансів стати генієм.

— Генієм?

— Так, пане директор. Якось в «Експресі» було надруковано, що в геніїв звичайно буває тяжке дитинство. В мене навіть є вирізка, можу хоч зараз показати. Костек теж собі вирізав. Так хоч маси якусь надію...

— Виходить, ви вважаєте, що ваше дитинство...

— О пане директор! Ще й як! Але в Альбі, тобто в Альбіна, куди тяжче за наше, отже, він...

Директор голосно засміявся, але Марціна це не збентежило.

— Ви смієтесь, а там було науково доведено, слово честі.

— Ой генії, генії! А скільки двійок ви нахапали торік?

— Це в геніїв звичайна річ, пане директор. Шістдесят процентів їх училися поганенько, декотрі навіть почували відразу до школи...

— Ви, сподіваюся...

— Авжеж, пане директор, авжеж, до школи — з охотою. Тільки не до пані Скочельової! І я дуже вас прошу, щоб вона ні про що не дізналася. Нехай думає — я найгірший!..

— Що ти мелеш?

— А хіба ви не знаєте, що найгірший з усього класу — це я? Пані Скочельова приліпила мені такий ярлик... що ж, нехай вже так і лишається...

— Ні і ще раз ні! — сказав директор. — Ах ти, мій генію! А щодо поганої репутації, то дозволь тобі нагадати: ти сам її собі заробив.

— Збіг обставин, — зітхнув Марцін.

— Ти говорив про тяжке дитинство. Як порозумнішаєш, сам з цього сміятимешся. А пані Скочельова... Повір мені, ти з нею ще будеш у добрій згоді.

— Але ви їй нічого...

— Не скажу. Хоча певен, що це розійдеться без моєї участі, і тоді, будь ласка, не дуже задирайте носа! А знавш, Бігошевський... що я тобі скажу? Я радий, що ти трохи... виріс.

— Трохи? На цілих три сантиметри, пане директор! Це помітно, правда?..

Директор киває головою. Сміється. В нього теж після канікул добрий настрій.

Ожоговска Ганна
ГОЛОВА
НА ТРАНЗИСТОРАХ
Повість

(На українском языкє)

Для середнього школьного возраста

Редактор І. Г. Сидоренко
Художній редактор В. С. Крюков
Технічний редактор М. К. Аюпова
Коректори Т. А. Прожогіна,
В. В. Богавський

Здано на виробництво 7.IV 1975 р. Під-
писано до друку 1.VII 1975 р. Формат
60×84¹/₁₆. Папір друк. № 1. Фіз. друк.
арк. 10,5. Обл.-вид. арк. 10,67. Умовн.
друк. арк. 9,77. Тираж 65 000. Зам.
5—1003. Ціна 46 коп.

Видавництво «Веселка», Київ,
Басейна, 1/2.

Головне підприємство республіканського
виробничого об'єднання «Поліграфкни-
га» Держкомвидаву УРСР, Київ,
Довженка, 3.

46 коп.

